

TARİHTE DİPLOMASI

Editör
Can Eyüp ÇEKİÇ

TARİHTE DİPLOMASİ

Editör

Can Eyüp ÇEKİÇ

Nevşehir, 2022

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları No: 33

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesine aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğler yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2022 by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Kapak Tasarımı ve Düzeni: Dr. Gonca Zeynep TUNÇBİLEK

Dizgi ve Mizanpaj: Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Kapak Resmi: Kadeş Antlaşması, Kil Tablet, M.Ö. 13. yy. Neues Museum Berlin

ISBN: 978-605-4163-53-3

1. Baskı

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2022

İÇİNDEKİLER

1

**SAVAŞTA VE BARIŞTA DİPLOMASİ: KADEŞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE VE
SAVAŞ SONRASINDA HİTİTLERİN KUZEY SURİYE POLİTİKASI
(II. MUWATALLİ, URHİ-TEŞUP/III.MURŞİLİ VE III. HATTUŞİLİ DÖNEMLERİ)**

L. Gürkan GÖKÇEK

Hasan TUNCER

14

**ÖZBEK HAN VE PAPALIK ARASINDA GEDİMİNAS'IN LİTVANYA BÜYÜK
DUKALIĞININ DİN DEĞİŞTİRME DİPLOMASİSİ**

Cihan ŞİMŞEK

25

ÇİN'İN ALTIN ÇAĞI'NDA “İMPARATOR TAIZONG VE YÖNETİM STRATEJİSİ”

Sema GÖKENÇ GÜLEZ

37

**MOĞOLLARDAN SONRA: MUROMACHİ DÖNEMİ JAPON DİPLOMASİSİ VE
DOĞU ASYA'DA DEVLETLER SİSTEMİNİN DEĞİŞİMİ**

Kubilay ATİK

49

**ATLI BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN JEOPOLİTİK UNSURLARINDAN: DİPLOMASİ
(HUN-ÇİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ)**

Kürşat KOÇAK

59

**SELÇUKLULAR ZAMANINDA OK YAY VE KILICIN DİPLOMATİK
SEMBOL OLARAK KULLANILMASI**

Nilay AĞIRNASLI

70

**İRAN VE LEVANT ARASINDAKİ İPEK TİCARETİNE ALTERNATİF YOLLAR
ARAYIŞI: TENGİZ BEY'İN ELÇİLİĞİ**

Emrah NAKİ

84

**RUS DİPLOMASİ GELENEĞİNİN TEMELLERİ:
ALEKSANDR MİHAYLOVİÇ GORÇAKOV (1856-1878)**

Ashı YİĞİT

97

**“SADIK DOSTLAR” ARASINDA:
İSTANBUL'DA MUKİM AMERİKAN ELÇİSİ EDWARD JOY MORRIS**

Tarık Tansu YİĞİT

108

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA TÜRKİYE'DE İNGİLİZ MANDASI
TARTIŞMALARI**

Can Eyüp ÇEKİÇ

119

**MOĞOL İSTİLASININ EĞİTİM DİPLOMASİSİ ÇERÇEVESİNDE DELHİ TÜRK
SULTANLIĞI'NA ETKİSİ**

Melek EMEKTAR

Murat SERDAR

CONTENTS

1

DIPLOMACY IN WAR AND PEACE: THE HITTITES' POLICY IN NORTHERN SYRIA AT DAWN AND IN THE AFTERMATH OF KADESH BATTLE (MUWATALLI II, URHİ-TEŠUP/MURŠİLİ III AND HATTUSILI III PERIODS)

**L. Gürkan GÖKÇEK
Hasan TUNCER**

14

CONVERSION DIPLOMACY OF GEDEIMINAS' GRAND DUCHY OF LITHUANIA BETWEEN UZBEK KHAN AND PAPACY

Cihan ŞİMŞEK

25

“EMPEROR TANG TAIZONG AND GOVERNANCE STRATEGY” IN CHINA’S GOLDEN AGE

Sema GÖKENÇ GÜLEZ

37

AFTER THE MONGOLS: JAPANESE DIPLOMACY IN THE MUROMACHI ERA AND THE TRANSFORMATION OF STATE SYSTEM IN EAST ASIA

Kubilay ATİK

49

CULTURE FROM THE GEOPOLITICAL ELEMENTS OF MOUNTED STEPPE: DIPLOMACY (HUN-CHINESE DIPLOMATIC RELATIONS)

Kürşat KOÇAK

59

THE USE OF BOW, ARROW AND SWORD AS DIPLOMATIC SYMBOLS DURING THE SELJUQS PERIOD

Nilay AĞIRNASLI

70

**SEEKING ALTERNATIVE WAYS TO THE SILK TRADE BETWEEN IRAN AND
THE LEVANT: THE EMBASSY OF DENGİZ BEG**

Emrah NAKİ

84

**ORIGINS OF THE RUSSIAN DIPLOMATIC TRADITION:
ALEXANDER MIKHAILOVICH GORCHAKOV (1856-1878)**

Aslı YİĞİT

97

**AMONG THE “LOYAL FRIENDS”:
EDWARD JOY MORRIS, THE AMERICAN MINISTER RESIDENT TO ISTANBUL**

Tarık Tansu YİĞİT

108

**DEBATES ON THE BRITISH MANDATE FOR TURKEY AFTER THE FIRST
WORLD WAR**

Can Eyüp ÇEKİÇ

118

**THE EFFECT OF THE MONGOLIC INVASION ON THE TURKISH SULTANITY
OF DELHI WITHIN THE SCOPE OF EDUCATIONAL DIPLOMACY**

Melek EMEKTAR

Murat SERDAR

**SAVAŞTA VE BARIŞTA DİPLOMASI: KADEŞ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE VE
SAVAŞ SONRASINDA HİTİTLERİN KUZEY SURIYE POLİTİKASI
(II. MUWATALLİ, URHİ-TEŞUP/III.MURŞİLİ VE III. HATTUŞİLİ DÖNEMLERİ)**

**DIPLOMACY IN WAR AND PEACE: THE HITTITES' POLICY IN NORTHERN
SYRIA AT DAWN AND IN THE AFTERMATH OF KADESH BATTLE
(MUWATALLI II, URHİ-TEŞUP/MURŞİLİ III AND HATTUSILI III PERIODS)**

L. Gürkan GÖKÇEK

Hasan TUNCER

Öz

MÖ 2. binyılda ilk kez merkezi bir yapılanmayı gerçekleştiren Hititler, Anadolu'daki hakimiyetini sağlayınca, gözünü Kuzey Suriye'ye dikmişti. Bölgenin hem stratejik öneminin hem de ticari gücünün farkında olan Hititler, daha ilk dönemlerden itibaren kalıcı olmasa da bölgeye seferler düzenlemişti. I. Şuppiluliuma devrinde Hititlerin Kuzey Suriye'deki etkisi arttı. Hakimiyet sahasını genişleterek, bir yandan Anadolu'daki gücünü pekiştirmek, diğer yandan da ekonomik anlamda gücünü arttırmak isteyen Hititler, Kuzey Suriye'nin öneminin farkında olan tek ülke değildi. Dönemin en güçlü devletlerinden olan Mısır, bölgeye hakim olmak ve Hititlerin de emeli olan ticari ve ekonomik gücü eline almak istiyordu. Her iki devlet arasındaki çekişmeler büyük bir savaşla sonuçlandı. Kadeş Savaşı ismi ile anılan bu savaş sonucunda iki taraf da bölgeye tam olarak egemen olamadı. Savaştan sonra, Hititlerin Mısırlılara nazaran bölgedeki avantajlı konumu devam etse de bu iki düşman taraf, yeni bir tehlikeye karşı aralarındaki olumsuz sürece son verdiler. Bu tehlike, Asur devleti idi. Asurlular da Kuzey Suriye'de etkin olmak istiyordu. Hititler ile Mısır ülkesini önce savaşa ardından da barışa götüren Kuzey Suriye, büyük devletlerin stratejik ve ekonomik açıdan vazgeçemediği önemli bir bölgeydi.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Mısır, Kadeş Savaşı, Asur, diplomasi.

Abstract

The Hittites who practiced a centralized structure for the first time in the 2nd millennium BC set their sights on Northern Syria once they had established their dominance in Anatolia. Aware of both the strategic importance and commercial power of the region, the Hittites organized expeditions to the region from the very initial periods although those were not permanent. The influence of the Hittites in Northern Syria during the reign of Şuppiluliuma I increased. The Hittites who wanted to expand their dominance area and consolidate their power in Anatolia on one hand but also increase their economic power on the other hand were not the only state being aware of the importance of Northern Syria. One of the most powerful states of the period, Egypt had the will to dominate the region and to take over the commercial and economic power, which was the ambition of the Hittites as well. The conflicts between both states culminated in a big war. As a result of this war that is known to be the Battle of Kadesh, none of the two sides could fully manage to rule over the region. After the battle, those two enemies put an end to the negative process between them against a new danger although the comparatively advantageous position of the Hittites to the Egyptians in the region continued. That danger was the Assyrian state. The Assyrians wanted to be active in Northern Syria, too. Northern Syria which led the Hittites and Egypt to war and to peace later on was an important region that the great powers could not give up in strategic and economic aspects.

Keywords: Hittite, Egypt, Kadesh Battle, Assyria, Diplomacy.

Giriş

MÖ. 2. binyılda Anadolu'daki şehir devletleri kültürünü değiştirip, bunları tek bir çatı altında toplayan Hititler, başarılı siyasetleri sayesinde Anadolu'daki güçlerini pekiştirdiler. İç politikada olduğu kadar dış politikada da etkili olmak isteyen Hititler, ilk dönemlerinden itibaren Kuzey Suriye'ye gözlerini dikmişlerdi. Daha I. Hattuşili döneminde bölgeye akınlar düzenleyen Hitit güçleri, I. Murşili devrinde Suriye hakimiyeti amacıyla olan mücadelelerine devam etmiş ancak tam anlamıyla bölgeyi hakimiyet altında tutabilecek bir girişimde bulunamamıştı. Zaten ilk dönemlerde Hititlerin temel amacı, Anadolu'daki birliğini ve gücünü korumak idi. Öyle ki, I. Şuppiluliuma dönemine kadar gerçekleşen faaliyetler kalıcı değildi ve bölgeden ekonomik anlamda elde edilen geçici çıkarlardan başka bir şey sağlanamamıştı. Ancak Kuzey Suriye tam anlamıyla ele geçirilebilirse, bu Hitit ekonomisinin büyümesi için çok önemli bir yere sahip olacaktı.

Suriye; doğusunda Mezopotamya, kuzeyinde Anadolu ve güneyinde Mısır ile çevrili bir durumda Yakın Doğu'nun kavşağında yer almaktadır. Ayrıca kuzeybatıda Girit ve Yunanistan, güneyde Mısır, güneydoğuda Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Kıbrıs, kuzeyde ise Ege denizi kıyıları, Karadeniz ve Anadolu yarımadasını içeren Doğu Akdeniz'e açılan bir konuma sahipti.¹ Hem Mezopotamya hem de Anadolu, ticaret ile elde etmek zorunda oldukları hammaddelerden yoksun bir durumda idi. Bu noktada Suriye uluslararası malların alınıp satıldığı limanları sayesinde dünya ticaretine erişim anlamına gelmekteydi. Suriye'den geçen stratejik güzergahlar bölgenin önemini daha da arttırmaktaydı. Kısacası bir ülke uluslararası ticarete düzenli bir şekilde yer almak istiyorsa, bölgede siyasi anlamda üstün olmak durumundaydı. Bu üstünlük için askeri başarılar şart idi. Bölgede hâkim olan unsur, hem askeri başarının getirdiği prestije sahip oluyor hem de bölgenin ekonomik zenginliklerinden sonuna kadar faydalanabiliyordu. İşte Suriye bütün bunlar için en uygun şartları sağlayan bölge konumundaydı.²

I. Şuppiluliuma'nın Hitit tahtına çıkmasıyla Hitit ülkesinin Kuzey Suriye'deki etkisi artmaya başladı. Bu etkinin temel nedenlerinden biri, şüphesiz Mısır'da meydana gelen iç karışıklıklardı. Hitit imparatoru güneye doğru etkisini arttırırken, Mitanni kralı Tuşratta Mısır'dan yardım istedi. Mitanni ile Mısır arasındaki yakınlığı gören I. Şuppiluliuma, asıl mücadelenin Mısır'a karşı yapılması gerektiğini fark etti. Amurru ve Kadeş prensleri ile ittifak yapan Hitit imparatoru, bölgedeki Mısır destekçileri ile mücadelelere girişti.³ Gerçekleştirdiği başarılı politikalar sayesinde Mitanni Devleti'ne son veren Hitit kralı, Hititlerin Kuzey Suriye'de daha etkili olmasını ve bölgedeki gücünü gerçek anlamda hissettirmesini sağladı. Mitanni'ye karşı nihai bir başarı elde eden Hitit kralının bu hareketinden sonra Hitit ile Mısır'ın karşı karşıya gelme durumu giderek artmaya devam etti. I. Şuppiluliuma her ne kadar Mitanni ülkesine son vermiş olsa da aslında bu durum Mısır'ı rahatsız etmişti. Hitit ülkesinin sağlığı, hem Anadolu'da hem de Suriye'de stratejik anlamda ön plana çıkan yerlerin kontrolüne bağlıydı. Bu bölgelerdeki vassal statüde olan devletlerle olan ilişkiler de önemli bir yer tutuyordu. Suriye'de etkili olmak isteyen güç, bu bölgede vassal durumda bulunan güçleri yanına çekmeli ve kontrol altında tutmak zorundaydı.⁴

Hititlerin Kuzey Suriye'de etkili olmak istemesinin temelinde bölgenin stratejik ve ekonomik önemi yatmakta idi. Anadolu'da belli bir güce sahip olan Hititler, Kuzey Suriye bölgesine

¹ Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası", *İCANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (2007), 2820.

² Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East* (London: Routledge Taylor and Francis Group, 2003), 123.

³ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (Ankara: TTK Basımevi, 1992), 135.

⁴ William J. Murname, *The Road To Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak* (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1990), 2.

yayılarak, hakimiyet sahalarını genişletmek ve bu stratejik bölgeyi de ele geçirmek istemişlerdi. Böylelikle Hititler hem Anadolu'daki güçlerini pekiştirecek hem de çok kritik bir bölgeye hâkim olacaktı.

II. Muwatalli dönemine kadar Kuzey Suriye bölgesinde Hitit ile Mısır'ın hakimiyet mücadelesini görmekteyiz. Bu süreçten sonra da her iki taraf bölgede etkin güç olmak istemiştir. Hititler, siyasi olarak güçlü olmanın ekonomik anlamda güçlü olmaktan geçtiğinin farkında idiler. Ancak bu durumun farkında olan bir devlet daha vardı ki, bu devletin adı Mısırdı. Mısır, en eski devirlerinden itibaren, ticari faaliyetleri sebebiyle Suriye'ye büyük bir önem vermektedir. Mısır'ın yanında bir de Asur ülkesi bölgede güç kazanmaya başlayınca, Hititler için dış politikada adım atmak daha zor bir hale gelmişti. Hem Mısır hem de Hitit ülkesi büyüyen Asur tehlikesinin farkındaydılar. Her ne kadar Kadeş Savaşı gibi tarihin en önemli savaşlarından birisini yaşasalar da Hitit ile Mısır ülkesi, Asur tehlikesi sebebiyle, aralarındaki düşmanlığa son verip, barış içerisinde yaşama yolunu seçtiler.

Savaşta Diplomasi: II. Muwatalli Döneminde Hititlerin Kuzey Suriye Politikası

II. Muwatalli döneminin en önemli olaylarından birisi, Mısır ile Hitit arasında Kuzey Suriye hakimiyeti yüzünden ilişkilerin iyice gerginleşmesi ve sonunda çatışma ortamına varmasıydı. Doğu Akdeniz kıyılarının önemini farkında olan Mısır, iç çekişmeler sebebiyle bölgedeki üstünlüğünü sürdürememişti. Ancak I. Seti döneminde bölgede yeniden boy göstermeye başlayan Mısır ülkesi, Filistin'in büyük kısmını ele geçirmişti.⁵

Yukarı Mısır'da yer alan Karnak'taki bir yazıtta, I. Seti'nin ordusunun Hitit ordularına karşı savaştığı görülmektedir. Yazıtta Mısır ülkesinin başarıları şu şekilde ifade edilmektedir: "... güçlü boğa, dik boynuzlu, güçlü yürekli, Asyalıları vuran, Hititleri mağlup eden, liderlerini öldüren, kanlarını akıtan, ateşin bir dili gibi onlara hücum eden, onları hiç olmadığı kadar ... Mısır'ı bilmeyen ülkelerin liderleri, (ki onlar) majestelerinin yaşayan tutsaklar olarak getirdiği ... O (majeste), bu ülkeleri mağlup ettiğinde, zafer geri döndü. O, Hatti diyarını vurdu, korkak isyancıları durdurdu."⁶

Yukarıdaki belgeye dayanarak ve I. Seti'nin başarılarını göz önüne alarak, bu dönemde II. Muwatalli, I. Seti tarafından kazanılan topraklardaki Mısır üstünlüğünü kabul etmiş gibi görünür. I. Seti'nin son hükümdarlık yıllarında huzursuz da olsa bir barış süreci yaşanmıştır. Bu süreçte II. Muwatalli, gerek Kaşka saldırıları gerekse Mısır'a karşı yürüttüğü politik nedenlerden dolayı Hitit başkentini Hattuşa'dan daha güneyde olan Tarhuntaşşa'ya taşımıştır.⁷ Ancak II. Muwatalli dönemindeki bu barış süreci çok uzun süreli olmadı. Mücadeleler Mısır lideri II. Ramses döneminde şiddetlenerek yeniden patlak verdi.⁸

II. Ramses ilk Asya seferinde kral Benteşina'nın ülkesi Amurru'yu Mısır egemenliği altına aldı. Böylelikle Mısır etki alanı Ugarit'e kadar uzanmış oldu. Bu durum karşısında, bölgede Mısır egemenliğinden hoşnut olmayan Hitit kralı II. Muwatalli, Amurru'yu Mısırlılardan almak amacıyla tüm askeri gücünü ortaya koydu. Her iki devlet de bölgede tek hâkim olma çabasındaydı. Tüm bu sebepler büyük bir savaş kaçınılmaz kılıyordu.⁹

Yukarıdaki süreci, ilerleyen dönemlerde Hitit tahtına oturan IV. Tudhaliya'nın Amurru ülkesi ile yaptığı anlaşmadan da takip edebiliriz. Hitit ile Mısır'ın Kuzey Suriye üzerindeki hakimiyet mücadelelerini ve Kadeş'e giden süreci anlatan IV. Tudhaliya ile Amurru ülkesi kralı Şauşgamuwa arasında yapılan anlaşmanın ilgili kısmı şu şekildedir: "*Fakat Majestemin babasının*

⁵ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), 90-91.

⁶ Trevor Bryce, *The Kingdom of Hittites* (New York: Oxford University Press), 2005, 229.

⁷ Meltem Alparlan, *II. Muwatalli ve Dönemi* (İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007), 133-136.

⁸ A. T. Olmstead, *History of Assyria* (Chicago: The University of Chicago Press, 1951), 45.

⁹ Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, çev: Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2008), 117.

kardeşi Muwatalli kral olduğunda, Amurrulular ona şöyle söyleyerek, ona karşı suç işlediler: 'Biz sana sadık köleler idik. Şimdi artık senin kölelerin değiliz.' ve onlar Mısır ülkesi kralına gittiler. Ve majestemin babasının kardeşi Muwatalli ile Mısır ülkesi kralı, Amurrulular yüzünden birbirleri ile savaştı. Muwatalli onu yendi. Amurru ülkesini (de) orduların gücüyle mahvetti. Ve ona boyun eğdirdi. Ve Amurru ülkesinde Şapili'yi kral yaptı. Fakat Majestemin babasının kardeşi Muwatalli tanrı olunca (ölünce), Majestemin babası Hattuşili kral oldu. Ve O, Şapili'yi tahttan indirdi. Ve Amurru ülkesinde senin baban Bentişina'yı kral yaptı. O, Majestemin babasını korudu. Ve Hatti ülkesini de korudu. Hiçbir surette Hatti ülkesine karşı suç işlemedi."¹⁰

Kadeş Savaşı

Hititlerin Suriye'deki çıkarları karşısındaki en büyük engel Mısır güçleriydi. Bu güçleri etkisiz hale getirip, bölgedeki varlıklarını sağlama almak isteyen Hititler, Suriye üzerine bir sefere çıkmadan önce Anadolu'da uzunca bir süre hazırlık dönemi geçirdi. Mantıklı bir dış politika izleyen II. Muwatalli, Anadolu'daki vasallarıyla anlaşmalar yaparak, kendisi seferde iken ülkesini güven altına almaya çalıştı. Mısır ordusu ise II. Ramses önderliğinde galibiyeti planlamakta ve Suriye'de en etkin güç haline gelmek istemekteydi.¹¹ II. Muwatalli, çeşitli anlaşmalarla askeri destek sözü de almıştı. Hititlerin temel amacı Kuzey Suriye'deki Mısır hegemonyasına kesin olarak son vermektir.¹²

Hitit ile Mısır ülkeleri arasında, Kadeş'te, tarihin en büyük ve önemli savaşlarından birisi gerçekleşti. II. Ramses'e göre; Mısır önemli bir galibiyet olsa da savaştan sonra Suriye'deki gelişmelere bakılacak olunursa, Hititlerin bölgede halen etkin güç olarak bulduklarını, hatta savaşın çıkma sebeplerinden birisi olan Amurru Beyliği'nin savaş sonrasında Hitit vasallığında olduğunu görmekteyiz. Asi Nehri ile Akdeniz kıyıları arasındaki bölgede bulunan Amurru, Mısır ile Hitit arasında bir denge politikası gözetmiş ve ikili oynayarak kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye çalışmıştır. Hititlerin vasalı iken II. Ramses ile beraber Suriye'deki etkinliği artan Mısır'ın gücünden çekinip, Mısır tarafına geçmiştir. Ancak biz savaş sonrası Amurru'nun Hitit tarafında olduğunu görmekteyiz. Üstelik Hitit belgelerine göre Amurru beyi Hititler tarafından esir edilip, Anadolu'ya götürülmüştür. Tüm bunları göz önüne alırsak, II. Ramses'in iddia edip, tapınak duvarlarına kazıttığı, savaşı Mısır'ın kazandığı yönündeki bilgi ve belgeler gerçeği yansıtmamaktadır. Her iki tarafın kesin bir sonuç alamadığı savaş sonunda, Hititler Suriye'deki avantajlı konumlarını devam ettirmişlerdir.¹³ Kısacası II. Ramses her ne kadar tapınak kabartmalarına başarılarını yazdırdı ise de kaybedilen bir savaşta olduğunun farkındaydı. Kabartmalara işlettiği zafer hikayelerinin gerçek olmadığını herkesten önce II. Ramses biliyordu.¹⁴

Kadeş Savaşı'ndan sonra II. Ramses ne Kadeş'i ele geçirebilmiş ne de Hitit ordusunu bozguna uğratabilmişti. Bu olumsuz durumların üstüne, sefer dönüşü, Filistin'de yeniden patlak veren bir isyan sonucu, II. Ramses bu olayla ilgilenmek zorunda da kalmıştı.¹⁵ Bir yanda Suriye'de etkin olmak isteyen II. Ramses, diğer taraftan Filistin olayı ile uğraşarak dış politikada bir bütün halinde davranılması gerektiğinin önemini bir kez daha kavramış oldu. Öyle ki, tarih boyunca liderler, bir sefere çıkarken, en çok ülke içinde veya egemen oldukları başka bir yerde isyan veya karmaşa çıkmasından korkardı. İşte II. Ramses de tam olarak bu durumu yaşamıştı.

¹⁰ Garry Beckman, *Hittite Diplomatic Texts* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999), 104-105; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2002), 198.

¹¹ Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, 2019), 130-132.

¹² İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, 138.

¹³ Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, 130-132.

¹⁴ Olmstead, *History of Assyria*, 45.

¹⁵ Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, çev: Emine Çaykara (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 89.

II. Ramses, hükümdarlığının yedinci yılında, bir Suriye seferi için hazırlıklara girişti. Sekizinci ve onuncu hükümdarlık yıllarında, Mısır etkisini yeniden Suriye’de yaymaya çalışmış ve bölgeye seferler düzenlemiştir. Bu durum karşısında Hititler karşı saldırıya geçerek bölgedeki kontrolü yeniden ele geçirmiştir. Hükümdarlığının sekizinci yılındaki bu gelişmeden sonra, hükümdarlığının onuncu yılında yeniden harekete geçen Mısır kralı, hükümdarlık sahasını Tunip’e kadar genişletse de Hititler yeniden harekete geçip, Suriye topraklarındaki egemenliklerini yeniden tesis etmişlerdir. Bu mücadelelerin ne kadar sürdüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Hititler, Mısır ülkesi ile açık alanda savaşmak gibi bir niyetlerinin olmadığını kesin ve açık olarak ortaya koymuşlardır.¹⁶

Barışta Diplomasi: III. Murşili (Urhi-Teşup) ve III. Hattuşili Dönemlerinde Hititlerin Kuzey Suriye Politikası

Kadeş savaşından sonra, Hitit-Mısır Barış Antlaşması’na kadar geçen süreçte Hitit tahtında değişiklikler olmuştur. Hitit kralı II. Muwatalli’nin ölümünden sonra yerine oğlu III. Murşili (Urhi-Teşup) Hitit tahtına oturmuştur. Bu süreçte Mısır tahtında bir değişiklik olmamış, II. Ramses Mısır tahtının halen hâkimi durumunda ülkeyi yönetmeye devam etmiştir.

III. Murşili (Urhi-Teşup) dönemi ile ilgili en önemli kaynak, kendisini tahttan indirip Hitit tahtına oturan amcası III. Hattuşili’nin bıraktığı müdafanamedir.¹⁷ Aşağıda ilgili metnin tercümesi yoluyla bahsedeceğimiz bu belge, gerçekten de hem III. Murşili hem de III. Hattuşili dönemleriyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu vesikaya göre, III. Murşili, II. Muwatalli’nin ikinci derecede hukuku olan bir zevcesinden dünyaya gelmiştir. III. Murşili’nin Hitit tahtında meşru bir hakkı olmadığını ifade eden III. Hattuşili, tüm bu durumlara rağmen III. Murşili’nin kendisine karşı olumsuz bir tavır sergilediğini ve sonunda Hitit tahtını ele geçirdiğini belirtmektedir.

Yedi sene Hitit tahtında kalan III. Murşili, elbette birtakım icraatlar gerçekleştirmiştir. İç politikayı ilgilendiren bu konular, dış siyasetteki gidişatı da etkilemiştir. Öncelikle II. Muwatalli’nin sürgüne gönderdiği üvey annesi Danuhepa’yı yeniden saraya getirip, “Ana Kraliçe (Tawananna)” yetkilerini ona iade etmiştir. Ayrıca II. Muwatalli tarafından Tarhuntaş’a ya taşınan ülke merkezi terkedilmiş ve Hattuşa yeniden Hitit başkenti olmuştur. Hattuşa’nın yeniden başkent olmasıyla ülkedeki fiili bütünlük yeniden inşa edilmişti. III. Murşili, “Yukarı Ülke” diye tabir edilen kuzey eyaletlere hâkim olan III. Hattuşili’nin gücünü zayıflatmak veya en azından sınırlamak için başkenti Hattuşa’ya yeniden taşımıştı.¹⁸

Asur ülkesinin askeri anlamdaki başarıları, şüphesiz III. Murşili’yi (Urhi-Teşup) rahatsız etmişti. III. Murşili, hırslı Asur kralı I. Adad-Nirari’ye gönderdiği mektupta, Asur ile Hitit ülkesinin aynı düzeyde olmadığını açık ve net bir şekilde vurguladı.¹⁹ Asur kralını “kardeş” olarak görmediğini ifade eden III. Murşili, içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığını belirtmiştir. Öyle ki, Mitanni kralı Waşaşatta’nın Hitit ülkesi ile Asur’u birbirine düşürme planı I. Adad Nirari’ye yenilmesiyle suya düşmüştü. İki ülke arasındaki karmaşadan faydalanıp bağımsız olmayı hedefleyen Mitanni kralı, Hititlerden bir destek göremedi ve mağlubiyet Mitanni ülkesi için kaçınılmaz oldu. Hitit kralı III. Murşili, her ne kadar Mitanni ülkesini desteklemese de Asurluların Mitanni ülkesini mağlup etmesi, Asur ile Hitit ülkeleri arasında tampon devlet rolü gören Mitanni ülkesinin ortadan kalkmasına neden oldu. Bu durum elbette Hitit ülkesi için büyük bir tehlike arz ediyordu. Hitit kralı III. Murşili, Asur ülkesine karşı olan rahatsızlığını şu cümlelerle tarihe kazıdı: “... *Sen Waşaşatta’nın (yenilgisi) ve Hurri ülkesinin*

¹⁶ Fatma İslam, *Kadeş Savaşı Sonrası Hitit-Mısır İlişkileri* (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005), 30-31.

¹⁷ Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara: TTK Basımevi, 1998), 115.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2020), 127-128.

¹⁹ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, çev: Aslı Yarbaş (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2004), 58.

(zaptı konusunu) konuşup duruyorsun. Sen (onları) silah gücüyle zapt ettin. Ve sen [...] zapt ettin ve büyük kral oldun. Fakat hala sen kardeşlik ve Ammana dağına gelme konusunda konuşup duruyorsun. Bu neyin kardeşliği ki? Ammana dağına gelmek de neyin nesidir? Hangi nedenle kardeşlik hususunda yazayım? Böyle alışıldık üzere, kim kime kardeşlik hakkında yazıyor ki? İyi şartlarda bulunmayanlar kardeşlik hakkında yazıp duruyor mu? Kardeşlik hakkında sana ne sebeple yazayım? Sen ve ben bir anneden mi doğduk? Dedem ve babam kardeşlik hakkında Asur kralına yazmadığı gibi sen de kardeşlik ve büyük krallık konusunda bana yazmayı bırak! Benim istediğim (şey) değil (bunlar)”²⁰

Asur kralı I. Adad-Nirari'nin Mitanni ülkesine son vermesiyle bölgedeki siyasi dengeler değişti. Mitanni ülkesinin yıkılması Hitit tarafından olumsuz karşılanırsa da III. Murşili'nin bu menfi duruma herhangi bir tepki vermediğini görmekteyiz. Yukarıda Hitit kralının Asur kralını büyük kral olarak kabul etmemesini içeren bir mektup okumuş olsak da yaşanan gelişmeler Asur ülkesinin artık küçümsenmeyecek derecede güçlü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki, III. Hattuşili Asur ülkesiyle olan yazışmasında, Asur kralını büyük kral olarak kabul etmiştir.

Barışçıl bir politika izleme yoluna giden III. Hattuşili, II. Muwatalli ve III. Murşili dönemlerinde askeri faaliyetlere katılmış olan, tecrübeli bir liderdi. Mitannilerin yıkılması ile siyasi dengelerin değişeceğini görmüş olmalıydı. Bir de üstüne III. Murşili'nin ağır sözler içeren mektubu Asur kralına gönderilince, III. Hattuşili durumun iyice karıştığının farkına varmıştı. Sonunda, hiçbir zaman gerçek bir kral olarak görmediği yeğeni III. Murşili'yi etkisiz hale getiren III. Hattuşili, Hitit tahtına oturmuştu.

MÖ. 1264 yılında deneyimli bir komutan olarak Hitit tahtına oturan III. Hattuşili'nin hükümdarlığının başlangıcında, nedeni bilinmemekle birlikte, Mısır ile Hitit arasında bazı sürtüşmeler oldu. Ancak daha sonra, hem Hitit ülkesini hem de Mısırlıları birbirine yaklaştıran ve birlikte hareket etmeye götüren sebep, güçlenen Asur ülkesi olarak tarihteki yerini aldı.²¹

III. Hattuşili, otobiyografisinde, tahta geçmeden önceki olayları ve tahta çıkışı esnasındaki durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Kendisinden önce tahta çıkan ve tahta çıktıktan sonra III. Murşili ismini alan Hitit kralından ısrarla Urhi-Teşup olarak söz etmektedir. Ayrıca onun bir harem kadınından doğma olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum bile, Hitit kralı III. Murşili'ye olan muhalefetini açıkça ortaya koymaktadır. Metnin ilgili kısmı şöyledir: “*Kardeşim (Muwatalli) tanrı olunca, Hattuşa'yı (o sırada) () yönettiğimden, bana hakimiyete [yol aç]ıldı (?) (veya benzeri). (Fakat) kardeşime duyduğum (saygıya) sadık olduğumdan hiçbir şey (yapma)dım. Kardeşimin kanuna uygun bir oğlu olmadığından bir harem kadınının oğlu olan Urhi-Teşup'u kaldırdım (yücelttim) ve önce Hatti ülkesinde hakimiyete (getirdim). Bütün (Hattuşa'yı) onun eline koydum. O, Hatti ülkelerinde Büyük Kral oldu. Ben ise (yalnız) Hakpiş kralı kaldım. Ordu ve araba savaşçıları ile Hantili'nin gününden beri harap kalan Nerik kentini yeniden inşa ettim. Nerik'in etrafında olan ülkeleri, Nera'yı, Haştira'yı sınır yaptım. Onların hepsini yönetimim altına aldım ve onları haraç ödeyenler arasına kattım. Nerik ve Hakpiş tarafından baskı altında tutulan Haharwa (dağı) ve Maraşşanda (halklarının) hepsini yönetimim altına aldım.”²²*

Belgenin devamında, Urhi-Teşup'un kendisini kışkırdığını belirten III. Hattuşili, küçük düşürüldüğünü, elindeki toprakların alındığını, yedi yıl sabretse de sonunda Hitit kralı ile mücadeleye giriştiğini ve kazandığını ifade etmektedir: “*Urhi-Tesup tanrının bana karşı böyle iyiliğini görünce, beni kışkırdı. Bana acı vermeğe çalıştı. Yönetimim altında olan insanların*

²⁰ Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 147; Güngör Karauğuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 108.

²¹ Oliver Robert Gurney, *Hititler*, çev: Pınar Arpaçay (Ankara: Dost Kitabevi, 2001), 40.

²² Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III.* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, StBoT 24, 1981), 20-21; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu* (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011), 138.

hepsini benden aldı. (Eskiden) boş olan ve yeniden iskân ettiğim ülkeleri, onların hepsini de benden aldı. Beni küçük düşürdü. Tanrının buyruğu üzerine (yalnız) Hakpiş'i benden almadı. Nerik'in Fırtına Tanrısının Rahibi olduğumdan o nedenle onu da benden almadı. Kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan bir şey yapmadım ve yedi yıl dayandım. O ise tanrının buyruğu ve insanların sözü üzerine beni yok etmeğe çalıştı. Hakpiş'i ve Nerik'i de benden aldı. Artık dayanamadım. Ona savaş açtım. Ona karşı savaş açınca, öyle savaş arabasında isyan ederek ya da evin ortasında isyan ederek bir günah işlemedim. Ona haber saldı : "Bana karşı savaş başlattın. Sen Büyük Kralsın. Ben ise bana bıraktığın bir kalenin kralyım. Haydi gel! Davamızı Samuha'nın İstar' ı (ve) Nerik'in Fırtına Tanrısı karara bağlasın! "Urhi-Tesup' a böyle yazdığımda eğer biri derse: "Evvelce onu neden krallığa oturtun? Şimdi neden ona düşmanca yazıyorsun?" Ona şöyle denebilir: "O bana karşı savaş açmasaydı, (tanrılar) gerçekten bir Büyük Kralı bir küçük krala yenik düşürürler miydi?" Şimdi o bana karşı savaş açtığından tanrılar mahkemede onu bana yenik düşürdüler. Ona "Haydi gel!" diye bu sözleri yazdığım zaman o, Maraşsantiya'dan kaçtı ve Yukarı Ülkeye geldi. Arma-Tarhunta'nın oğlu Şippa-Ziti onun yanında idi ve onu Yukarı Ülke askerlerinin komutanlığına çağırdı. Şippa-Ziti bana karşı kötü (niyetli) olduğu için o bana karşı tutunamadı(?). Hakimem tanrıça İstar bana krallığı (daha) önceden vaat ettiği için o zaman hakimem Tanrıça İstar kanma rüyada göründü (ve şöyle dedi) : "Kocanın önünde gideceğim. Bütün Hattuşa kocanın yanına dönecek. Onu ben büyüttüğümden onu kötü bir mahkemeye ya da kötü bir tanrıya hiçbir zaman bırakmadım. Şimdi onu kaldıracam (yücelteceğim) ve onu Arinna'nın Güneş Tanrıçasının rahipliğine tayin edeceğim. Sen de benim İstar paraşsi olarak (bayramımı) yap!" Hakimem Tanrıça İstar beni destekledi ve bana dediği gibi oldu. Hakimem Tanrıça İstar tanrısal adaletini o zaman da çok gösterdi. Urhi-Teşup'un kovduğu kumandanlara Tanrıça İstar rüyada göründü. Onlara güçlü olmaları için (şöyle) denildi: "Ben İstar bütün Hatti ülkelerini Hattuşili'den yana döndürdüm ". İstar'ın tanrısal adaletini o zaman da çok gördüm: Urhi-Teşup'u başka hiçbir yere bırakmayarak onu Şamuha'da bir domuz gibi ahırına tekrar kapattı. Bana (eskiden) düşman olan Kaşkalılar bana yardım ettiler, bütün Hattuşa da bana destek oldu. Kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan (ona) hiçbir (kötülük) yapmadım. Urhi-Teşup'un yanına tekrar gittiğimde onu bir tutsak gibi aşağıya getirdim. Ona Nuhaşsi ülkesinde müstahkem kentler verdim. O, orada kaldı. Başka bir darbe yapabilseydi Karanduniya'ya (Babil'e) kaçacaktı. Konuyu işitince, onu yakaladım ve deniz kenarına (ötesine?) gönderdim. Şippa-Ziti'ye de sınırı geçirdiler. Onun evini (malını mülkünü) aldım ve onu hakimem Tanrıça İstar'a verdim. Onları Tanrıça İstar'a verdim. Hakimem Tanrıça İstar da beni kademe kademe yükseltti."²³

Hitit kralı III. Murşili tahttan indirildikten sonra Nuhaşsi'ye atanıp kendisine bazı kentler verilse de, bu durum III. Murşili için bir engel teşkil etmemiş, III. Murşili diğer ülkelerle irtibata geçmeye çalışmıştır. Babilliler ile gizli müzakereler yapan III. Murşili, Asur kralı I. Salmanassar ile de yazışmıştır. Bu yazışmaların içerikleri veya sonuçlarına ilişkin elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak bu müzakere ve yazışmaların Hitit tahtını yeniden ele geçirmek için olduğunu tahmin etmek çok da güç değildir. III. Murşili'nin Asurlulardan istediği desteği aldığını, Asur kralı I. Salmanassar'ın III. Hattuşili'ye kendisinin büyük bir kral olmadığını aksine gasıp bir kral olduğunu iddia etmesinden anlayabiliriz. Bu yazışmaları öğrenen III. Hattuşili, III. Murşili'yi Kıbrıs'a sürmüş, ancak III. Murşili buradan Mısır'a kaçmıştır. Bunun üzerine III. Hattuşili yeğeninini iade edilmesi gerektiğini içeren bir mektup yazsa da II. Ramses bu isteğe olumlu bir cevap vermemiştir.²⁴

II. Ramses'in bu hareketinden sonra, III. Hattuşili Babil kralı Kadaşman-Turgu ile mektuplaşmıştır. Biz bu mektuplaşmayı, III. Hattuşili'nin Babil kralı ve Kadaşman-Turgu'nun

²³ Otten, *Die Apologie Hattusilis III*, 20-25; Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, 139-140.

²⁴ İslam, *Kadeş Savaşı Sonrası Hitit-Mısır İlişkileri*, 32.

oğlu Kadaşman-Enlil'e gönderdiği mektuptan şu cümlelerle takip edebiliriz: “*Ve Mısır ülkesi kralı ve ben birbirimize kızdığımızda, baban Kadaşman-Turgu'ya 'Mısır ülkesi bana düşman oldu' diye yazdım. (Bunun üzerine) senin baban da bana şöyle yazdı: 'Eğer askerlerin Mısır'a karşı gelirse, sonra ben seninle gideceğim. Eğer sen Mısır'a karşı gidersen ben, benimle birlikte olan yaya ve arabalı savaşçıları sana göndereceğim.' Şimdi kardeşim, soylularına sor. Eğer gitmiş olsaydım, benimle gitmesi için taahhüt ettiği gibi yaya ve arabalı savaşçıları onun gönderip göndermeyeceğini onlara sana söylesin. Fakat başka bir ülkeye kaçmış düşmanımı bıraktı ve o, Mısır ülkesi kralına gitti. Ben ona 'düşmanımı gönder.' (diye) yazdığımda o, düşmanımı bana göndermedi. Sonra bu yüzden ben ve Mısır ülkesi kralı birbirimize kızıp (düşman olduk). Sonra ben senin babana 'Mısır ülkesi kralı düşmanımın yardımına geliyor.' (diye) yazdım. O zaman baban Mısır ülkesi kralının elçisinin (gelmesini) kesti. Benim kardeşim kral olduğunda, sen Mısır ülkesi kralına elçi gönderdin ve Mısır ülkesi kralının elçisinin meselesi ve Mısır ülkesi kralı hediyelerini kabul etti ve sen de onun hediyelerini kabul ettin. Şimdi sen bir yetişkinsin. Eğer sen, Mısır ülkesi kralına elçini gönderirsen ben herhangi bir şekilde seni alıkoyacak mıyım?’”²⁵*

Hitit kralı, yukarıdaki mektupta, olası bir Mısır tehlikesi karşısında hem tahttaki güvenliğini sağlamak istemiş, hem de Fırat'ın doğusunda kalan bölgede askeri faaliyetlere girişen Asurlulara karşı Babil ülkesi ile iyi ilişkiler kurarak, bu ülke ile dostluk yolunda bazı adımlar atmıştır.

III. Murşili'den Hitit tahtını alan III. Hattuşili, Asur krallarının büyüyen güçlerinden dolayı hitap tarzını değiştirme zorunluluğu hissetmiş ve yazdığı bir mektupta Asur kralının artık büyük bir kral olduğunu ve ikinci derecede bir emreden olmadığını açıkça kabul etmiştir. Diplomatik alanda her ne kadar nazik mektuplar ve ara sıra yapılan arkadaşlık beyanatları mevcut olsa da iki ülke arasındaki ilişki soğuk bir şekilde seyretmiştir. Hitit kralı III. Hattuşili'nin Asur kralı I. Adad-Nirari'ye gönderdiği mektubun ilgili kısmı şu şekildedir: “*Kardeşim uygun selamlama hediyesi göndermedi mi? Fakat krallığı ben üstüme aldığımda sen bana bir elçi göndermedin. Kralların tahta çıktığında rütbe eşit olan (etraftaki diğer) kralların ona selamlama hediyesi, krallığa uygun elbise ve sürünmesi için güzel hoş kokulu yağ göndermesi adettendir. Fakat sen bugün bunları yapmayı (ihmal ettin). Şimdi ben, sana evvelce gönderdiğim elçilerimi ve Belqarrad'ı burada alıkoyuyorum. Bu mesele yüzünden ben onu burada alıkoydum. Senin bana yazdığın isteklerin tamamını sana gönderiyorum.*”²⁶

III. Hattuşili, bir yandan Asur ülkesinin büyüklüğünü kabul edip, dostça görünmeye çalışırken; diğer yandan Babil devleti ile Asur'a karşı gizli bir ittifak kurmayı da düşünmüştü. Kadaşman-Enlil'e, Kadaşman-Turgu ile ilgili yazdığı mektupta bunu açıkça görmekteyiz: “[*Üstelik kardeşim*], *kardeşimin yetişkin bir adam olduğunu ve düzenli olarak ava gittiğini işittim. Fırtına tanrısının, kardeşim Kadaşman-Turgu'nun ismini yüceltmesinden ziyadesiyle [memnun oldum.]Git ve (her) duyduğumda (memnun olacağım şekilde) düşman topraklarını (Asur) yağmala. [Kardeşi]m (düşmanlarını) yendi. Üstelik kardeşim, [senin için] silahları istif eden ve etraf(taki ülkeleri) ele geçiren bir kraldır deyip (duruyorlar). Onlar bunu söylüyor. ... Kardeşim etraftaki (ülkeleri) ele geçirmeye devam etme ama (sadece) bir düşman ülkeye karşı git ve düşmanı yen. [Kardeşim, hangi ülkeye karşı sefere] çıkmalıdır? Senden üç ya da dört kat üstün bir ülkeye karşı gid(ilmelidir tabi ki).*”²⁷

III. Hattuşili, Amurru ülkesindeki gelişmelere ve burada yaptığı faaliyetlere de değinmiştir. Amurru kralı Benteşina'yı kendisi tahta çıkana kadar koruduğunu ve kardeşi II. Muwatalli

²⁵ Karauğuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, 112-113.

²⁶ Karauğuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, 109.

²⁷ Gökçek, *Asurlular*, 89-90; Karauğuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, 116.

döneminde tahttan indirilse de, kendisi Hitit tahtına oturunca, Bentešina'ya yeniden Amurru tahtını verdiğini ifade etmiştir: “*Büyük Kral Muwattalli tanrı olduğunda (öldüğünde), ben Hattuşili, babamın tahtına oturdum. İkinci kez [Amurru ülkesine] Bentešina'ya tayin ettim. Krallığın tahtını ve babasının evini ona tahsis ettim. Biz aramızda dostça ilişkiler [kurduk]*”²⁸

Hitit-Mısır Barış Antlaşması

Genellikle Kadeş Antlaşması olan bilinen bu antlaşmaya bu ismin verilmesi yanlıştır. Öncelikle antlaşma Kadeş'te yapılmamıştır. Ayrıca Kadeş Savaşı'nın hemen ardından, sığağı sığağına yapılan bir antlaşma da değildir. Hitit-Mısır Barış Antlaşması diye adlandırdığımız bu antlaşma, Kadeş Savaşı'ndan on beş yıl sonra kaleme alınmıştır.

Hitit-Mısır Barış Antlaşması iki ana kaynaktan bilinmektedir. Bunlar, Karnak'taki Amon tapınağının ve Ramesseum'un duvarlarında korunmuş Mısır hiyerogliflerindeki metinler ve Hitit başkenti Hattuşa'da keşfedilen Akad dilinde yazılmış parça parça çivi yazılı tabletlerdir. Her iki devletin müzakerecileri tarafından antlaşma şartları üzerinde bir sonuca varıldıktan sonra, birbirine karşılık gelen iki versiyon çivi yazısıyla ve Akad dilinde gümüş tabletler üzerine yazılmıştır. Daha sonra bu belgeler değiş tokuş edilmiştir. Ardından Mısır belgesi Hitit başkentine gönderilmiştir. Hitit versiyonu ise Mısır diline çevrilmiş ve Mısır tapınaklarının duvarlarına oyulmuştur. Hitit başkentinde bulunan tabletler, Mısır gümüş tabletinin kopyasıdır.²⁹

Hitit-Mısır Barış Antlaşması'na özet olarak bakacak olursak; ilk kısımda kralların kendileri ve soylarından söz edilmiş ve ardından antlaşmanın yapılmasındaki amaç ifade edilmiştir. Hitit-Mısır dostluğunun yeniden kurulduğunun belirtildiği antlaşmada, karşılıklı barış ve saldırmazlık sözü veriliyor. Antlaşmanın ilerleyen bölümlerinde, Mısır kralı ile Hitit kralı, ülkelerine karşı doğabilecek herhangi bir tehdit durumunda birbirlerini koruyacaklarını belirtiyorlar. Öyle anlaşılıyor ki, gerek Hitit ülkesi gerekse Mısırlılar kendilerini daha güvende bulundurma ihtiyacı hissediyorlardı. Hitit ve Mısır devletlerinin bu ittifakının nedeni, hiç şüphe yok ki, giderek artan Asur tehlikesinden başka bir şey değildi. Metnin devamında kaçakların iadesi ve tutsak kimselerin de serbest bırakılması konusunda hemfikir oluyorlar. Antlaşmanın son bölümünde, tanrılara yeminler ediliyor, lanet ve kutsama kısımları yer alıyor.³⁰

Hitit ile Mısır ülkelerinin birbirlerine karşı ılımlı olduğunu gösteren bir belge, Mısır ülkesi kralı II. Ramses'in III. Hattuşili'ye gönderdiği bir mektuptur. Belgede II. Ramses, Hitit kralından “kardeşim” diye söz eder ve ona iyi dileklerini iletir. Ardından III. Hattuşili'nin kız kardeşi Matanazzi'nin çocuk sahibi olması için yardımda bulunacağını belirtir. Metindeki ilgili satırlar şu şekildedir: “*Kardeşime (Mısır ülkesi kralı) kardeşin ben kralın, (Hitit kralı) kardeşimin kız kardeşi Matanazzi'yi tanıdığımı söyle. Onun elli, altmış yaşında olduğu söylen(tisini de duymuştum. Eğer bu söylenti doğruysa) elli, altmış yaşına varmış bir kadının doğurabilmesini sağlayacak ilaçlar hazırlamak imkansızdır. (Bu imkansızlıklara rağmen) ey sen Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı, (Hitit kralı) kardeşimin kız kardeşi için yapılacak ritüel(lerin yapılması için) emir ver. (Mısır ülkesi kralı) kardeşin, ben kral, (bu konuda yetkin) bir büyücü-rahip ve hekimi sana göndereceğim ve onlar, (Hitit kralı kız kardeşinin) doğurabilmesi için ilaçlar hazırlayacak(tır). Ben şimdi (gönderdiğim) bu elçinin nezaretinde, kardeşime bir de hediye gönderiyorum.*”³¹

²⁸ Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 101; Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, 193.

²⁹ Dietrich Sürenhagen, “Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty,” *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 6, (2009), 59.

³⁰ Hitit-Mısır Barış Antlaşması transkripsiyonu ve tercümesi için Bkz. Kenneth A. Kitchen-Paul J. N. Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 574-582.

³¹ Karauğuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, 92-93.

III. Hattuşili döneminde Hitit ile Mısır ilişkilerinin iyi olduğunu gösteren bir başka belge, Mısır prensi Şutahapşap'ın III. Hattuşili'ye gönderdiği mektuptur. Mısır prensi mektupta III. Hattuşili'den “manevi babası” olarak söz eder ve sağlığının iyi olup olmadığının sorulmasındaki memnuniyetini dile getirir: “Şimdi (manevi) babam Hatti ülkesi kralı büyük kral (manevi) oğlunun sağlığını sorup öğrenmek için bana yazdı. (Manevi) babamın sağlığım hakkında bana yazması konusuna çok memnun oldum.”³²

III. Hattuşili, kendisiyle dost olanla dost olduğunu, düşmanlık yapanları ise yendiğini ifade etmiştir. Daha önce kendisine düşman olan ülkelerin Hitit ülkesiyle barış içinde yaşamaya başladığını belirtmiş, prenslikten Hitit krallığına yükselişinin Tanrıça İstar sayesinde olduğunu şu sözlerle göstermiştir: “Bir prens idim ve koruma kıtasının başı (zıpkıncı başı) oldum. Koruma kıtasının başı iken Hakpiş kralı oldum. Hakpiş kralı iken Büyük Kral oldum. Ayrıca Tanrıça İstar beni kışkırtanları ve (siyasal) karşıtlarımı (ve benden davacı olanları) elime koydu. Bazıları silahımla öldüler, bazıları günleri tükenerek öldü. Onların hepsini tamamen bitirdim. Hakimem Tanrıça İstar bana Hatti ülkesinin krallığını verdi. Büyük kral oldum. Beni bir prens olarak aldı. Hakimem Tanrıça İstar beni krallığa ulaştırdı. Benimle iyi ilişkiler içinde olan önemli krallar, benimle iyi ilişkiler içinde kaldılar. Bana elçiler göndermeye başladılar. Bana armağanlar göndermeye başladılar. Bana gönderdikleri armağanları babalarımın ve büyük babalarımın hiçbirine göndermediler. Benden korkan kral benden korkmaya devam etti. Bana düşman kalanları yendim. Hatti ülkelerinin topraklarına (yeni) topraklar kattım. Babalarımın ve büyük babalarımın zamanında düşman olanlar benimle barıştılar. Hakimem tanrıça bana böyle teveccüh gösterdiğinden ve kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan hiçbir (kötülük) yapmadım. Kardeşimin oğlu Kurunta'yı kaldırdım (yücelttim). Muwatalli'nin oturma yeri olarak Tarhuntaşşa'da, orada, krallığa tayin ettim. Hakimem Tanrıça İstar beni kaç defa aldın ve (şimdi) beni (en) yüce yere, Hatti ülkesinin krallığına, tayin ettin. Ben de hakimem Tanrıça İstar'a Arma-Tarhunta'nın evini (malını, mülkünü) verdim; onu (ilkten?) arkaya bıraktım, sonra onu teslim ettim. Eskiden beri var olanı ona teslim ettim. Benim de sahip olduğumu, onu da teslim ettim. Onu arkaya bıraktım. Sonra onu Tanrıçaya teslim ettim.”³³

Sonuç

MÖ. ikinci binyıl Anadolu'sunun tek büyük imparatorluğu olan Hitit ülkesinin, yine dönemin en güçlü devletlerinden olan Mısır ile çıkar çatışması içerisine girmesi kadar doğal bir durum yoktu. Konu ekonomik çıkarlar olunca, her devlet öncelikle kendi çıkarını gözetmekte ve o anki duruma göre bir siyaset izlemekteydi. Ancak stratejik bir bölgeyi ele geçirmek demek, oraya tam anlamıyla hâkim olmak anlamına gelmiyordu. Çünkü mutlaka o bölgede etkin güç olmak isteyen başka ülkeler de mevcuttu. Bu durum daha çok Kuzey Suriye için geçerliydi. Kuzey Suriye bölgesi hem stratejik hem de ekonomik anlamda Hititler ile Mısır için bulunmaz bir nimetti. Kuzey Suriye'yi Hititlerin yukarıdan Mısır ülkesinin ise aşağıdan adeta değerli bir maden gibi çekiştirip elde etmek istemesindeki temel sebep de budur. Ancak bir süre sonra ortaya Asur güçleri çıkmıştı. Bölgede görmezden gelinemeyecek derecede etkili olan Asurlular, hem Hititleri hem de Mısırlıları korkutmuştu. İşte tüm bu sebeplerden dolayı, Hitit ile Mısır ülkeleri, Kuzey Suriye'yi iki taraftan çekiştirmeyi bırakıp, barış yolunu seçmişlerdi. Tarih, kıran kırana mücadele eden iki gücün Asur tehlikesi karşısında nasıl birleştiğini ve diplomatik ilişkilerin savaştan barışa nasıl dönüştüğünü yazmıştı.

Kuzey Suriye, çevre bölgelerdeki bütün güçler için stratejik anlamda önemli bir yer tutmaktaydı. Doğu, batı, kuzey ve güney yönlü bir etkileşimi sağlayan bu bölge, özellikle ticari akışın ana merkezi konumundaydı. Bölgede gerçek anlamda lider durumda olmak isteyen ülke, Suriye'yi hakimiyeti altına alarak bunu gerçekleştirebileceğinin farkındaydı. Çünkü bir ülke

³² Karağuz, *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*, Ç 93-94.

³³ Otten, *Die Apologie Hattusilis III*, 26-29; Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, 140-141.

siyasi anlamda güçlü olmak istiyorsa, öncelikle ekonomik açıdan güçlü olmalıydı. Elbette bunun farkında olan tek ülke Hititler değildi. Bölgenin güneyinde dönemin en güçlü devletlerinden birisi olan Mısır ülkesinin de Suriye'ye en eski devirlerinden itibaren bir ilgisi söz konusuydu. Her iki taraf, en güçlü olma arzusu sebebiyle, birçok dönemde bölgedeki hakimiyet için karşı karşıya gelmişlerdi. Elbette bu hakimiyet mücadeleleri esnasında bölgede yaşayan güçler de mevcuttu. Çeşitli anlaşmalar veya askeri güçle elde etme yoluyla, bölgedeki irili ufaklı güçleri kendi taraflarına çekmek isteyen Hitit ve Mısır ülkeleri, böyle bir politika izleyerek, bölgeyi daha çabuk ele geçirebileceklerini düşündüler. Bu düşünceleri doğru olsa da unuttukları bir şey vardı. Bu da Asur'un yükselişiydi. Asurlular, stratejik ve ticari bölgelere hâkim olma politikası ile hareket etmekteydi. Bu ülkenin gücü azımsanmayacak derecede rakiplerini rahatsız etmeye başlamıştı. Nitekim I. Adad-Nirari ile başlayan Asur emperyalizmi Mitanni devletini ortadan kaldırarak Anadolu coğrafyası üzerinde hissedilir ölçüde kendini göstermeye başlamıştı. Giderek artan bu tehlike, çağın iki süper gücü olan Hitit ve Mısır devletlerinin dış politikasını belirleyen ve değiştiren temel bir unsur olmuştu.

Kadeş savaşı gibi çok büyük ve yorucu bir mücadeleden çıkan Hitit ve Mısır ülkeleri, savaş sonrasında ufak tefek de olsa mücadelelerine devam ettiler. Elbette yine temel amaç, Suriye hakimiyeti idi. Ancak bir süre sonra bölgede güçlenen ve büyük tehdit oluşturan Asur varlığını fark ettiklerinde, bir anlaşma yoluna gitmenin daha doğru olduğunu düşündüler. Hitit-Mısır Barış Anlaşması ile her iki ülke artık sonsuza kadar dost olacaklarının sözünü veriyordu. Diğer bir anlamda ise, mevcut Asur tehlikesine karşı bir önlem almışlardı.

Bir ülkenin askeri başarısı demek, o ülkenin siyasi anlamda diğer ülkeler tarafından artık hem bir güç hem de bir tehlike olarak kabul edilmesi demektir. III. Hattuşili, III. Murşili'nin küçük gördüğü Asur ülkesinin başarılarının farkındaydı. Bu sebeple, hitabetini değiştirmek zorunda kalmıştı. Kısacası Asurluları büyük bir ülke olarak gören III. Hattuşili, değişen siyasi dengelere uygun bir şekilde dış politikada hareket etmişti. Onun bu barışçıl politikası ve Asurlulara olan yaklaşımı, belki de olası bir Asur saldırısını ve büyük bir savaşı önlemişti. Fakat III. Hattuşili'den sonra zaman Asurluların lehine işleyecek, Mısır ile Hititler arasında yıllarca savaşa sahne olan verimli Kuzey Suriye toprakları yeni sahibine boyun eğecekti.

Kaynakça

- Alp, Sedat. *Hitit Çağında Anadolu*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2011.
- Alparslan, Meltem. *II. Muwatalli ve Dönemi*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.
- Beckman, Garry. *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 1999.
- Bryce, Trevor. *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*. London: Routledge Taylor and Francis Group, 2003.
- Bryce, Trevor. *The Kingdom of Hittites*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Cancık-Kirschbaum, Eva. *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*. Çev: Aslı Yarbaş. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2004.
- Gökçek, L. Gürkan. *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Gurney, Oliver Robert. *Hititler*. Çev: Pınar Arpaçay. Ankara: Dost Kitabevi, 2001
- Hornung, Erik. *Mısır Tarihi*. Çev: Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- İslam, Fatma. *Kadeş Savaşı Sonrası Hitit-Mısır İlişkileri*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Karauğuz, Güngör. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Karauğuz, Güngör. *Hititlerde Haberleşme Diplomatik Muhaberat ve Diğer Kil Mektuplar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Kınal, Füzulan. *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- Kitchen, Kenneth A- Lawrence, Paul J. N. *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2020.
- Murname, William J. *The Road To Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1990.
- Olmstead, A. T. *History of Assyria.*, Chicago: The University of Chicago Press, 1951.
- Otten, Heinrich. *Die Apologie Hattusilis III*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, StBoT 24, 1981.
- Sir Gavaz, Özlem. "Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet Politikası." *İCANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (2007), 2819-2838.
- Sürenhagen, Dietrich. "Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty." *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 6* (2009), 59-67.
- Vercoutter, Jean. *Eski Mısır*. Çev: Emine Çaykara. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Yiğit, Turgut. *Eski Mısır Tarihi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, 2019.

L. Gürkan GÖKÇEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

gurkangokcek@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1974-7476

1992 yılında Ankara Üniversitesi DTCF, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sumeroloji Anabilim Dalı'ndan mezun olan Gökçek, 1998 yılında Gazi Üniversitesi eskiçağ tarihi anabilim dalından "Kültepe Vesikalarında Geçen Nesnelere Fiyatları" isimli yüksek lisans tezini tamamlayarak mezun oldu. 2003 yılında "Koloni Devri Anadolu'sunda faaliyet Gösteren Asurlu Tüccar Aileler" isimli doktora tezini tamamlayarak Gazi Üniversitesinden mezun oldu. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi tarih bölümünde göreve başlayan Gökçek, 2006 yılında Dr. Öğretim Üyesi, 2009 yılında ise doçent unvanını almıştır. 2014 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Arkeoloji bölümünde profesör ve bölüm başkanı olarak göreve başlayan Gökçek, 2022 yılından itibaren aynı üniversitenin Tarih bölüm başkanlığını görevini yürütmektedir. Bilimsel anlamda birçok eseri bulunan Gökçek, çeşitli yüksek lisans ve doktora tezlerini yönetmiş ve başarıyla tamamlamıştır. Çeşitli kazı faaliyetlerine katılmış olan Gökçek, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi'nde de yer almıştır.

Hasan TUNCER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

hasantuncer@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1054-7950

2009 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2011 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim dalında Arş. Gör. olarak göreve başladı. 2014 yılında "Roma İmparatorluğu Döneminde Kapadokya Bölgesi (M.S. I. ve II. Yüzyıllar) isimli teziyle Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans programından mezun oldu. 2019 yılında akademik çalışmaları için Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz'de görev yaptı. 2020 yılında "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokuma" isimli teziyle Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim dalında doktora unvanını aldı. Halen Hititler ve Eski Anadolu Tarihi üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

ÖZBEK HAN VE PAPALIK ARASINDA GEDİMİNAS'IN LİTVANYA BÜYÜK DUKALIĞININ DİN DEĞİŞTİRME DİPLOMASİSİ¹

CONVERSION DIPLOMACY OF GEDEIMINAS' GRAND DUCHY OF LITHUANIA BETWEEN UZBEK KHAN AND PAPACY

Cihan ŞİMŞEK

Öz

Ortaçağ'da Litvanya Büyük Dükalığı Katolik Avrupanın uç hattında yer alan ve Katolik dünyanın kendi içlerine almak konusundaki bir sonraki hedefleriydi. Bunu kısmen Kral Mindaugas döneminde başarmış olsalar da nihayete erdiremediler. Teuton Haçlı Tarikatının baskıları altındaki Litvanya Büyük Dükalığı uzun bir süre kendi geleneksel pagan inançlarını korurken bir yandan da üstünde sürekli maruz kaldıkları 'Baltık Haçlı Seferlerine' direnebildiler. Avrupa Tarihinin en önemli hanedanlarından birinin kurucusu da olan Büyük Dük Gediminas döneminde de bu durum devam etmekteydi. Gediminas öncelleri gibi doğusundaki dönemin süper gücü Altın Orda'nın bölgede yarattığı baskıyı kendi lehine son derece başarılı bir şekilde kullanmış ve bir dizi Rutenya prensliğini kendi hakimiyetinde tutmaktaydı. Böylece Teuton Haçlı Tarikatı gibi bir savaş makinasına direnecek gücü sağlıyordu. Lakin aniden Rutenya üzerinde güç dengelerinin değişmesi üzerine Gediminas Papalık ile Katolikliğe geçme hususunda bir dizi diplomatik manevraya girecektir. Böylece hem ülkesinin sosyoekonomik gelişmesini sağlayacak hem de üstündeki Haçlı baskısını azaltacaktır. Çok yetenekli bir diplomat ve devlet adamı olan Gediminas bu diplomatik manevrayı kendi lehine doğru işleyip bir yandan da Özbek Han Altın Ordasındaki gelişmeleri takip edip kendisini ve ülkesinin bu kriz ortamından çıkartabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baltık Haçlı Seferleri, Gediminas, Teuton Haçlı Tarikatı, Papalık Mektupları

Abstract

The Grand Duchy of Lithuania was at the frontier of Catholic Europe in the Medieval age, and the integration of the country was the next goal of Catholic world. It was partially succeeded in the era of King Mindaugas but they couldn't completely achieve this goal. The Grand Duchy of Lithuania could resist the pressure from the Teutonic Order and 'Baltic Crusades' while keeping its traditional pagan faith. This situation was still continuing in the era of Grand Duke Gediminas who was founder of one of the most important dynasties of European History. Gediminas successfully used the pressure of Golden Horde which was the super power of its era like his predecessors for his benefit, and he kept a number of Ruthenian principality under his domain. So, he could have the power to resist a war machine Teutonic Order. But after the sudden change in balance of power in Ruthenia, Gediminas made diplomatic manoeuvres to Papacy for the conversion of Catholicism. So, he could develop the socio-economic conditions of his country as well as reduce the Crusader pressure. As a talented diplomat and statesman, Gediminas used this diplomatic manoeuvre in his benefit while following the events in Uzbek Khan's Golden Horde, and he could overcome this crisis.

Keywords: Baltic Crusades, Gediminas, Teutonic Order, Papal Letters

¹ Bu çalışma "1569 Lubnin Birliği öncesi Litvanya Büyük Dükalığı'nın Tatarlar ve Karaylar ile Münasebetleri" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Siyasi olarak bakıldığında Baltıklar, Ortaçağ'da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun hamiliğini yaptığı 'Drang nach Osten'² politikası ile Moskova'daki Rus Çarlığının batıya ve Baltıklara yayılması arasındaki kavga'nın merkezi olmuştur.

İroniktir ki bu iki politika, asırlar sonra farklı farklı çağlarda, aktörlerinin siyasi rejimleri değişmesine rağmen yine aynı aktörlerce tekrar ortaya çıkacaktır ve hatta günümüzde de Baltıklar uluslararası siyasi çekişme bölgelerinden biri olma durumunu korumaktadır.

Bu çekişmenin çıkışını orta çağda bulmaktayız. Daha sonraki dönemlerde en büyük düşmanları olacak, Alman Haçlı Tarikatını bölgeye çağırarak Slav Polonya dukalarında Mozavya dukası I. Konrad olmuştur. O dönem Katolikliğe yeni geçen Lehistan, pagan Baltık komşularına karşı 'dost ve müttefik' Alman Haçlı tarikatlarını çağırması ile bahsettiğimiz bu çekişmenin ön koşulu tamamlanmıştır.

Tüm bu siyasi atmosfer içinde ortaçağ için bölgedeki başat aktörleri kabaca sıralamak gerekirse şunları söyleyebiliriz; Polonya (Lehistan), Rutenya Rus' Prenslikleri, Alman Haçlı Tarikatları (Töton ve sonradan ona bağlanacak olan Livonya Tarikatları) ve onların hamileri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İskandinavya Krallıkları ve Papalık. Bunlara ilave olarak da iki aktörü eklemek gerekir; bölgenin esas yerli unsuru olduğu için son derece önemli olan Litvanya Büyük Dukalığı, diğeri ise doğudan gelerek bölgenin siyasi hâkimi durumuna yükselen Altın Orda Hanlığıdır.

Burada öncelikli olarak bir hususa değinmeden geçilemez. Bu husus da tüm bu bahsi geçen çekişmeler olurken bölgenin yerlileri olan Baltık kavimleri ve onların bölgedeki tek egemen devleti olan Litvanya Büyük Dukalığıdır.³

Bu müstakil devlet, Litvanya Büyük Dukalığı, ortaçağda pagan bir devlet olmasına rağmen profesyonel askerlerden oluşan, militarist ve teokratik haçlı tarikatlarına yüzyıllarca mukavemet edebilmeyi başarmış, istiklalini kaptırmama konusunda da muvaffak olmuş ve hatta topraklarını Rutenya prenslikleri aleyhine genişletmeye dahi muktedir olmuştur.

Litvanya ve Baltık yazılı tarihi Avrupa ve Asya'daki diğer birçok kavmin ve bölgenin tarihine nazaran çok daha geç dönemlerde başlar. 12. yüzyıl öncesinde Litvanya'nın tarih dönemine geçmesine kadar olan dönem yani Litvanya ve genel olarak Baltık prehistoryası ile ilgili araştırmalar doğal olarak arkeoloji, paleoantropoloji, paleocoğrafya gibi diğer disiplinlerin yaptığı araştırmalar üzerinden yürümektedir.⁴

12. yüzyıla gelindiği bu dönemde Cengiz'in ve ardıllarının kurduğu imparatorlukların Baltıklardaki siyasi bir güç olan Litvanya Büyük Dukalığı ile irtibata geçmemiş olması düşünülemez. Burada bu irtibatların en erken safhası olarak Litvanya Büyük Dukalığı'nın ilk kurulma dönemi olan Kral

² Almanca olan bu cümle Türkçeye 'doğuya yürüyüş' veya 'doğuya yönelim' şeklinde çevrilebilir.

³ Litvanya Büyük Dukalığı olarak Türkçeye çevirdiğimiz devletin ismi modern Litvancada 'Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė', eski Litvancada 'Didi Kunigystė Lietuvos' şeklindedir. Burada belirtmek gereken bir husus da Litvancada kullanılan 'Kunigaikštystė' tabiri ise Rusçadaki 'knez' terimine eşdeğer anlama gelir ve etimolojik olarak da aynı köktendir. Aynı devletin ismi Latince de ise Magnus Ducatus Lituaniae olarak geçmektedir. Batı Avrupa dillerinin literatürüne Latince adıyla geçtiği için 'Litvanya Büyük Dukalığı' olarak çevirmek mümkündür. Biz de çalışmamızda bu son Latinceleşmiş terimden Türkçeleştirmeyi tercih ettik ve 'Litvanya Büyük Dukalığı' demeyi uygun bulduk.

⁴ Zigmantas Kiaupa, *The History of Lithuania* (Baltos Lankos, 2002), 13.

Mindaugas döneminden başlatmak gerekir. Mindaugas Litvanya’da kurulmuş ilk ve tek yasal-meşru krallık tacının sahibi ve dolayısıyla ilk ve tek Litvanya Kralı idi.

Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Rusya’yı fethettiği bu yıllarda Baltıklarda Mindaugas’ı Litvanya hükümdarı olarak görmekteyiz. Adı ilk kez Volinya ve Litvanya dukaları arasında 1219 senesinde yapılan bir anlaşmada daha henüz beş ‘ekber’ Litvanya dukasından biri olarak geçmektedir.⁵ Bu dönemde Litvanya toprakları kabile şefi statüsündeki dukaların oluşturduğu ve belli bazı ekber şeflerin ortaya çıktığı bir konfederasyon şeklinde görünmektedir.

Ama kısa süre içinde Mindaugas muhtemelen diğer bazı ekber Litvanya dukalarını da kendi tabiiyetine almış olmalı ki 1235 yılında artık kroniklerde Litvanya için ‘Mindaugas’ın Litvanya’sı’ tabirine rastlamaktayız.⁶ Bu durumdan yola çıkarak da birçok Litvanya tarihçisi Litvanya devletinin kuruluş tarihi olarak 1240 yılını ön görmektedir.⁷

Litvanya’da Mindaugas’ın iktidarı ele alıp artık topraklarında bir devlet oluşturduğu bu yıllar tam da neredeyse bire bir Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Rusya seferi ile Altın Orda Hanlığının kuruluşuna denk gelmektedir. Bu durum tesadüften öte özellikle Litvanya cephesinden bir kader ortaklığı durumu ortaya çıkartacaktır.

Litvanyalılar ile Tatarların ilk teması da muhtemelen 1237-1240 yıllarında Batu’nun Rusya seferi esnasında vuku bulması olasıdır.⁸ Dönemin kaynaklarından elde edilen bilgilere bakarak Litvanyalıların Moğollara karşı savaşmalarından ziyade Moğolların seferlerinin getirilerinden faydalandıkları söylenebilir.⁹ Erken dönemlerinden bu yana zaten yağma ve akın iktisadını inkişafındaki temel dayanaklarından biri olmuş erken Baltık kavim siyasal yapıları için Moğol fetihleri Baltık kavimleri ve tabi Litvanya savaşçılar için büyük bir fırsat olduğu aşikârdır.

Hatta daha 1239 yılında bir Litvanya dükünün kısa süre sonra şehirden çıkartılacak olmasına rağmen Smolensk’i alabilmiş olması bu durumun ilk emarelerindedir diyebiliriz.¹⁰ Akabinde de 1240 yılında Litvanyalıları Moğol istilası ile kavrulmuş ve kendi varlığını kıl payı kurtarabilmiş Novgorod topraklarını işgal ederken göreceğiz.¹¹ Ertesi sene de Volinya dükü Vasilko’nun Litvanyalıların akınlarına karşı ülkesindeki istihkâmları güçlendirmek durumunda kalmıştır.¹²

Mindaugas’ın Katolikliğe geçişi Haçlı Tarikatları içindeki güç mücadelesinin de tesiri olmuştur.¹³ Ama bir o kadar da içerdeki rakiplerinin özellikle yeğenlerine kurduğu tuzağın boşa çıkıp akabinde

⁵ George A. Perfecky, çev., *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle* (Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1973), 26; Alfonsas Eidintas vd., *Lietuvos istorija* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012), 27.

⁶ Jery C. Smith ve William L. Urban, çev., *The Livonian Rhymed Chronicle*, 2. baskı (Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2001), 38; Eidintas vd., *Lietuvos istorija*, 28.

⁷ Eidintas vd., *Lietuvos istorija*, 28.

⁸ Darius Baronas, “The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas”, *Lithuanian Historical Studies II*, 2006, 4.

⁹ Baronas, 5.

¹⁰ Baronas, 5.

¹¹ Roberts Michell ve Nevill Forbes, çev., *The Chronicle of Novgorod 1016-1471* (London, 1914), 86; Baronas, “The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas”, 5.

¹² Baronas, “The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas”, 5; Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 51.

¹³ Eidintas vd., *Lietuvos istorija*, 29.

de yeğeni Tautvilas'ın bunun üzerine Katolikliğe geçip Hristiyan bir ordu ile Mindaugas'ı sıkıştırması koşulları hazırlayan vaka oldu.¹⁴

Bu durum üzerine Livonya Tarikatı'nın büyük üstadı Andreas von Stirland Mindaugas'a eğer Katolikliğe geçerse içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulabileceğini önermesi ise Mindaugas'ın vaftizi ile sonuçlanacaktı. Mindaugas teklife yanaşır ve yeğeni yalnızlaşır. Böylece de Livonya Tarikatının büyük üstadı Andreas von Stirland Mindaugas ile Katolikliğe geçme konusundaki diplomasinin arkasındaki kişi olacaktır.¹⁵

Mindaugas 1251 yılında kendisi, karısı, iki oğlu ve maiyetiyle birlikte vaftiz edilir. 1253 yazında da Papa IV. Innocent'in onayıyla Litvanya Kralı olarak taç giyecektir.¹⁶ Artık böylece papalık Moğollara karşı bir Katolik kuşak oluşturmuş oluyordu; Töton ve Livonya Haçlı Tarikatları, Litvanya Krallığı ve papanın müttefiki olan Danilo'nun Rütenya Krallığı.

Bu durum 1255 yılında papalığın müftteki Danilo'nun Rütenyası ile Mindaguas Litvanya'sının Tatarlara karşı bir sefer düzenlemelerine kadar ileri gidecekti.¹⁷ Ama iki tarafın birbirlerine olan güvensizliği veya koordinasyonsuzluğu sonucu sefer sonuçsuz kaldı ve başarılı olamadı. Ama oluşan bu ittifak Altın Orda¹⁸ tarafından göz ardı edilmeyecekti.

Bu sefer ile ilgili bir diğer hususta Litvanya toplumunun dini yapısıdır. Rütenyalılar bu dönemde Litvanyalıların hala putperest oldukları, eski tanrılarına inandıklarını bu tanrılara dua ettiklerini kayıt düşmektedirler.¹⁹ Bu, Mindaugas'ın vaftizinin henüz halkında o kadar da etki bırakmadığının göstergesidir.

Bu gözleme dayanarak, Litvanya açısından siyasi olarak bu yüzyılda iki grubun oluştuğunu söyleyebiliriz; Bir grup içinde o sıralar oluşmaya başlayan yüksek aristokrasinin olduğu ve bir şekilde Katolik camia ile her ne kadar menfaat icabı da olsa yakın duran, bu camiaya katılarak iktidarını ve devlet yapısını oluşturmak isteyen kesimdir. Diğer grup ise pagan inancı devam ettirmek konusunda istekli, eski akın ve yağma kültürünü devam ettiren daha yerel orta seviyede soylular diyebileceğimiz şeflerin bulunduğu ve bu açıdan 'gelenekçi' diyebileceğimiz taraftır.

Her ne kadar ilk grup yüksek soylulardan geldiğini belirtsek de Litvanya aristokrasisi için henüz hala bir orta çağ Avrupası feodal kültürünün tam oluşması durumu yoktur. Bu açıdan bu yüksek aristokrasiye de her an yerel şeflerin safından geçişler olmaktadır. Ayrıca yerel şeflerin düşmanlığından çekindikleri için yüksek aristokrasinin Litvanya topraklarında her zaman dikkatli davranması ve şeflerin nabzını sürekli kontrol etmesi gerekliliği mevcuttu.

Çok değil bir yıl sonra Mindaugas kendi eşi Martha'nın ölümünden sonra zorla karısını elinden aldığı Pskov knezi Daumantas tarafından kuvvetle muhtemel Treniota'nın da desteğiyle iki oğlu

¹⁴ Darius Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", içinde *Christianity in Lithuania* (aidai, 2002), 22.

¹⁵ Baronas, 22.

¹⁶ Eidintas vd., *Lietuvos istorija*, 29; Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 23,26.

¹⁷ Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 73-74; Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 8.

¹⁸ Çalışmamızın önceki kısımlarında özellikle de Deşt-i Kıpçak ve Rusya'nın fethi sırasında 'Moğollar' veya 'Moğol İmparatorluğu' olarak tanımladığımız devletin artık 'Altın Orda' veya 'Kıpçak Hanlığı' halini aldığı için buradan sonra tarihsel uygunluk açısından Altın Ordu olarak adlandıracağız.

¹⁹ Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 73.

ile birlikte suikast sonucu öldürülecekti.²⁰ Mindaugas'ın ölümü sonrası Litvanya Büyük Dukalığı 1316 yılında Gediminas'ın iktidara gelesiye kadar ki dönemde peşi sıra bir dizi prens ve dükanın yönetiminde olsa da hiçbiri güçlü bir iktidar merkezi oluşturamayacaktır.

Litvanya'nın ilk ve tek kralı olan Mindaugas 1253 yılında Papa IV. Innocent'in tarafında Litvanya Kralı olarak taç giymiş ve Katolik inancını kabul etmişti. Papa'nın amacı Moğollara karşı doğuda Katolik bir krallık kurmak ve Avrupanın doğusunda Katolikliğin hâkimiyeti artırmaktı. Ama bu planlarında nihayete ulaşamadı ve Mindaugas'ın Katolik krallığı uzun ömürlü olmadı. Katolik Litvanya devleti planı iki buçuk asır sonraya ertelendi.

Litvanya Büyük Dukalığı karanlık dönem olarak da adlandırılabilir zaman dilimi olan Mindaugas'ın ölümü sonrasında Gediminas'ın iktidara gelmesine kadar geçen dönemin sonunda Litvanya Büyük Dukalığı farklı bir evreye girdi. Gediminas ile başlayan bu evre Litvanya Büyük Dukalığı'nın bir Avrupa gücüne dönüşmesi ile sonlanacaktı.

Litvanya tarihinde önemli bir figür olan Gediminas aynı zamanda Polonya ve Litvanya'nın ünlü hükümdarları Jogayla ve Vitautas'ın atasıdır. Geç ortaçağın iki önemli hükümdarının atası olmaktan öte Gediminas kendi dönemi politikasında belki büyük bir komutan olarak olmasa da büyük bir diplomat olarak önemli bir tesiri olmuştur.

1310'ların sonları 1320'lerin başlarında, Gediminas Litvanya Büyük Dukası olarak karmaşık siyasi ve diplomatik durumun içindeydi; Litvanya Büyük Dukalığı Litvanya'nın kadim düşmanları Töton ve Livonya Tarikatlarıncı kuzey doğu, kuzey ve kuzey batıdan, güney batıdan ise Polonya Krallığıncı sarılmıştı. Batı ve güneyde özellikle Moğol istilası sebebiyle gerilemede olan iki Rütanya prensliği ile komşuydu.

Bu esnada doğuda Altın Ordu'da Özbek Han iktidara geçmiş ve 1313 yılında İslamiyet'i kabul etmişti. İslam dinine geçmesi Altın Ordu'da tarihi bir dönüm noktasıydı. İslamiyet'i devlet dini olarak teşekkül etti ve Cuci hanedanı içinde bir güç mücadelesi başladı. Özbek Han ve içinde bulunduğu kliği bu mücadeleden muvaffakiyetle çıktı ve karşıt Budist ve pagan Cuci prenslerini bütünüyle ortadan kaldırdı. Özbek Han'ın dönemi aynı zamanda Altın Orda için altın çağdı, devleti göçebe teşekkülden bir İslam Sultanlığına çevirdi.²¹

Gediminas'ın Litvanya Büyük Dukalığı ile Özbek Han'ın Altın Ordası bu dönemde ittifak içindeydiler. Avignon'daki sürgünündeki Papa XXII. John Özbek Han'a gönderdiği mektuplarında araların iyi niyet oluşmaktan öteye gidememiş ve Hristiyanlığa bir ihtida yaratmaktan çok öteydi. Öte yandan Gediminas o dönemde dost kazanma konusunda seçenekleri kısıtlıydı ve 'Katolikliğe geçme' kartını kullandı. Lakin aynı papa XXII. John Litvanya hükümdarına 1317'de yaptığı çağrısına bilinen hiçbir cevap alamamıştı.

²⁰ Eidintas vd., *Lietuvos istorija*, 31.

²¹ Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994), 90; Harry Noris, *Islam in the Baltic* (New York: Tauris Academic Studies, 2009), 36,44; A.Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 72-73. Ayrıca Özbek Han'ın İslamı Altın Orda'da devlet dini haline çevirmesi ile ilgili tartışmalar ile ilgili olarak bkz. DeWeese, *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, 94; Roman Hautala, "The Franciscan Letters from the Golden Horde: Evidence of the Latin Sources against the Thesis of the Total Nomadic Islamization in the Early Reign of Uzbek Khan (1312/13–1341)", *Golden Horde Civilisation*, 2014, 311-23.

1322 ile 1324 yılları arasında yazılan şu anda farklı arşivlerde tutulmakta olan; Litvanya Büyük Dukası Gediminas, Papa XXII. John, Riga şehir konsili, Prusya Fransiskanları Vasisi Nikolas ve Gediminas'a gönderilen Papalık heyetinin yazdığı on dört mektuptaki yazışmaları ele akarak bu ihtida diplomasisi ve Altın Ordu'nun buradaki rolü hakkında bilgi sahibi olabiliriz.²²

Bu mektuplar Litvanya Büyük Dukası Gediminas'ın çalışmamızda 'ihtida diplomasisi' olarak adlandırdığı vaftiz olup, Katolikliğe geçme üzerine kurulu diplomatik manevraları etrafında dönmektedir. Gediminas Özbek Han'ın çağdaşı olmakla beraber ülkesi Altın Orda ile bir ittifak içindedir. Dahası bu mektupların birinde, papalık heyetince yazılan mektupta, doğrudan bir Tatar heyetinin Gediminas ile Kasım 1322 veya 1321'de bir görüşme yaptığını bilgisine erişiyoruz.²³

Altın Ordu'nun daha genelinde ise doğu Avrupa'nın o dönem ki politik ve diplomatik resmini çizmede bu yazışmalara bakmanın oldukça yardımcı olacaktır. Ayrıca Özbek Han zamanı diplomatik ve siyasi durumların karşılaştırmalı tarihi analizinde tamamlayıcılık açısından önemlidir. Son olarak bu mektuplar Altın Ordu'ya karşı haçlı politikasındaki zaman içindeki değişimler konusunda çeşitli fikirler vermektedir.

İşte bu vaftiz kartının oynanmasıyla 1322'de işler değişti ve Papaya doğrudan Gediminas'ın kendisinden Roma'nın başpiskoposuna 'itaat' edeceğini beyan eden aynı zamanda atalarının neden kâfirlik içinde ölmek zorunda kaldığını belirten bir mektup gönderildi.²⁴ Mektubunda Gediminas Töton üstatları ve kardeşlerinin yaptıkları vahşilikleri bunların sebebi olarak sunuyordu.

Ayrıyeten Gediminas Alman şehirlerine de mektuplar gönderdi ve buralardan tüccarları, zanaatkârları, şövalyeleri kendi ülkesine çağırıyordu. Onlara Riga şehrinin kanunlarını sağlayacağını beyan ediyor aynı zamanda tanrıya hamd etmek ve kutsal kilisesini onurlandırmak niyetinden bahsediyordu.²⁵ Yine Fransiskan ve Dominikan tarikatlarına gönderdiği ayrı ayrı mektuplarda benzer çağrılar yaptı.²⁶ Niyeti açıktı, ülkesini batıdan insan gücü, kâtipleri, tüccarları, ruhbanlar ve zanaatkârlar çağırarak modernize etmek istiyordu.

Mektupları sonuçlarını verdi. Papa 1 Haziran 1324'de Töton Tarikatındaki 'sevgili oğulları, kardeşler ve üstadına' yazdığı mektupta onlara Gediminas ve krallığına karşı saldırganlıkları kesmelerini buyurdu.²⁷ Ama önceki Mindaugas'la olan ihtida tecrübesinde farklı olarak daha doğuda Tatarlara karşı bir haçlı seferinden hiç bahis yoktu. Görünüyordu ki Papa XXII. John'un ya hala Özbek Han'ın iyi niyetine olan inancı vardı ya da doğuda bozkırlarda geniş çaplı bir haçlı seferi yaratmak ve diplomatik manevralarını riske atmaya niyeti yoktu.

²² Mektupların tamamı için bkz. Gediminas, "Gedimino laiškai", çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>; Antanas Klimas ve Ignas K. Skrupskelis, ed., "Letters of Gediminas", *Lituanus* 15, sy 4 (1969).

²³ Gediminas, "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁴ Klimas ve Skrupskelis, "Letters of Gediminas"; Gediminas, "2. [1322 M.] Gedimino Laiškas Popiežiui Jonui Xxii", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁵ Gediminas, "3. 1323 M. Sausio 25 D. Gedimino Laiškas Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno Ir Kitų Miestų Piliečiams", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁶ Gediminas, "5. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Dominikonų Ordino Vienuoliams", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁷ Pope John XXII, "13. 1324 M. Birželio 1 D. Popiežiaus Jono Xxii Laiškas Vokiečių Ordinui", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

Gediminas'ın 'ihtida diplomasisini' başlattığı 1322 yılında müttefiki Özbek Han Galiçya-Volinya'nın Rütenyalı prensleri, iki kardeş ve krallığın son Rurik hükümdarlarından Andrev ve Leo' ağır bir yenilgiye uğratmıştı.²⁸ İki kardeş ardıl bırakmadan öldüler. Bu durum Galiçya-Volinya'yı Gediminas'a altın bir tabakta sundu; Gediminas'ın en küçük oğlu Liubartas merhum prens Andrev'in kızıyla evliydi ve tahtı ele geçirdi. Ama Altın Ordu'dan gelen beklenmedik hediye kısa süreli oldu çünkü Galiçya-Volinya'nın boyarları bir Polonya soylusu olan II. Boreslav Yuri'yi ülkeye çağırdılar ve sonuçta görünen o ki Gediminas durumu kabul etmek durumunda kaldı.²⁹

Aynı yıl bir Rütenyalı ve de Gediminas'ın ünlü komutanı olan, Livonya Tarikatının azimli düşmanı David Pskov'a geldi.³⁰ Bu esnada Novgorod ve Moskova arasındaki güç mücadelesinin merkezindeki Tver ile bir çatışma içindeydi. Bu toprakların hâkimi olarak Özbek Han Moskova prensi Yuri'nin yanında durmuş ve bu durum Tyerli Mikhail'in canına mal olmuştu. Sonuç olarak Litvanyalılar bir müttefikten mahrum kalmışlardı, Novgorod haçlılar ile mücadelesinde istedikleri desteği verememiş ve David Pskov'u terk etmek durumunda kalmıştı.³¹

Litvanya Büyük Dukalığı'nın haçlılar ile olan savaşı Rütenya toprakları ve insan gücünün desteğine bağlıydı. Rütenya üzerindeki hâkimiyeti ve/veya ittifakları ise tamamen Altın Orda'nın yaptıklarına bağlıydı. Bu dönemde, 1322- 1324 Gediminas iki cephede birden savaşıyordu ve Rütenya topraklarında krizler yaşamaktaydı.

Neyse ki 'ihtida diplomasisi' meyvelerini vermeye başlamıştı ve hatta haçlılar ile kısa süreli olsa bir barış kurulmuştu. Ama 1324'deki pagan kralın ihtidası için gelen Papalık heyetinin raporunda pagan kralın vaftiz olmaktan çok uzak olduğunu öğreniyoruz.³² Heyetin Gediminas ile olan ısrarlı görüşme isteği Büyük Dukanın Tatar heyetiyle 'meşgul olması' sebebiyle ertelenmişti. Papalık heyetindekiler Vilnus'a aziz yortusunda, 1 Kasım günü vardılar.³³ Tatar heyetinin ise birkaç gün sonra ulaştığını öğreniyoruz yani muhtemelen Kasım'ın ilk veya ikinci haftası. Ne yazık ki burada Kasım 1322 mi yoksa 1321 mi olduğu belli değildir. Bahsi geçen mektup 1322 tarihli ama mektubun papalık heyetinin işlerini hallettik sonra yani birkaç ay sonra yazma ihtimali de olasılıklar arasındadır.

Ne yazık ki papalık heyeti Tatar heyetinin ziyaretinin amacını ya bahsetmiyor ya da bir bilgileri yok. Ama Riga ve Luebeck şehir konseyinin yazdığı mektupta 1322 kışında Töton Tarikatı'nın Novgorod şehri ile bir barış yaptığını öğreniyoruz.³⁴ Aynı zamanda Eylül 1324'de Gediminas Danimarka'nın Revel valisine ve Riga şehir konseyine birer mektup gönderiyor. Bu mektupta papaya bir 'itaat' bahsi geçmese de yaptıkları barışın Papa tarafından onaylandığını fakat Töton Tarikatının hareketleriyle barışa uymadığını bildiriyor.³⁵

²⁸ S.C. Rowell, *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 97-98.

²⁹ Rowell, 99-100.

³⁰ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 202.

³¹ Michell ve Forbes, 203.

³² "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas".

³³ Klimas ve Skrupskelis, "Letters of Gediminas".

³⁴ Juozapas Girdzijauskas, çev., "15. [1324 M.] Rygos Miesto Tarybos Laiškas Liubekui", içinde *Gedimino laiškai*, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

³⁵ Gediminas, "16. [1324 M. Po Rugsėjo 22 D.] Gedimino Laiškas Dorpatu, Ezelio Vyskupams, Revelio Žemės Danų Vietininkui Ir Rygos Miesto Tarybai", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

Gediminas'ın fikrini değiştirenin ne olduğu veya gerçekten de baştan beri hiç ihtida niyetinin olmadığı devam eden bir tartişma. Ama şurası açık ki Katolikliği kabul etmek hem pagan hem de Rutenyalı tebaası tarafından memnuniyetle karşılanmayacaktı. Litvanya'yı modernize etme girişimi vaftiz olmayı ret etmesi ile başarısız olmuş gibi gözükmekte ama tebaasının bağlılığını korumayı başardığı söylenebilir.

Mindaugas zamanına bakıldığında ihtida fikri ile ilgili olarak neler değiştiğine göz atacak olursak, Altın Orda'ya karşı birleşik bir haçlı fikri artık bir olgu olmadığını görüyoruz. Gediminas diğer taraftan ihtida politikası dāhil Altın Orda'nın hareketlerinden direk etkilendiğini görülüyor, öyle ki tüm Rutenya politikası ve dolayısıyla haçlılara karşı direnişlerinin tamamı Altın Orda'nın yaptıklarına bağlı olarak şekillenmekteydi. Sonuç olarak 1330 yılına gelindiğinde Litvanya Büyük Dukalığı'nın hala pagan ve hala Altın Orda ile müttefik olduğunu görmekteyiz.³⁶

³⁶ Rowell, *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, 114.

Kaynakça

- Baronas, Darius. "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)". İçinde *Christianity in Lithuania*, 11-49. aidai, 2002.
- . "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas". *Lithuanian Historical Studies II*, 2006.
- DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.
- Eidintas, Alfonsas, Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulakauskas, ve Mindaugas Tamošaitis. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
- Gediminas. "2. [1322 M.] Gedimino Laiškas Popiežiui Jonui Xxii". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "3. 1323 M. Sausio 25 D. Gedimino Laiškas Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno Ir Kitų Miestų Piliečiams". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "5. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Dominikonų Ordino Vienuoliams". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "16. [1324 M. Po Rugsėjo 22 D.] Gedimino Laiškas Dorpat, Ezelio Vyskupams, Revelio Žemės Danų Vietininkui Ir Rygos Miesto Tarybai". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "Gedimino laiškai". Çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Girdzijauskas, Juozapas, çev. "15. [1324 M.] Rygos Miesto Tarybos Laiškas Liubekui". İçinde *Gedimino laiškai*, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Hautala, Roman. "The Franciscan Letters from the Golden Horde: Evidence of the Latin Sources against the Thesis of the Total Nomadic Islamization in the Early Reign of Uzbek Khan (1312/13–1341)". *Golden Horde Civilisation*, 2014, 311-23.
- Kiaupa, Zigmas. *The History of Lithuania*. Baltos Lankos, 2002.
- Klimas, Antanas, ve Ignas K. Skrupskelis, ed. "Letters of Gediminas". *Lituanus* 15, sy 4 (1969).
- Michell, Roberts, ve Nevill Forbes, çev. *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*. London, 1914.
- Noris, Harry. *Islam in the Baltic*. New York: Tauris Academic Studies, 2009.
- Perfecky, George A., çev. *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*. Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1973.
- Pope John XXII. "13. 1324 M. Birželio 1 D. Popiežiaus Jono Xxii Laiškas Vokiečlų Ordinui". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas, 2012. <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

Rowell, S.C. *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Smith, Jery C., ve William L. Urban, çev. *The Livonian Rhymed Chronicle*. 2. baskı. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2001.

Yakubovskiy, A.Y. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Cihan ŞİMŞEK

Kilis 7 Aralık Őniversitesi, Fen Edebiyat FakŐltesi, Tarih BŐlŐmŐ

cihansimsek@kilis.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9096-4406

1984 yılında İzmir’de doğan yazar, Hacettepe Tarih BŐlŐmŐnde lisans derecesinin, Ege Őniversitesi Ortağ Tarih BŐlŐmŐnde de yŐksek lisans derecelerini almıştır. Kilis 7 Aralık Őniversitesi Tarih BŐlŐmŐnde araştırma görevlisi olarak ęalıŐmakta olup halen Szeged Őniversitesinde Ortağ Tarih programında doktora adayıdır. Ortağ Avrupa Tarihi, Hukuk Tarihi, GŐçebelik, Macaristan Tarihi, Baltık-Litvanya Tarihi, Altın Ordu, Hazarlar ve de İdil-Bulgar Tarihleri alanlarında ęalıŐmaları bulunmaktadır. İngilizce, Litvanca, Macarca, Almanca, ęince ile Klasik Latince ve Ortağ Latincesi bilmektedir.

ÇİN'İN ALTIN ÇAĞI'NDA “İMPARATOR TANG TAİZONG VE YÖNETİM STRATEJİSİ”

“EMPEROR TANG TAIZONG AND GOVERNANCE STRATEGY” IN CHINA’S GOLDEN AGE

Sema GÖKENÇ GÜLEZ

Öz

Bu çalışma, Çin'in antik dönemde en güçlü olduğu ve altın çağını yaşadığı Tang Hanedanlığı, Zhenguan saltanat döneminde tahta oturan imparator Tang Taizong'un yönetim anlayışı ve stratejisini ele almaktadır. Aynı zamanda, Tang Hanedanlığı'nın ikinci imparatoru olarak tahta geçen Taizong'un yönetim anlayışını, imparatorun tahta kaldığı süre zarfında ve hanedanlığın kurulma sürecinde karşılaştığı olaylara ve durumlara karşı izlediği akılcı stratejiler üzerinden analiz etmektedir. İmparator Taizong izlediği akılcı stratejileri ve yönetim şekli ile Çin tarihinde öne çıkan bir imparator olmuştur. Hanedanlığın iç ve dış politikasını yeniden oluşturarak stratejiler belirleyen imparator Taizong, yönetimde açık fikirli olmayı, makul olduğu takdirde eleştirileri kabul etmeyi, stratejik hareket etmeyi, doğru gözlem yapmayı ve olaylar karşısında halkın da lehine olacak şekilde uygun şekilde stratejiler belirlemeyi amaçlamıştır. Söz konusu çalışma imparator Taizong'un başarılı olmasının arkasında yatan yönetim anlayışını ve stratejilerini hanedanlıkla yaşanan olaylar üzerinden ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çin'in Altın Çağı, Tang Hanedanlığı, İmparator Tang Taizong, Taizong'un Yönetim Stratejisi

Abstract

This study deals with the management mentality and strategy of emperor Tang Taizong who was on the throne during the Zhenguan reign of Tang Dynasty, when China was the most powerful in ancient period and lived its Golden Age. At the same time, it analyses the management mentality of Taizong, who came to throne as the second emperor of the Tang Dynasty, through the rational strategies against the events and situations he encountered during reign time and establishment of the Tang Dynasty. Emperor Taizong became a prominent emperor in Chinese history with his rational strategies and management mentality. Emperor Taizong, who determined strategies by re-creating the domestic and foreign policy of the dynasty, aimed to be open-minded in the administration, to accept criticism if reasonable, to act strategically, to make accurate observations and to determine strategies by considering the people in accordance with the events.

Keywords: China's Golden Age, Tang Dynasty, Emperor Tang Taizong, Taizong's Governance

Giriş

Dünya tarihindeki en eski uygarlıklardan biri olan Çin dört bin yıllık yazılı tarihe sahiptir. Antik dönemde hanedanlık sistemi ile yürütülen Çin'in farklı hanedanlık dönemlerinde farklı yönetim modelleri dönemin imparatorlarınca oluşturulmuştur. Her bir hanedanlık döneminde dönem imparatorlarının izlediği politikalar, Çin'in iç ve dış siyasetinin oluşturulması ve bu doğrultuda hanedanlığın gücünün belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Antik dönemde Çin'in en parlak dönemini yaşadığı Tang Hanedanlığı döneminde ise hanedanlığın kuruluşundan itibaren kültürden sanata, ticaretten tarıma, edebiyattan felsefeye farklı alanlarda birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönem, bugün hala Çin'de izlenen politikaların temelini oluşturulduğu bir çağdır.

Tang Hanedanlığı'nın ikinci imparatoru olarak tahta geçen imparator Taizong (Li Shimin) yönetimi altında sosyal yapıda, askeri eğitimde, kültürel faaliyetlerde ve dini uygulamalarda çeşitli reformlar yapmış bir imparatorudur. Strateji adamı olarak bilinen Tang Taizong, yönetim anlayışı ve izlediği stratejiler ile Çin tarihinde öne çıkan imparatorlardan biri olmuştur. İzlediği kendine has stratejiler ile Çin'in iç kesimleri ve sınır bölgelerinde gücünü arttırmış ve Çin tarihinde Tang Hanedanlığı'nın en güçlü dönem olmasına büyük katkı sağlamıştır. 626 - 649 yılları arasında tahtta oturan Tang Taizong tahta geçmeden önce, babasının yönetimi altında kendisini o kadar başarılı ve etkili bir general olarak göstermiştir ki, hanedanlık kontrolünü ele geçirdiğinde kimse ona meydan okumamış, aksine tahta geçmesini desteklemiştir.

İmparator Taizong, tahta geçtiği andan itibaren babası imparator Gaozu'dan bile daha etkili ve başarılı bir imparator olduğunu her alanda kanıtlamıştır. Tang Taizong birçok alanda yaptığı reformların yanı sıra, çoklu kültür etkileşimi ve din konusundaki hoşgörüsü ile de bilinmektedir. Nitekim Çin'de var olan Konfüçyanizm ve Taoizm gibi yerli öğretilerin yanında, Hristiyanlık, Budizm gibi çeşitli dinlerin de yayılmasına izin vererek, farklı din ve öğretiler arasında bir uyum ve etkileşim olmasını sağlamıştır. Kendisinden önce tahtta oturan imparator Gaozu'nun yönetiminden sonra, kendi yönetim modelini oluşturmuş, adil ve etkili yönetim modeli ile Tang Hanedanlığı'nın kurucu ortağı olarak kabul edilmiştir.

1. Li Shimin (Tang Taizong) ve Ailesi

“Kuzey Zhou Hanedanlığı'nda (557-581) imparator Yuwen Yong'ın büyük kız kardeşi ile evlenen General Dou Yi'nin bir kızı vardı. Bu kız hem akıllı, hem de çok güzeldir. Hanedanlıkta birçok genç, Dou Yi ile görüşerek bu güzel kızla evlenmek için sıraya girer. Kızının zekiliğinin ve güzelliğinin farkında olan Dou Yi, kızını evlendireceği genci düzenleyeceği bir yarışmada adayların yapacağı ok atışı ile seçmeye karar verir. Dou Yi ahşap bir odun parçasının üzerine tavus kuşu resmini çizer ve kızıyla evlenmek isteyen adayların ok ile atış yaparak tavus kuşunun her iki gözünü de tam hedeften vurmasını ister. Bu atışı gerçekleştiren genç ile kızını evlendireceğini duyurur. Evlenmek için sıraya giren ve atış yaparak şansını deneyen elliyi aşkın genç arasından tavus kuşunun gözlerini vuran çıkmaz. Daha sonra sakin ve soğukkanlılıkla atış yapan bir genç, tavus kuşunun gözünü tam isabet vurur. Bu durumdan etkilenen Dou Yi kızının bu genç ile evlenmesini kabul eder. Atışı başarıyla yapan ve Dou Yi'nin kızıyla evlenmeye hak kazanan kişi Tang dükü Li Yuan'dir.”¹ Li Yuan² ile evlenen Bayan Dou dört erkek ve bir kız olmak üzere beş çocuk dünyaya getirmiştir. Li Yuan Tang Hanedanlığı'nı kurmadan ve imparator olmadan önce eşi Bayan Dou 45 yaşlarında hayata gözlerini yummuştur.

¹ Hing Ming Hung, Li Shi Min, Founding the Tang Dynasty The Strategies That Made China The Greatest Empire In Asia (United States: Algora Publishing, 2013: 14,15)

² Li Yuan Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatorudur. İmparatorluk adı Tang Gaozu'dur (唐高祖).

Li Yuan, Tang Hanedanlığı'nın kurulmasından önce Sui Hanedanlığı altında görevli bir eyalet valisi olarak görev yapmaktaydı.³ Li Yuan'ın dört oğlu vardı. En büyük oğlu Li Jiancheng, ikinci oğlu Li Shimin, diğer iki oğlu da sırasıyla Li Xuanba ve Li Yuanji idi. Li Yuan'ın oğullarından Li Xuanba erken yaşlarda öldü. Li Yuan'den sonra tahta geçecek olan ikinci oğlu Li Shimin 599 yılı Aralık ayında Wugong'da (günümüz Shaanxi Eyaleti) dünyaya gelmişti. Jiu Tang Shu'da geçen kayıtlara göre, Li Shimin doğduğunda bir falcı bebeği görür ve şöyle der: “Bu çocuk bir ejderha ya da anka kuşu taşıyor ve yüzünde cennetteki güneş var. Yirmili yaşlarına yaklaştığında, dünyayı kurtarabilecek ve insanlara barış ve refahı getirecek.”⁴ Başka bir kaynaktaki rivayete göre: “Li Shimin henüz dört yaşında iken bir bilgin Li Yuan'i ziyaret eder ve Li Yuan'e: “Soylu bir adam olacaksın ve aynı zamanda çok soylu olacak bir oğlun olacak. Bu oğul bir imparatora benziyor. Yirmili yaşlarına geldiğinde büyük işler yapacak, insanlığa hizmet edecek ve toplumda huzuru sağlayacak.” demiştir.⁵ Li Yuan bilginin söylediği cümlelere inanmayarak ailesinin tehdit altında olduğunu düşünerek, kılıcını çekip bilginini öldürmeye teşebbüs etmiştir.

Li Shimin (imparatorluk adı Tang Taizong, 唐太宗) Kuzey Çin'den aristokratik bir aileden gelmektedir. Li Shimin'in annesi ve eşi Çinli olmayan bir kökenden gelmelerine rağmen, her ikisi de Konfüçyanizm konusunda bilgili, Çin edebiyatı ve kaligrafide oldukça yeteneklidir. Li Shimin'in ailesinin menşei hakkında bazı görüşler ileri süren Alman Sinolog Eberhard: Li'nin menşei hakkında birçok nazariyeler olduğunu, kendilerinin Batı Liang hükümdar ailesinin ahfadından olduklarını iddia ettiklerini söylemektedir.⁶ Yine Eberhard: Batı Liang Çinliler'inin aslen Doğu Çin'den göç ettiklerini ve oradaki akrabalarının ise şimdi Tobalar'ın yanında olduklarını belirtmiştir. Aynı zamanda rivayetlere göre Tang Sülalesi hükümdar ailesinin, Batı Lianglar'ın hükümdar ailesinden geldiğinin iddia olunması ve böyle bir ailenin mukadderatını takib etmenin de mühim bulunması olduğunu söylemiştir.⁷ Bunun yanında Eberhard: Bu Batı Liang ailesinin saf Çinli olup olmadığı şüphesinden sarfı nazar edilecek olsa bile, Li Shimin'in bu aileden gelmiş olmasının da şüpheli olduğunu, ailesinin Çinlileşmiş Tobalar'dan oldukları, hiç olmazsa Toba memleketinden neşet etmiş olmalarının imkânsız olmadığını da vurgulamıştır.⁸

İmparator Gaozu, Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatoru olarak tahta geçtikten sonra, büyük oğlu Li Jiancheng'ı veliaht olarak göstermiştir. Fakat ikinci oğlu Li Shimin'in hanedanlığın kuruluşunda izlediği akılcı stratejileri ve babası Li Yuan'ın Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatoru olarak tahta geçmesindeki katkısı göz önünde bulundurulduğunda, Li Shimin veliaht olarak tahta geçmeye daha uygun bir aday olarak görülüyordu. Bu durum kardeşler arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştu. Li Shimin diğer erkek kardeşleri gibi çok erken yaşlarda savaş deneyimi kazanmıştı. Henüz çok gençken, günümüz Shanxi'de bulunan, isyan eden beyliklere ve Doğu Göktürkler'e karşı koymuş ve başarılı olmuştur. “Li Shimin henüz 15 yaşında iken, askeri orduya liderlik ederek Kuzey Shanxi Yen-men'da, Doğu Göktürkler tarafından etrafi çevrelenen Sui Hanedanlığı imparatoru Yang Di'yi kurtarmıştır. Bu olaydan sonra, Li Shimin tarih kayıtlarında ilk defa bahsedilmeye başlanmıştır.”⁹ Li Shimin stratejik düşünce tarzı, kendine has yönetim anlayışı ile diğer kardeşlerinden farklı bir düşünce yapısına

³ Linsun Cheng, Berkshire Encyclopedia of China: Modern and Historic Views of the World's Newest and Oldest Global Power, Volume 5, (Berkshire Publishing Group, 2019, 2267)

⁴ Liu Xu, Jiu Tang Shu (旧唐书), (Zhonghua Shuju, Beijing, 1975, 2-21)

⁵ Hing Ming Hung, 2013: 15.

⁶ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, 197)

⁷ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, 166.

⁸ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, 197.

⁹ Denis Twitchett, The Cambridge History of China Volume 3, (New York: Cambridge University Press, 1979, 188-189)

sahiptir. Li Shimin hanedanlığın kurulması sürecinde babasının arkasındaki güç olarak gösterilmekte, aynı zamanda Tang Hanedanlığı idaresinin imparator Gaozu'nun elinde olduğu, fakat fiili olarak her şeyi Li Shimin'in idare ettiği vurgulanmaktadır.

2. Tang Hanedanlığı'nın Kurulması ve Li Shimin'in Tahta Geçmesi

Sui Hanedanlığı'nın sonlarında dönemin imparatoru Wen Di'nin plansızca yaptığı aşırı harcamaları ve yanlış stratejileri ülkeyi kaosa sürüklemiştir. Eberhard Sui Hanedanlığı'nın yıkılış sebeplerini şu şekilde açıklamıştır: “Devamlı savaşlar çok pahalıya mal oluyordu, entrikalar da aynı derecede masraflı idi. Çünkü bunlar rüşvetle müessir hale getirilecekti. Fakat bunların hepsinden daha masraflısı büyük kanal inşaatı idi. Bundan başka İmparator Yang Di babasına nazaran çok masraf ediyordu. Muazzam saraylar inşa ettiriyor, kalabalık maiyetiyle beraber bütün memlekette mütemadiyen seyahatler yapıyordu. Bunların hepsi, Yang Di'nin babasının kurduğu ve sağlamlaşması için uğraştığı genç devletin iktisadiyatını sarsıyordu.”¹⁰

Sui Hanedanlığı'nın son dönemlerinde toplumda yaşanan kargaşaya şahit olan General Li Yuan yeni bir yönetim kurmak için fırsat kolluyordu. 617 yılında ordularını toplamaya başlayan Li Yuan, bir taraftan da Sui Hanedanlığı yönetimi altında görevlerini yerine getirmeye devam ediyordu. Yeni bir yönetim kurma yolunda harekete geçmek için hazırda bekleyen Li Yuan, kısa zaman içerisinde on bine yakın asker toplamayı başarmıştı. Taiyuan'de resmi olarak askeri bir birim kuran Li Yuan, bu süreçte Liu Weijing adında bir elçiyi Göktürkler'e göndererek onlardan yardım istemiş, yeni bir yönetim kurma yolunda Göktürklerle ittifak kurmuştur.¹¹ Tang Hanedanlığı'nı kurma yolunda Göktürkler'in de desteğini yanına alan Li Yuan, Sui Hanedanlığı imparatorunun yönetimde yaptığı hataları halkla paylaşarak, savaş açması ve yeni bir hanedanlık kurmasında bu hataları ve toplumdaki kaosu sebep olarak göstermiştir.

Li Yuan, dördüncü oğlu olan Li Yuanji'yi yokluğunda yönetimi idare etmesi için Taiyuan'de görevlendirdi. Aynı zamanda yeni bir yönetim kurabilmek adına Chang-an'daki engelleri ortadan kaldırmak için, 617 yılı 6. ayında Yönetim Garnizonluğu Başkomutanlığını kurdu. Ordudan sorumlu Longxi dükü olarak Li Jiancheng'ı Sol Ordu Generali olarak atarken, ikinci oğlu Li Shimin'i de Dunhuang dükü Sağ Ordu Generali olarak atadı.¹² Li Yuan, oğulları Li Jiancheng ve Li Shimin ile beraber otuz bin kişilik orduyu yöneterek güneye doğru Chang-an'a saldırmaya hazırlanıyordu. Sui Hanedanlığı'nın Chang-an'da herhangi bir savunma merkezi bulunmuyordu. Bu durumu bir fırsat bilen Li Yuan Chang-an'a doğru hareket geçti ve bu süreçte Göktürkler'in de desteğini alarak Chang-an'a saldırmaya karar verdi. Suiler'in ilk yönetim merkezi olan Chang-an'a saldıran Li Yuan, 618 yılı Mayıs ayında Tang Hanedanlığı'nı (Tang Chao, 唐朝) kurdu. Li Yuan kendisini Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatoru ilan ederek Tang Gaozu (唐高祖) imparatorluk unvanı ile tahta geçti.¹³

Li Shimin hanedanlığın kurulma sürecinde, izlediği akılcı stratejileri ile babasının takdirini kazanmayı başarmıştı. Nitekim Tang Hanedanlığı'nın kurulmasından önce, Li Yuan'e Sui Hanedanlığı'na karşı orduyu ayaklandırması ve savunma merkezi olmayan Chang-an'a doğru hareket etmesi gerektiği önerisinde bulunan Li Shimin'in bizzat kendisi idi. Bu öneriyi dinleyen Li Yuan orduyu toplayarak Chang-an'a doğru hareket etti ve oğlu Li Shimin'e bu harekette başarılı olurlarsa, onu veliyaht yapacağı sözünü verdi. Li Yuan Chang-an'ı işgal edip Tang Hanedanlığı'nın kurucusu olarak tahta geçtiğinde Li Shimin'i veliyaht yapmak istemişti. Bu durumdan haberdar olan Li Shimin, babasının teklifini kibarca reddettiğinden konu bir süreliğine de olsa askıya alındı. İmparatorun Li Shimin dışında veliyahtlığa aday olarak iki oğlu daha bulunmaktaydı. İmparator Gaozu'dan sonra veliyaht olarak tahta geçmesi gereken kişi

¹⁰ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, 196.

¹¹ Chen Yinke, Tang Dai Zhengzhi Shi Shulun Gao, (Beijing: Shangwu Yinshu Guan, 2017, 42)

¹² Jack W. Chen, The poetics of sovereignty: on Emperor Taizong of the Tang Dynasty, 20.

¹³ Chen Yinke, 82.

imparatorun büyük oğlu Li Jiancheng idi. Fakat hem imparatorun kendisi hem de hanedanlıkta bulunan vekiller Li Jiancheng'in imparatorluk için uygun olmadığını düşünüyordu. Aslında Li Jiancheng cömert ve dürüst bir karaktere sahipti. Fakat aynı zamanda şaraba ve güzel kızlara da epey düşküdü. İmparatorun diğer oğlu Li Yuanji ise tam bir sorun adamı idi. Qi Beyliği'ni yöneten Li Yuanji'nin yönetimi altında savaşçılık oynamak için bulunan yüzlerce hizmetçisi vardı. Hizmetçiler birbirlerine gerçek kılıçlarla saldırıp mızrakla atış yapıyorlar ve bunun sonucunda çoğu yaralanıyor ya da ölüyordu¹⁴. Bu sebeple İmparator Gaozu, Li Yuanji'yi de veliaht olarak imparatorluğa uygun bir aday olarak görmüyordu. Tüm bu sebeplerden ötürü İmparator Gaozu diğer iki oğlu yerine hanedanlığın kurulması sürecinde saygınlık ve başarı kazanan Li Shimin'i kendisinden sonra gelecek veliaht olarak uygun görmüştü. Li Yuan Tang Hanedanlığı'nı kurma sürecinde ve sonrasında hanedanlığın çoğu yönetim işlerinin Li Shimin'in kontrolü altında olmasını istemişti. Hatta kendisi imparator olduktan sonra bile, yönetim işleri ve izlenilecek stratejilerden Li Shimin sorumlu olmuştu. Yönetimde imparator olarak babası Li Yuan yer alsa da, aslında stratejileri izleyen ve uygulayan kişi olarak, yönetimin arkasındaki güç Li Shimin idi. Li Shimin hanedanlık için ezili düşman olan Xue Ren Gao ve Liu Wu Zhao gibi düşmanları da yenilgiye uğratmıştı.¹⁵ Dolayısıyla tüm bu sebeplerden ötürü, hem imparator hem de hanedanlıktaki başvekiller tarafından, Li Shimin'in babasından sonra tahta geçecek veliaht olarak düşünülmesi kaçınılmazdı.

Li Shimin'in Tang Hanedanlığı'nın kurulması öncesinde elde ettiği başarılar onun öne çıkmasını sağlamış ve bu durum veliaht sırası onda olan imparatorun büyük oğlu Li Jiancheng'i rahatsız etmişti. Li Jiancheng kuzey sınırlarda Göktürklerle'e karşı savaşırken kardeşi gibi bir üne sahip olmadığını düşünüyordu. Li Shimin'in akılcı stratejileri ile elde ettiği başarılar sonucunda, imparator Gaozu Li Shimin'i daha iyi bir pozisyona getirerek onu askeri ve idari yönetim biriminden sorumlu tuttu. Li Shimin'in bu göreve getirilmesi, Li Jiancheng'in aklında babasından sonra tahta çıkacak kişinin o olacağı düşüncesini de beraberinde getirmiş olacak ki, Li Jiancheng diğer kardeşi Li Yuanji ile beraber Li Shimin'e karşı ittifak kurarak, beraber hareket etmeye başladı. Bu süreçte iki kardeş imparator Gaozu'nun cariyelerinin de desteklerini yanlarına aldı ve cariyelerin Li Shimin'i kötüleyerek imparatoru olumsuz yönde etkilemesini amaçlıyorlardı. Li Yuanji'nin sorumlu olduğu askeri harekât planında Li Shimin'in en iyi general ve adamları Li Yuanji'nin ordusuna transfer edilmişti.¹⁶ Li Shimin askeri harekât öncesinde Li Yuanji'yi uğurlayacağı esnada, Li Jiancheng ve Li Yuanji'nin kendisini öldürmek için bir suikast düzenledikleri bilgisini aldı. Bunu duyan Li Shimin, kardeşlerini öldürmek için harekete geçti. 2 Temmuz 626 yılında, Li Shimin beraberindeki askerler ile Xuanwu Men'a vararak, kardeşleri Li Jiancheng ve Li Yuanji'nin oraya gelmesini beklemeye başladı. Xuanwu Men'dan sorumlu Chang He adında askeri bir memur da emrindeki askerler ile beraber Li Shimin gerçekleştireceği darbeyi destekledi. Xuanwu Men'da gerçekleşen bu darbeye, Li Shimin her iki kardeşi Li Jiancheng ve Li Yuanji'yi öldürdü.¹⁷ Yaşanan bu olaydan sonra Li Shimin veliaht olarak atandı ve tahttan inmekten başka çaresi kalmayan imparator Gaozu, tahtı oğlu Li Shimin'e devretti.

Kardeşlerine karşı başlattığı darbeye başarılı olan Li Shimin, 29 yaşında iken Tang Taizong (唐太宗) imparatorluk adıyla tahta geçerek Tang Hanedanlığı'nın ikinci imparatoru oldu. İmparator Taizong tahta geçtikten sonra dönemin saltanat adını “Zhēnguān (贞观)” olarak değiştirdi. Zhenguan kelime anlamı olarak; Zhēn (贞) doğru, guān (观) ise gözlemlemek

¹⁴ Hing Ming Hung, Li Shi Min, 159.

¹⁵ Hing Ming Hung, Li Shi Min, 96.

¹⁶ Woodbridge Bingham, 90.

¹⁷ Woodbridge Bingham, Li Shih-Min's Coup In A.D. 626. I: The Climax Of Princely Rivalry, (America: Journal of the American Oriental Society, 70,2, 1950, 94)

anlamına geldiğinden, Zhenguan kelimesi ise doğru gözlemlemek anlamına gelmektedir. Zhenguan dönemi Barış ve Refah Dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁸ Li Shimin tahta geçtikten sonra farklı alanlarda birçok yeniliğe imza atmış ve bunun sonucunda Tang Hanedanlığı farklı alanlarda birçok gelişmelerin yaşandığı yeni bir döneme girmiştir. Eberhard Tang Döneminde yaşanan gelişmeler ile alakalı şu şekilde bahsetmektedir: “Tang Devrinde teşkilat çok daha modernleşti. İmparatorun yanında 6 müşavir vardı, fakat onlar hiçbir zaman faal bir rol oynamadılar. En mühim işler başvekâlet tarafından idare edildi. Başvekâlette toplamda altı daire vardı. Bunlar: birincisi memur dairesi memurların imtihanları ve terfilerine bakar. İkincisi nüfus dairesi, nüfus istatığı ve vergileri idare eder. Üçüncüsü merasimler dairesi, devlet kültürüne ait istatikleri ve kült sistemini ele alır. Dördüncüsü savunma dairesi, askeri imtihanları ve askerlerin terfilerini idare eder. Beşincisi ceza dairesi, kanunların hazırlanmasına ve mali işlere bakar. Altıncısı çalışma idaresi, nakliyat işleri ve askeri ziraat işlemlerini idare eder.”¹⁹

3. İmparator Tang Taizong'un Yönetim Stratejisi

Tang Hanedanlığı'nın ikinci imparatoru olarak tahta geçen Taizong, tahtta kaldığı süre zarfında izlediği stratejiler ve yönetim anlayışıyla birçok reform gerçekleştirmiştir. İmparator olmadan önce seferlerde gösterdiği çaba, 618 yılında babasının Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatoru olarak tahta geçmesini sağlamıştır. Babası Tang Gaozu'dan daha uzun süre tahtta kalan Tang Taizong, yönetim yapısını oluşturmak ve genişleyen topraklarına uygun stratejileri belirlemek için hareket geçmiş ve bu doğrultuda stratejilerini belirlemiştir. Tam bir hareket adamı olan Taizong, izlediği akılcı stratejiler ve reformlar ile strateji adamı ve reformist olarak da anılmaktadır. İmparator Taizong kozmopolit bir hanedanlık kurarak Asya'nın doğusu, merkez ve güneybatı da aktif olarak kültürel, ticari ve ekonomik alanda faaliyetler gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda imparator Taizong Zhenguan Saltanat döneminde izlediği yönetim modeli ile Tang Hanedanlığı'nın Çin'in antik dönemdeki en güçlü dönemi olmasına büyük katkı sağlamıştır.

İmparator Taizong'un stratejik düşünme yapısı ve buna bağlı olarak oluşturduğu yönetim modelini anlamak için tahtta kaldığı süre zarfında farklı alanlarda izlediği stratejileri ve yaşanan olaylara karşı yaklaşımını anlamamız gerekmektedir. İmparator Taizong'un yönetim anlayışının temelinde, “halkı olmadan devlet, devlet olamaz; hükümdarı olmayan devlet yine devlet olamaz” düşüncesi yatmaktadır. İmparator Taizong burada halkın refahı ne kadar önemli ise başta olan hükümdarın izlediği stratejilerin de o derece önemli olduğunun altını çizmektedir. İmparator Taizong, halkın refah içinde yaşaması için, hükümdarın kendisini disiplin ederek erdemli bir şekilde davranması, örnek evlat olarak atalarına saygı duyması, astlarına adil, devlet memurlarına kibar bir şekilde davranması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰ Taizong'a göre ülke büyük olduğu kadar sorumluluğu da aynı derecede ağırdır. Bu sebeple yönetimin başında bulunan imparator, ülkeyi ve sınırlarını korumak için uzaktaki ve merkez dışındaki bölgeler ile ilişki kurarak, koordineli olarak çalışması gerektiğini düşünmektedir. Ülke kendi içerisinde tek bir vücut olarak hareket etmeli ve bu şekilde isyanlara engel olmalıdır. İmparator Taizong bu duruma örnek olarak Zhou Hanedanlığı dönemini göstermektedir. Zhou Hanedanlığı'nın zirvede olduğu dönemde, imparator soylu ve diğerleri arasında bölünmüştü. Hanedanlığın yakınında Jin ve Zheng beylikleri, uzağında ise Lu ve Wei beylikleri vardı. Beyliklerin desteği sayesinde Zhou Hanedanlığı birkaç yüzyıl ayakta kalmayı başarabildi.²¹ İmparator Taizong önceki dönemlerde yapılan hatalardan ders çıkaran bir

¹⁸ Jack W. Chen, The poetics of sovereignty: on Emperor Taizong of the Tang Dynasty, (Harvard University Asia Center, 2010, 2)

¹⁹ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, 199.

²⁰ Liu Cuiqing, Yi Kan Dong de Da Tang Shi, (Beijing: Zhongguo Fazhi Chubanshe, 2016,38)

²¹ Patrica Buckley Ebrey, Chinese Civilization: A Sourcebook (Newyork: The Free Press, 1993:229)

yöneticiydi. Örneğin imparator hanedanlık içerisinde bulunan yönetim yetkililerine, Qin Hanedanlığı döneminde yapılan hatalardan ders çıkararak, bunlardan kaçınmaları gerektiğini her seferinde dile getiriyordu. Hanedanlığın içinde oluşturulan yönetim yapısında, her şeyin doğru bir şekilde yapılmasına özen gösteriyordu. Çok fazla yetki verilen astların, hanedanlık için aşılamaz sorunlara sebep olacağı gibi, çok az yetki verilen astların da hanedanlığı korumak için yeterince istekli savaşmayacağını düşünüyordu. Bu şekilde yaparak astların hanedanlık için bir tehdit olma durumunun ortadan kaldıracağını ve aynı zamanda astların haksızlık ya da yanlış davranma konusundan endişe etmelerine gerek kalmayacağını vurgulamaktadır.

İmparator Taizong izlediği stratejilerde, yönetiminde bulunan kişilerin öneri ve eleştirilerine her zaman açık olmuş ve bu doğrultuda yapılan eleştirileri dikkate alarak yönetim modelini oluşturmuştur. Bu sebeple imparator Taizong yönetiminde bulunan kişilerin kendisinin yanlışlarını dile getirmeleri konusunda cesaretlendirmiş ve bu durum imparatorun yönetim şeklinin ana fikrini oluşturmuştur. Örneğin; imparator Taizong'un başvekilliğini yapan Wei Zheng bazı durumlarda imparatorun verdiği kararı eleştirmiş ve yapılan eleştiriyi mantıklı bulan imparator bu doğrultuda kararını değiştirmiştir. İmparator Taizong'un eleştirilere açık olma konusunda Başvekil Wei Zheng ile imparator arasında yaşanan olay imparatorun yönetim anlayışını anlamamız açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Başvekil Weizheng ve imparator Taizong arasında geçen olay şu şekildedir:

“İmparator Taizong zorunlu askerlik için hazırlık içerisinde olduğundan, birkaç bölgeye elçi göndererek mevcut durum hakkında bilgi almak istemiştir. Bu bölgelere gönderilen elçi, imparatora durumu anlatan bir rapor sunmuştur. Elçi sunduğu raporda; zorunlu askerlik yaşının 18 olduğu, fakat 16 ve 17 yaşlarında olan bazı genç erkeklerin ise uzun boylu ve güçlü oldukları ve bu sebeple onların da zorunlu askerliğe dâhil edilebileceklerini belirtmiştir. Elçinin raporda sunduğu öneriyi mantıklı bulan imparator, zorunlu askerliğe bu durumda olan genç erkeklerinde dâhil edilmesini kabul etmiştir. Fakat başvekil Wei Zheng bu duruma şiddetle karşı çıkarak itiraz etmiştir. Konu hakkında savunmasını yapan Wei Zheng; oldukça güçlü görünen bu gençleri zorunlu askerlik kapsamında orduya dâhil etmenin, ordunun güçlenmesinden ziyade aksine bir durum oluşturacağını ifade etmiştir. Wei Zheng savunmasını, verdiği bir örnekle pekiştirmiştir: Eğer balık dolu olan bir gölü suyunu çekerek kurutursak balıkların hepsini yakalayabiliriz. Fakat gelecek yıl o gölde hiç balık bulamayız. Tıpkı bunun gibi 18 yaş altında olan gençleri orduya dâhil edersek ordu dışında tarımla uğraşacak ve vergileri ödeyecek kimseyi bulamayız. Aynı zamanda halk arasında haksızlık olmasına ve kaos çıkmasına sebep olmuş oluruz. Son zamanlarda orduda askerlerin yeterince iyi savaşmalarının sebebi de budur. Eğer onlara adil şekilde davranırsanız, onlar da cesur ve daha istekli bir şekilde savaşacaklardır. Buradaki önemli nokta ordunun sayısı değil, ordudaki askerlerin kalitesi olmalıdır.”²² İmparator Taizong ve başvekil Weizheng arasında yaşanan bu olayda, imparator Taizong başvekil Wei Zheng'in itiraz ve önerisini kabul etmiştir.

İmparator Taizong'a göre hanedanlığı yöneten imparator, yapılan eleştirileri dikkate almalı ve verilen tavsiyeleri göz ardı etmemelidir. Örneğin; imparator, öneriyi veren kişinin alt rütbeden bile olsa hanedanlık için yaptığı faydalı ve yapıcı eleştirileri kabul etmelidir. Bu şekilde davranan bir imparatorun ancak bilge bir imparator olabileceğini vurgulamıştır. Aksi halde bilge olmayan bir imparatorun, tavsiyelere kapalı olarak yapılan eleştirileri kabul etmeyerek önerilere de kapalıdır. Hatta eleştiren ya da itirazda bulunanları cezalandırır. Bunun sonucunda da yüksek rütbeli memurlar buldukları makamı kaybetmemek için yanlış olduğunu düşündükleri olaylarda herhangi bir öneri ya da itirazda bulunmazken, rütbesi düşük asker ya

²² Hing Ming Hung, Li Shi Min, 195.

da memurlar da canlarından olmamak için hiçbir öneri ya da itirazlarını dile getirmezler. Böyle bir sistemde imparatorun kendisini her şeyden yüce ve yetenekli gördüğünü ve bu durumun da devlet ve toplum için birçok soruna sebep olabileceğini öngörmüştür.

İmparator Taizong'un oluşturduğu yönetim modeli ve izlediği stratejilerde başarılı olmasının bir diğer nedeni de; atacağı her adımı en ince ayrıntısına kadar detaylı olarak düşünmesi ve doğru yerde doğru strateji uygulamasıdır. İmparator Taizong'un tahta geçmesinden sonra, Doğu Göktürklerle'e karşı izlediği strateji bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir. Baş muhafız Xiao Yu ve imparator Taizong arasında geçen konuşma şu şekildedir:

“Baş muhafız Xiaoyu imparatora şöyle der: Türklerle barış sağlamadan önce, generaller siz imparatorumuzdan onlarla savaşmak için izin istedi, fakat siz izin vermediniz. Bu duruma epey şaşırıldık ve çok zaman geçmeden Türkler geri çekildi. İmparatorumuz bize sebebinizi açıklayabilir mi? diye sorar. İmparator Taizong ise şu şekilde cevap verir: Gözlemlerime göre Türklerin çok sayıda askerleri var. Kağan ve maiyetinde bulunan kişilerin istediği şey para ve mal. Barış antlaşması istediklerinde, tüm yüksek rütbeli soylu subayları beni görmeye geldikleri zaman, İl Kağan kuzeyde tek başına idi. Eğer ben bir ziyafet verip hepsini sarhoş yapsaydım onları kolaylıkla ele geçirebilir ve Türklerin ordularına saldırarak yenilgiye uğratabilir ve daha sonra Zhangsun Wu Ji ve Li Jing'e Binzhou'da pusu kurması emrini verirdim. Eğer Türkler yenilgiye uğrayıp kuzeye geri çekilselerdi, Zhang Wu Ji ve Li Jing emrindeki ordu onlara önden ve ben ise arkadan saldırarak, Türklerin ordusunu kolayca yenilgiye uğratmış olurum. Fakat Doğu Göktürkleri savaş yoluyla mağlup etmek istemiyorum. Tahta yeni oturduğum bu dönemde hanedanlığın durumu daha düzene girmedi. Savaş ve kargaşalardan çok çeken halkın iyileşmek için barışa ihtiyacı var. Çin ve Türkler arasında savaş çıkarsa halk bundan etkilenecek. Eğer Türkler yenilgiye uğrarsa, daha çok kinlenerek bizden nefret edecekler. Bir dahaki sefere bizle girecekleri savaşa daha çok hazırlanmış şekilde ve daha güçlü şekilde gelecekler. O zaman savaşlar uzun sürecek ve yıpratıcı olacak. Sonucunda da amacımıza ulaşamayacağız. Tüm bu sebeplerden ötürü Türklerle karşı askeri güç kullanmak yerine, daha barışçıl bir strateji izleyecek ve onlara değerli eşyalar ve ipek vereceğim. Bu şekilde Türkler bize karşı sürekli olarak tetikte olmayacaklar. Kağan ve diğer soylular arasında iç işlerinde anlaşmazlık çıkana kadar bekleyebiliriz. Daha sonra Doğu Göktürkleri tamamen işgal edip yok etme fırsatını yakalamış oluruz.” demiştir.²³ İmparator Taizong, Doğu Göktürkler'e karşı direkt askeri savunma strateji uygulamamış, bunun yerine daha ılımlı bir strateji izlemiştir. İmparator Taizong, Doğu Göktürkler'in asker sayısının oldukça fazla ve güçlü bir durumda olduklarını gözlemlemiş ve Doğu Göktürklerle direkt savaşa girip mağlubiyet yaşamaktansa, stratejik olarak hareket etmeye karar vermiştir. Taizong uyguladığı bu strateji ile zaman kazanmayı ve bu süre zarfında ordularını daha da güçlenerek karşı tarafı mağlup etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla imparator Taizong'un Doğu Göktürkler'e karşı uyguladığı bu strateji onun mevcut durumu nasıl değerlendirdiği ve gözlemlediği, aynı zamanda stratejilerini ne yönde oluşturduğuna dair bir örnektir.

İmparator Taizong'un yönetiminde dikkat ettiği bir diğer husus da aşırılıktan kaçınmak olmuştur. Taizong tahta kaldığı süre zarfında tutumlu olmayı ve aşırılıktan kaçınmayı savunmuştur. Tang Hanedanlığı dönemi öncesinde, Sui Hanedanlığı döneminde yapılan gereksiz harcamalar ve aşırılıklar hanedanlığın yıkılmasındaki önemli etkenlerden biri olarak görülmüştür. Bu sebeple aşırılıktan kaçınan imparator Taizong, devletin kaynaklarının daha tasarruflu ve tutumlu bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmuştur. İmparator Taizong bir imparatorun mücevherler ve güzel kıyafetler içinde sadece sarayda oturduğunda, vergilerin artacağını, toplumun kaosa sürükleneceğini ve ülkenin yoksullaşacağını düşünmektedir. Kibirli, savurgan, gösteriş meraklısı bir imparatorun arzularına yenik düşerek ülkeyi kaosa

²³ Hing Ming Hung, Li Shi Min, 191-192.

sürüklenmesinin ise kaçınılmaz bir sonuç olacağını vurgulamaktadır.²⁴ Bu sebeple İmparator Taizong, yönetim modelinde aşırıktan kaçınmayı ve tutumlu olmayı, kaynakların doğru yerde ve doğru şekilde kullanılmasını savunmuştur. İmparator Taizong, aynı zamanda hanedanlık içerisinde yetkilerin, rütbe ve görev dağılımlarının doğru bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Bilge bir imparatorun bir görev için uygun ve doğru kişiyi seçerek, her kişinin yetenekleri doğrultusunda uygun göreve atanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeple imparatorun yetkilerini bu yönde kullanması gerektiğini savunmuş ve yönetiminde de aynı şekilde uygulamıştır. Bilge bir imparatorun hiçbir şeyi boşa çıkarmamasını, oluşan her durumdan faydalanması gerektiğinin de altını çizmiştir.

İmparator Taizong oluşturduğu yönetim modeli ile siyasi, askeri ve ticari faaliyetlerin yanında kültürel faaliyetlerin de gelişmesine önem vermiştir. Farklı kültürleri kapsayıcı yaklaşımı ile çoklu kültür çeşitliliğinin yaşanmasını sağlamıştır. Başkent Chang-an İpek Yolu'nun farklı güzergâhlarından gelen elçi, tüccar, keşiş, din adamı, bilge gibi birçok kişiye ev sahipliği yapmıştır. Türk, İran, Arap, Japon, Kore gibi birçok farklı millet Chang-an'da bir araya gelerek ticari ve kültürel etkileşimlerde bulunmuşlardır. Somut olan yemek, sanat, kıyafet gibi konularda etkileşim yaşanırken, aynı zamanda soyut olarak din, düşünce, öğreti gibi alanlarda da etkileşimler yaşanmıştır. Birçok farklı ulus arasında çoklu kültür etkileşiminin yaşanmasında, imparator Taizong'un kapsayıcı düşünce ve uyum yaklaşımının katkısı büyüktür. İmparator Taizong aynı zamanda Konfüçyanizm'in ilkelerine sadık kalarak Konfüçyüs Klasiklerinin derlenmesi emrini vermiştir. Ritüel ve müziğin Konfüçyanizm'in temel kökeni olduğundan, imparator Taizong hanedanlıkta bir zafer elde edildiğinde müziğin icra edilmesi gerektiği ve buna uygun ritüellerin de yerine getirilmesini talep etmiştir.²⁵ Taizong aynı zamanda edebiyata, sanata, eğitime de önem vermiştir. Herhangi bir kimsenin sanatı öğrenmeden bilgeliğin kaynağına ulaşamayacağını düşünmektedir. Bu kapsamda hanedanlık yönetimi altında ritüellerin gerçekleştirilmesi, çeşitli düşünce okullarının açılarak kitapların okutulması, sanatın öğrenilmesini, görgü kuralları ve gelenekleri öğrenilerek uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Taizong, yönetiminde Tang Hanedanlığı döneminde memurların farklı rütbeler alabilmesi için hanedanlık yönetimi altında birçok memuriyet sınav sistemi oluşturmuştur. Bu dönemde neredeyse her yıl farklı eyaletlerden gelen adaylar hanedanlık altındaki sınavlara girerek imparator tarafından özel olarak bir mülakata tabi tutulmuşlardır. Mülakatı geçen adaylar devlet sistemi altında oluşturdukları okullarda eğitim almaya başlamışlardır. Taizong döneminde eğitim alınan okullara ek olarak 628 yılında Kaligrafi Okulu ve 632 yılında da Hukuk Okulu kurulmuştur. Ayrıca sadece imparatorluk ailesi üyeleri ve rütbeli askerlerin çocukları ile sınırlı olan özel eğitim okulları açılmıştır. Taizong döneminde oluşturulan kapsamlı eğitim sistemi ile farklı eyaletlerden gelen binlerce bilim insanı ve öğrenci başkent Chang-an'da baş göstermeye başlamış, başkent her yerinde tarih, klasikler, edebiyat üzerine çok sayıda konferanslar düzenlenmiştir.²⁶

Sonuç

Tang Hanedanlığı, Çin tarihinde Çin'in en güçlü olduğu; kültürel, ticari, siyasi ve ekonomik alanlarda gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Tang Hanedanlığı'nın ikinci imparatoru Tang Taizong imparatorluk unvanı ile tahta geçen Li Shimin'in, Tang Hanedanlığı'nın Çin tarihindeki en güçlü dönem olmasında büyük payı vardır. Tang Hanedanlığı'nın kurulmasından önceki süreçte izlenen stratejilerde çoğunlukla Li Shimin önderlik etmiştir. Babası Li Yuan

²⁴ Patrica Buckley Ebrey, Chinese Civilization: A Sourcebook (Newyork: The Free Press, 1993:232)

²⁵ Linsun Cheng, Berkshire Encyclopedia of China: Modern and Historic Views of the World's Newest and Oldest Global Power, Volume 5, (Berkshire Publishing Group, 2019, 2267)

²⁶ Denis, Twitchett, The Cambridge History of China Volume 3, (New York: Cambridge University Press, 1979, 214)

Tang Hanedanlığı'nın kurucusu olarak tahta geçse de, oluşturulan ve izlenilen stratejilerde Li Shimin öncü konumunda olmuştur. Tang Hanedanlığı'ndan sonraki dönemlerde ve hatta günümüz Çin'inde izlenilen stratejilerde Taizong'un stratejik düşünce yapısı ve yönetim modeli bir temel olarak görülmektedir. İmparator Taizong her şeyden önce çok iyi bir gözlemcidir. Tahtta oturduğu sürede Saltanat adını *Zhenguan* olarak adlandırması bunun bir göstergesidir.

İmparator Taizong'un oluşturduğu yönetim modelinde başarılı olmasının nedenlerinden biri de doğru yerde doğru strateji uygulamış olmasıdır. Taizong tahta kaldığı süre zarfında içişleri, dışişleri, sanat, kültür, eğitim gibi birçok farklı alanda stratejiler izlemiştir. İmparator Taizong hanedanlık içerisinde karşılaştığı bir durum karşısında kararını uygulamaya geçmeden önce, öncelikle yönetimde bulunan vekiller ve danışmanları ile konuyu tartışır, onların önerilerini dinler ve karara varmadan önce olayların uzun ve kısa vadede getireceği sonuçları en ince ayrıntısına kadar düşünürdü. Aynı zamanda çok iyi bir gözlemci olan Taizong, karşı karşıya geldiği ulusların iç işlerindeki durumları, yöneticilerin zaaflarını ve zayıf noktalarını en iyi şekilde gözlemleyerek uygun olan stratejiyi oluştururdu. Bu sebeple imparator Taizong'un izlediği akılcı stratejilerinin çoğunun başarıya ulaşmış olmasının arka planında söz konusu düşünce şekli ve eylem planı yatmaktadır.

Çin tarihinde imparatorlar göğün oğlu olarak adlandırılmıştır. Bu da bir nevi toplumda imparatorun her şeyden üstün olduğu, aldığı kararın eleştirilemeyeceği ve sözünün üstüne söz söylenemeyeceği düşüncesine de beraberinde getirmiştir. Fakat imparator Taizong'un yönetim anlayışı ve izlediği stratejilere baktığımızda aksine bir yaklaşım olduğunu görmekteyiz. İmparator Taizong kendisinden önceki dönemlerde oluşturulan imparator imajının aksine, daha açık fikirli, eleştirilere açık ve kapsayıcı bir düşünce yapısına sahip olarak öne çıkmıştır. Hanedanlıkta yönetimde bulunan ast ya da üst fark etmeksizin halkın ve hanedanlığın lehine olacak şekilde yapılan faydalı eleştirileri ya da verilen önerileri kabul etmesi, Taizong'un yönetimde başarılı olmasındaki en önemli etken olduğunu söyleyebiliriz. İmparator Taizong yönetiminde bulunan asker ve memurları, imparatorun aldığı bir karara itiraz etmeleri ya da eleştirmeleri konusunda cesaretlendirmiştir. İmparator Taizong için halkın refahı her şeyden önce gelmektedir. Bu sebeple yeni fikirlere ve eleştirilere açık olan imparator, yapılan eleştirileri halkın ve hanedanlığın yararı ve lehine olduğu sürece kabul etmiştir. Önceki dönemlerdeki imparatorların yaptıkları hatalardan ders çıkararak bu hataları tekrar etmemiştir. Tang Hanedanlığı dönemi öncesinde Sui Hanedanlığı'nın yıkılma sebeplerini gözlemleyen ve bu doğrultuda kendi oluşturduğu yönetim modelinde söz konusu hatalara yer vermemiştir. Bu da imparator Taizong'un yönetimde başarılı olmasındaki diğer önemli etkendir.

Kaynakça

- Chen, Yinke. *Tang Dai Zhengzhi Shi Shulun Gao, Shangwu Yinshu Guan*. Beijing, 2017.
- Denis, Twitchett. *The Cambridge History of China Volume 3*. New York: Cambridge University Press, 1979.
- Jack, W. Chen. *The Poetics of Sovereignty : on Emperor Taizong of the Tang Dynasty*. Harvard University Asia Center, 2010.
- Hing, Ming Hung, Li Shi Min. *Founding the Tang Dynasty The Strategies That Made China The Greatest Empire In Asia*. United States: Algora Publishing, 2013.
- Linsun, Cheng. *Berkshire Encyclopedia of China: Modern and Historic Views of the World's Newest and Oldest Global Power Volume 5*. Berkshire Publishing Group, 2019.
- Liu, Cuiqing. *Yi Kan Dong de Da Tang Shi*. Beijing: Zhongguo Fazhi Chubanshe, 2016.
- Liu, Xu (刘昫), Jiu Tang Shu (旧唐书). *Zhonghua Shuju*. Beijing, 1975.
- Patrica, Buckley Ebrey. *Chinese Civilization: A Sourcebook*. Newyork: The Free Press, 1993.
- Wolfram Eberhard. *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Woodbridge, Bingham. *Li Shih-Min's Coup In A.D. 626. I: The Climax Of Princely Rivalry*. America: Journal of the American Oriental Society, 70.2, 1950.

Sema GÖKENÇ GÜLEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

gokencsema@nevsehir.edu.tr

ORCID:ID/0000-0002-1787-9328

Yazar; lisans eğitimini (2007-2011) yılları arasında Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamış, Yüksek lisans (2013-2015) ve Doktora eğitimini (2015-2019) ise Ankara Üniversitesi Sinoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamlamıştır. Lisans eğitiminin son sınıfında Çin Halk Cumhuriyeti Dalian Minzu Üniversitesi'nde ileri seviye Çince eğitimi almıştır. 2018-2019 yılları arasında Çin Halk Cumhuriyeti Fudan Üniversitesi'nde kıdemli araştırmacı olarak bulunmuştur. 2018 yılından itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde görev yapmaktadır.

MOĞOLLARDAN SONRA: MUROMACHI DÖNEMİ JAPON DİPLOMASİSİ VE DOĞU ASYA'DA DEVLETLER SİSTEMİNİN DEĞİŞİMİ

AFTER THE MONGOLS: JAPANESE DIPLOMACY IN THE MUROMACHI ERA AND THE TRANSFORMATION OF STATE SYSTEM IN EAST ASIA

Kubilay ATİK

Öz

Moğol İmparatorluğunun yükselişi ve ondan önce de sırasıyla Kitan ve Cürçenlerin Doğu Asya'da başat aktörler haline gelmeleri ile Doğu Asya'da siyasi dengeler yalnızca askerî güç bakımından değil, hakimiyet ve egemenlik algısı ve diplomaside kullanılan yöntemler açısından da değişmiştir. Moğol İmparatorluğunu izleyen dönemde ise tüm Doğu Asya'da devlet yapıları ve yönetici hanedanlarda değişiklikler olmuş, Kore'de dört yüzyıla yakın süre hüküm süren Goryeo hanedanının yerini Joseon, Çin'de Ming, Japonya'da ise Kamakura Şogunluğunun yerini Muromachi Şogunluğu almış ve Doğu Asya'da Moğolların başlattığı devletler sistemi Ming Hanedanı ile yeni bir sürece girmiş. İki Moğol istilasını başarı ile atlatan Japonya ise Ming Hanedanı ile ilişki kurma yoluna giderek Doğu Asya'daki devletler sistemine ilk kez bu dönemde entegre olmuştur. Bu devletler sistemi dışarıdan her ne kadar Çin merkezli bir haraç sistemi gibi gözükse de Japonlar devletler sistemi içerisinde bir oyuncu olarak aktif rol alırken diğer taraftan da haraç sisteminin dışında kalmış ve Çin'in üstünlüğünü yine kabul etmediği gibi Kore ve Ryukyu'daki krallara da üstün bir rol üstlenmişlerdir. Bu yönüyle Doğu Asya'da Muromachi Şogunluğu dönemi hem Japon tarihi hem de Doğu Asya diplomasi tarihi açısından farklı bir görünüm arz etmektedir. Daha sonrasında Muromachi Şogunluğunun yerini alarak ülkeyi dış dünyaya kapatan Tokugawa Şogunluğuna kadar süren dönemde Japonlar hem Çin hem de diğer bölge ülkeleriyle daha önce ve sonrasında modern döneme kadar olmayan düzeyde sisteme dahil olmuşlardır. Bu anlamda Japonya geleneksel tarih anlatımında klişe haline gelen bir münzevi krallık olmaktan çok aktif bir oyuncudur. Bu çalışma Muromachi Şogunluğunun diplomasisini merkeze alarak Doğu Asya'da Batılı güçlerin de aktif rol aldığı Ming döneminin diplomasi mantığını incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Japonya, Çin, Kore Muromachi, Ming Hanedanı, Joseon, Doğu Asya.

Abstract

The balance of power in East Asia changed not only militarily but also in terms of perceptions of hegemony, sovereignty and diplomatic practices as a result of the rise of the Mongol Empire which was preceded by the rise of the Khitans and Jurchens in East Asia. During the period that followed the Mongol Empire, there were a series of dynastic changes as well as changes of state formation throughout East Asia. The Goryeo dynasty in Korea which ruled for approximately four centuries was replaced by the Joseon. In China the Ming dynasty came to power whereas in Japan the Kamakura Shogunate was replaced by the Muromachi shogunate. The states system which was established by the Mongols in East Asia began a new phase with the Ming and Japan which

overcame two Mongol invasions successfully began to participate in the Ming system and for the first time in its history integrated into the East Asian States system. Although this states system appears to be a sino-centric tributary system, Japan not only managed to stay out of tributary relations with the Ming, but also asserted a role superior to those of Korea and the Ryukyu kingdoms and played an active role within the system. In this perspective, the Muromachi shogunate plays a unique role not only in Japanese history but also within the history of diplomacy in East Asia. During the period which continued until the Tokugawa shogunate which closed the country to the outer world, the Japanese participated in the system at a level unprecedented before or later until the modern period with China and the other regional states. In this respect, Japan is more of an active player than a hermit kingdom which became a cliché in the traditional historiography. This study observes the Ming Era diplomacy during which the western powers also appeared in the scene with a focus on the Muromachi shogunate's diplomacy at the center.

Keywords: Japan, China, Korea, Muromachi, Ming Dynasty, Joseon, East Asia

Moğol İmparatorluğunun yıkılmasını izleyen dönemde Doğu Asya'da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Moğol İmparatorluğu döneminde ilk kez Doğu ve Batı uçları birbiri ile yoğun bir temas kurma fırsatı bulan Avrasya anakarasının yanısıra daha önce iletişimi ve siyasi ilişkileri komşu olmalarına rağmen daha kısıtlı olan Japonya, Kore ve Çin de birbiri ile daha sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Ayrıca bu dönemde Moğollar'ın Kore ve Çin'e hâkim olurken Japonya, Vietnam ve diğer bölge ülkeleri üzerinde tam bir hakimiyet kuramaması da bölgede oluşan yeni bir devletler sisteminin Moğol sonrası dönemde de ana özelliğini oluşturmuştur. Çin'de kurulan Ming Hânedanı Kore üzerinde daha kesin bir şekilde hakimiyet kurarken Japonya daha önce bilinçli olarak izole olduğu Doğu Asya sistemine dahil olmuş ancak belki iki kez Moğolları yenmiş olmanın da özgüveni ile Ming süzerenliğini reddetmiştir. Bu çalışma 15. Yüzyılda daha önce Moğolları yenen Kamakura Şogunluğunun yerine geçen Muromachi Şogunluğunun Doğu Asya sistemine dahil olması ve diplomasisi üzerine odaklanmaktadır.

Japonya tarihi boyunca, istisnalar dışında Doğu Asya'da oluşan Çin merkezli devletler sistemi ve haraç sisteminin bilinçli olarak dışında kalmaya çalışmış, özellikle haraç sistemini ve onun beraberinde getirdiği Çin İmparatorunun üstünlüğü ilkesini reddetmiştir. Bunun arkasında ideolojik nedenler vardır. Japonya ile ilgili karşımıza çıkan en erken belgelerden itibaren Japonya'nın en azından büyük kısmının Mezapotamya'daki tanrı krallara benzer şekilde tanrı soyundan gelme iddiasında erkekler ve kadınlar tarafından yönetildiği görülmektedir. Prenses Himiko (卑弥呼) bunların arasındaki en ünlü örneklerdendir. Daha sonra Kojiki ve Nihonshoki gibi Çin tarzında resmi tarihlerin yazılması ile birlikte biraz daha Çin'e benzer bir egemenlik ve yönetim anlayışı gelişmişse de Japon imparatorlarının Japonya'yı yönetme hakkını aslında tarihi süreçte olduğu şekliyle diğer klanları fethederek yönetim altına alarak değil soylarını dayandırdıkları güneş tanrıçası Amaterasu (Amaterasu Ôkami: 天照大御神) sayesinde edindikleri inancı modern döneme kadar hakim olmuştur ki bugün de milliyetçi çevreler arasında bu görüş kabul görmektedir. Bunun sonucu olarak ise Japonya'da 5. yüzyıldan itibaren yönetici ailenin değişmeyeceği ve bu hânedanın yönetme hakkının Çin'deki gibi gökten kendilerine verilen bir hak olmayıp doğrudan bir tanrının soyuna dayandıkları için hakları olduğu görüşü yerleşmiştir. Bu

görüŖ DoĖu Asya'da başka devletlerde de görölse de dünya üzerindeki en uzun hânedanın bulunduğu Japonya doğal olarak en çok süreklilik gösterdiği yer olmuŖtur. Yuanshi'nın birinci bölümünde Çingis KaĖan'ın soyu da Alan Kova efsanesinde Alan Kova dul kaldıktan sonra çadırının tünüğünden¹ geceleri bir ışık huzmesi Ŗeklinde süzölerek gelen bir tanrı insana (神人) dayandırılmıŖtır.² Buna benzer mitler Kuzey Asya halkları arasında sık sık görölse de MoĖollar ve Türkler de tıpkı Çinliler gibi gökten aldıkları emirle yönetme iddiasındadırlar. Bu hakka Çinliler Tianming (天命 GöĖün emri), Türkler kut, MoĖollar ise suu demiŖtir. Ancak benzerliklere rağmen Japonya'daki anlayıŖ hem Çin'den hem de bozkırdaki göçebe devletlerinden farklıdır. Çin'de ve göçebeler arasında her ne kadar imparator (皇帝³) ve kağan ülkeyi tanrıdan aldığı yetki le yönetme iddiasında olsa ve göğün oĖlu unvanı (天子) kullansa Japonya ile durumları farklıdır. Japonya'da *Kojiki* (古事記) ile baŖlayarak Japon imparatorları Kojiki'de güneŖ tanrıçası Amaterasu'nun torunu Ninigi'ye (瓊瓊杵) Japonya'yı yönetme yetkisini vermesiyle dünyaya inen Ninigi ölümsüzlüğünü yitirir ve Kyūshu adasında hüküm sürdükten sonra torunu Jimmu (神武) doğuya doğru fetihlerde bulunarak bugünkü Kansai bölgesindeki Yamato'yu da fethederek ilk Japon imparatoru olur.⁴ Nitekim Japonya ilk kez Çin kaynaklarında da Yamatai (邪馬臺 Çince: Yematai) Ŗeklinde geçmektedir.⁵ Bu efsane ile ilgili hem Japonya'da hem de Kore ve diğer ülkelerde çok sayıda çalıŖma ve kuram varsa da konumuzu ilgilendiren kısmı Japon İmparatorluk sülalesinin meŖruiyetinin bu ve buna bağlı diğer mitlere bağlanmasıdır. Sonradan Yamato Klanı olan bu hânedan ve diğer klanların her birisi kendilerini Kojiki ve diğer mitolojik kaynaklarda geçen tanrı ve tanrıçaların soylarına dayandırmaktadır.⁶ Bu durum Japonya'da neredeyse ikinci dünya savaŖının sonuna kadar sürerek her yöneticinin ülkeyi imparator adına yönetme Ŗeklinde meŖruiyetinin temellendirmesi ile sonuçlanmıŖtır. Çin İmparatorunun ya da başka birisinin üstünlüğünün kabul edilmesi durumunda Japon İmparatorunun tanrı soyundan gelme iddiasının çökmesine neden olacağı için Japonya uzun süre DoĖu Asya'da kendisini izole etmeyi tercih etmiŖtir. Çin'de ve diğer Asya ülkelerinde ise Hânedanlara yönetme yetkisi gök tarafından verildiğine ve eđer bir yönetici göğün emrine (天命) uymazsa yönetme yetkisinin bir başka hânedana geçebileceğine inanılmaktaydı. Yani Japonya'dakinin aksine imparatorun hesap vereceği bir otorite olarak gök (天) vardı, ve yönetici hânedan meŖruiyetini soya değil gökten aldığı yetkiye dayandırmaktaydı. Çin imparatoru orta krallık (中國 ya da 中華) ve çevresindeki krallıkları uyum içerisinde yönetmek ve bir babanın ailesi içerisinde uyumu ve huzuru sağladığı gibi barıŖı ve refahı sağlamak ile görevli idi. Bu çerçevede DoĖu Asya sisteminde özellikle Çin'in kısa süren Qin (秦) ve ardılı çok daha uzun süren Han (漢) döneminden itibaren ortaya çıkan yeni haraç sistemi Çin ile diplomasinin ana kuralı haline gelmiŖtir. Çok daha önceki Zhou (周) ve

¹ Tünük yurtların üstündeki yuvarlak hava deliğine verilen isimdir.

² Song Lian, *元史 [Yuanshi: History of Yuan]*, 二十四史: The Twenty-Four Histories (Beijing: Zhonghua Shuju, 2000), böl. 1.

³ Türkçeye her iki kavram da imparator olarak çevrilse de Çince'de Huangdi(皇帝) ve Japonca'da Tennō(天皇) olarak yazılan ünvanlar etimolojik açıdan aynı kökten gelseler de yukarıda da açıklandığı üzere farklı iŖlev ve yetkilere sahiplerdir.

⁴ Anonim, *古事記 [Kojiki]* (Tokyo: Shogakukan, 1997).

⁵ Shou Chen, *三國志 [Sanguozhi]* (Beijing: Zhonghua Shuju, 1971), böl. 30.

⁶ Shinichi Sato, *日本の中世國家 [Nihon no Chūse Kokka]*, 日本歴史叢書 [Nihon Rekishi Sōsho] (Tokyo: Iwanami Shoten, 1983), 21.

savaşan beylikler (戰國) dönemlerinden farklı olarak Han Hânedanının özellikle Hunları yıkmakta ve yıktıktan sora da kontrol altında tutmakta kullandığı diplomatik strateji haraç sistemine dayanmakta idi ki bu sistem son hânedan olan Qing (清) yıkılana kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Bu sisteme göre yabancı hükümdarlar Çin imparatoruna yerel ürünlerden oluşan haraç sunmaktaydılar. Buna karşılık imparator da gelen elçilerin temsil ettikleri ülkenin kademine göre elçilik heyetindekilere ve hükümdarlarına hediyeler vermekteydi. Ayrıca heyettekilerin yanlarında getirdikleri malları satmalarına ve uygun fiyatlarla mal almalarına da izin verilmekteydi. İmparatorun verdiği hediyeler istisnasız olarak her zaman gelen haraçtan çok daha değerliydi.⁷ Bu yönüyle Doğu Asya'daki haraç sistemi batıdakinden farklı olarak maddi açıdan haraç alanın değil haraç veren tarafın daha kazançlı çıktığı bir sistemdir. Bu sistem elbette Han Hânedanından başlayıp 20. Yüzyılın başına kadar kesintisiz ve değişmeden sürmemiştir. Özellikle 9. Yüzyılda Çin'de Tang Hânedanının çöküşüyle birlikte kuzeyde üçü Shatuo (沙陀) Türkleri ikisi Çinli generaller tarafından ardı ardına kurulan beş hânedan ile güneyde dokuz yerel krallığın kurulduğu Beş Hânedan dönemi, ve aynı dönemde Kitanlar tarafından Mançurya'da kurulan ve yalnız beş Hânedan döneminde değil daha sonra Çin'i birleştiren Song döneminde de Çin'deki Hânedanlara üstünlük kuran Liao (遼) ve onun ardılı, yine Mançurya'dan çıkan ve Moğol kökenli Kitanların yerini alan Mançuların atası Cürçenlerin kurduğu Jin (金) Hânedanı bu sistemi değiştirmişler ve sorgulamakla kalmayıp tersine çevirmişlerdir. Özellikle Beş Hânedan döneminde Avrupa'daki Westphalia sistemine benzer bir sistem ortaya çıkmıştı. Kuzeyde kurulan Hânedanlar diğerleri üzerinde kesin bir hegemonya kuramayacak kadar güçsüzken Güneydeki krallıklar Güney Tang (南唐) Çini birleştirme iddiasında uzaktılar ve Kore, Japonya, Vietnam ve diğer çevre devletler ile eşitlik temelinde bir diplomasi kurmuşlardı.⁸

Japonya ile bu dönemde kurulan eşitlik temelli ilişkiler önce Kubilay Kağan döneminde Moğolların Çin'i tamamen fethedip, Kore'ye iki kez sefer düzenleyerek üstünlük kurmaları daha sonra da Japonya ve Güney Doğu Asya'da seferler düzenlemeleri ile değişmiştir. Daha önce her ne kadar Song Hânedanı tüm Çin'i birleştirmiş, ve Kitanları elinde olan günümüzdeki Pekin ve Çevresi ile Tangutların elinde olan Ningxia (寧夏) ve Hexi (河西) koridoru haricinde Tang Hânedanına ait olan Toprakların çoğunu almışsa da askeri yönden Tang Hânedanı kadar güçlü olmadığı gibi Kitanlar ve Cürçenlere karşı alınan yenilgiler ve yükselen Zhu Xi (朱熹) tarzında neo-konfüçyüsçülüğün etkisi ile içe kapanmıştır.⁹ Japonya'da ise yukarıda anlatılan sistem de zamanla sona ermiş ve içeride büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kore'de üç krallık döneminin Silla Krallığı ve Tang Hânedanının ortak saldırısıyla önce Baekje-Japon ittifakını daha sonra da Kuzeydeki güçlü Goguryeo Krallığını ortadan kaldırmasıyla Japonya'ya çok sayıda Baekje soylusu ve savaşçı gelmiştir.¹⁰ Bu savaşçıların başkentte gücü ele geçirmelerini engellemenin yanı sıra Kyushu'daki Hayato (隼人) ile Kumaso (熊襲) grupları ve Honshu adasının doğusundaki Emishi (蝦夷) gibi henüz Japon olmayan ve Japon yönetimine direnen grupların kontrolünü sağlamak üzere doğuda Kantô (關東) batıda da Kyûshu (九州) bölgesi ve

⁷ Haraç sistemi ile ilgili kuramsal bilgi için bkz.: J. K. Fairbank ve S. Y. Têng, "On The Ch'ing Tributary System", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 6, sy 2 (1941): 135-246, <https://doi.org/10.2307/2718006>.

⁸ Kubilay Atik, "Dynastic Relations in East Asia Between the 10th-14th Centuries" (PhD, Ankara, Middle East Technical University, 2017).

⁹ Zhen Chen, *宋史 [Songshi]*, 2. bs, *中国断代史系列 [Zhongguo Duandai Shixilie 9]* (Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 2016), 87.

¹⁰ Yukihiko Seki, *武士の原像 [Bushino Genzô]* (Kyoto: Kabushikigaisha PHP Editing Group, 2014), 41.

çevresine yerleştirmiştir.¹¹ Muhtemelen Astronezyan olan Hayato ve Kumaso grupları ile muhtemelen günümüzdeki Ainular ile akraba olan Emishi grupları henüz taş devri ile bronz devre arası bir teknolojiye sahipken aslen Mançurya'daki güçlü Goguryeo devletinin bir kolu olup güneye inen ve buradaki Mahan kabilelerini fetheden Baekje savaşçıları İç Asya ve Mançurya'daki atlı okçu savaş geleneğine sahiptiler ve kolaylıkla bu bölgelerde üstünlük kurdular. Zaman içerisinde Japonlaşarak popüler kültürde samuray adını alan savaşçı sınıfın (Japonca *Bushi*/武士) temeli 8. yüzyılda yaşanan bu göçte atılmış, bu dönemde Japonya'da ayrıca Budizm de bu Koreli göçmenlerle birlikte Japonya'ya ilk kez ulaşmamış olsa bile ilk kez ciddi anlamda kök salmıştır.¹² İlk başlarda bu savaşçıları taşrada güvenliği sağlamak ve merkezdeki imparatorluk ailesi ile eski aristokrasi adına vergi toplama dışında başkente almama stratejisi güden Japon aristokratları zaman içerisinde kendi aralarındaki iktidar mücadelelerinde bu savaşçıları dahil etmeye başlamışlardır. Özellikle sarayda imparatorlar ile kızlarını evlendirerek bu evlilikten doğan çocukları da çocuk yaşta tahta oturtarak onların adına ülkeyi yöneten Fujiwara klanının (藤原氏) kendi içindeki çatışmalar sonucunda Genpei savaşları (源平合戦) adı verilen savaşlar meydana gelmiş ve ilk Şogunluk bu dönemde kurulmuştur. Genpei savaşlarının galibi olan Minamoto Yoritomo (源頼朝¹³) başkentten uzaktan, Kantô (関東) ovasının güneyinde Kamakura'da (鎌倉) ilk Şogunluğu (Japonca Bakufu/幕府)¹⁴ 1192 yılında kurmuştur. Kore'de olan olayların devamında Silla Krallığının Tang Hânedanı ile birlikte Japonya'yı da işgal etmesinden çekinen Japonlar, hem Çin hem de Kore ile olan ilişkilerini dondurmuşlar ve neredeyse Moğol istilalarına kadar ticaret ve kültürel alışveriş ile Budist rahiplerin seyahatleri dışında anakara ile ilişkilerini kesmişlerdir. Ancak hem gemicilik teknolojisindeki gelişmeler sonucu Japonya ile Asya anakarası arasındaki seyahatlerin kolaylaşması, hem de yükselen Moğol tehlikesi Japonya'nın izolasyon politikasını 13. Yüzyılda sona erdirmiştir. Kubilay Kağan'ın Japonya seferleri her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da Japonya üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Kamakura Şogunluğu Moğol istilalarını engellemesine rağmen gücünü yitirerek çökmüş, yerine ise başkent Heian (günümüzdeki Kyoto) içerisindeki Muromachi (室町) mahallesinde Ashikaga Takauji (足利尊氏) tarafından kurulmuştur.¹⁵ Bu dönemde yalnızca Şogunluğun merkezi değil, genel olarak siyasi yapısı ve ideolojisi de değişmiştir. Bu durum Moğollar elçilik heyeti gönderdiğinde yanıt dahi veremeyen Japon sarayı ve Şogunluk hükümetinin daha iç içe geçmesinin yanı sıra Takauji'nin şogun olmasını da sağlayan Kenmu restorasyonu sırasındaki gelişmeler ve imparatorluğun yeniden güçlenme çabası ile de ilgilidir. Kamakura döneminde Japonya'da Avrupa'dakine benzer bir feodal yapı oluşmaya başlamıştı.¹⁶ Ancak Kamakura Şogunluğu yine de başkentteki İmparator ve eski Heian aristokrasisi ile savaşçı sınıf arasında arabuluculuk yapma ve gerektiğinde aristokratların

¹¹ Yukihiro Seki, *武士の原像 [Bushi no Genzô]* (Kyoto: Kabushikigaisha PHP Editing Group, 2014), 41.

¹² Sato, *日本の中世国家 [Nihon no Chûse Kokka]*, 21.

¹³ Japonca ve Çince kişi adlarında bu ülkelerdeki genel kullanıma uygun şekilde Soyad-Ad sıralaması kullanılmıştır.

¹⁴ Türkçe'ye şogunluk ifadesi muhtemelen İngilizce Shogunate ifadesi üzerinden yerleşmiştir. Japo tarih yazımında Şogun'un idaresi altındaki yönetim sistemi için Bakufu ifadesi kullanılır. Ayrıca Şogun (Japonca Shôgun/將軍) ifadesi, Tokyo, Kyoto gibi uzatma işaretli (Tôkyô/東京, Kyôto/京都) yerleşmiş yer adları Türkçeye uygun bırakılıp diğer kişi ve yer adlarının Hepburn sistemine göre transkripsiyonu yapılmıştır.

¹⁵ Muromachi şounluğu ile ilgili genel bilgi için bkz.: John Whitney Hall, "The Muromachi Bakufu", içinde *Cambridge History of Japan*, ed. Kozo Yamamura, 4. bs, c. 3, Cambridge Histories (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

¹⁶ Peter Duus, *Feudalism in Japan* (New York: McGraw-Hill, 1993).

ve imparatorun haklarını koruma pozisyonunda idi¹⁷. Muromachi dönemi ile birlikte imparatorun güçlerini bastırmak üzere görevlendirilip sonradan imparatorun tarafına geçen ve Kamakura şogunluğuna son veren Takauji, daha sonra ironik bir şekilde imparatorun da gücüne ve doğrudan yönetimine son vermişse de kendisi de taşra da hiçbir zaman Kamakura şogunlarının diğer yerel beyler (Daimyô/大名) üzerinde sahip olduğu otoriteye sahip olamamıştır.¹⁸ Öte yandan diplomasi alanında Muromachi dönemi ile birlikte daha farklı bir yaklaşım da meydana gelmiştir. Bu dönemde Japonya’da yalnızca feodal beyler değil aynı zamanda güçlü bir tüccar sınıfı ile korsanlık faaliyetleri de yükselişe geçmiştir. Ayrıca Moğollardan kaçarak Kore ve Japonya’ya sığınan Budist ve Konfüçyüsçü aydınlar da Japonya’daki politikayı dolaylı yoldan etkilemişlerdir. Bu durum Moğol imparatorluğu dağılıp Çin’de Ming (明) Hânedanı kurulduktan sonra da devam etmiştir.

Aslında Tang Hânedanı döneminde gerçek anlamda Çin merkezli olan sistem Tang Hânedanı ile birlikte çökmüş, sonrasında özellikle Moğol döneminde Tang dönemine kıyasla çok daha fazla ülkeden elçi özellikle Moğolların Güneydoğu Asya’daki askeri seferleri, daha sonra da İran ile kapanan kara bağlantısını ikame etmek için deniz yoluna yönelmeleri ile¹⁹ başkent Hanbalık’ta (Shangdu/上都) günümüzdeki Pekin) toplanmakta idi. Moğol döneminde başlayan bu ilişkiler aslında tarafların yalnızca Çin ile ilişkiler kurduğu Tang dönemi sistemini tarafların Çin yolu ile birbirleri ile de iletişime geçtiği bir sisteme doğru çevirmiştir. Yukarıda da anlatıldığı üzere Beş Hânedan döneminde güneydeki dokuz krallıktan özellikle Min (閩) ve Wu (吳) ile bir ölçüde de Güney Han (南漢) doğu ve güneydoğu Asya ile eşitlik temelli ilişkileri başlatmıştı.²⁰ Moğol döneminde bölge ülkeleri Moğollarla olduğu kadar birbirleri ile de iletişim ve diplomasi kanallarını açmıştır. Kore’de Uygur nazırların bulunması Moğol istilası ile açıklanabilse de Hintli bir prensin Koreli bir prenses ile evliliği Moğol askeri gücünün ötesinde ilişkiler olduğunu göstermektedir.²¹ Ardından gelen Ming Hânedanı her ne kadar Moğol yönetimine karşı bir ayaklanma ile başa geçmiş ve Yuan Hânedanı Çin’i terk ederek Moğolistan’da varlığını sürdürmüşse de Moğolların çoğu politikasını sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak Yuan döneminde ortaya çıkan sistem Ming döneminde de güçlenerek devam etmiştir. Yuan Hânedanı kendisinin merkezde olduğu bir devletler sistemini büyük ölçüde askeri güç kullanımı ya da kullanımının tehdit olarak kullanılması ile gerçekleştirirken Ming Hânedanı daha farklı bir politika görmüştür. *Haijin* (海禁) adı verilen politika ile Çinli tüccarların ülke dışına çıkışı yasaklanmıştır. Buna karşılık Çin mallarına olan ihtiyacın karşılanması için gelen elçilere verilen hediyelerin ve ticaret izinlerinin miktarı ve sayısı artırılmıştır. Bunun sonucu olarak ise çevre ülkeler Çin ile ticaret yapabilmek ve Çin’deki pazarlarda kendi mallarını satabilmek için Çin ile resmi diplomatik ilişkiler kurmak zorunda kalmışlardır. Bu politikanın başarılı olması Ming Hânedanının haraç sistemine katılanların yalnızca maddi gelir elde etmeleri ile açıklanamaz. Ming Hânedanı bunu bilinçli bir politika olarak uygulamıştır. Japonya’nın durumunda yeni kurulmuş olan Muromachi Şogunluğunun henüz üçüncü şogunu olan Ashikaga Yoshimitsu (足利義満) yalnızca hükümetine

¹⁷ Kubilay Atik, “A Review of Feudalism in Japan”, *Journal of Oriental Studies* 97, sy 2 (2021): 84-96, <https://doi.org/10.26577/JOS.2021.v97.i2.09>.

¹⁸ Ito Tasaburo, *日本封建制度史 [Nihon fükensei-do-shi]* (Tokyo: Oohachi Shuppansha, 1948), 102.

¹⁹ Kubilay Atik, “Moğolların Güneydoğu Asya Devletleri ile Siyaseti”, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi* 4, sy 7 (27 Şubat 2021): 20-34.

²⁰ Atik, “Dynastic Relations in East Asia Between the 10th-14th Centuries”.

²¹ Niro Aida, *蒙古襲来の研究 [Môko Shûrai no Kenkyû: Research on the Mongol Invasions]* (Tokyo: Yoshikawa Kobunkan, 1982), 149.

gelir sağlayacak topraklardan yoksun olduğu için değil, aynı zamanda ileride kendisine rakip olabilecek rakip beyleri, özellikle de Kyushu adasında, coğrafi konum avantajı ile hem Kore ve Ryukyu Krallığı hem de Çin'e yakın olan rakiplerini de engellemek için bu sisteme katılmak zorunda hissetmiştir.²² Ming Hânedanı kendi tüccarlarının dışarıya çıkmasını yasaklamakla kalmayıp ticaret iznini de sadece gelen resmi elçilik heyetlerine vermiştir. Böylelikle Kyushu adasındaki ve diğer yerlerdeki beyler bu gelirden mahrum kalırken Muromachi şogunluğunun ekonomisi güçlenmiştir. Dahası Yoshimitsu Japonya Kralı (日本國王) unvanı almakla Kore'deki Joseon (朝鮮/조선) ve Shô (尚) hânedanının birleştirdiği Ryukyu ile de diplomasi ve onun beraberinde yürütülen ticareti tekeline almıştır.²³ Ayrıca diplomasinin getirdiği bu prestij Yoshimitsu'ya içeride de politik destek sağlamıştır. Bu yabancı ürünlere ulaşmak isteyen beyler Yoshimitsu'ya karşı gelmek yerine ona taraf olmak durumunda kalmışlardır. Ming Hânedanı ve Kore ise bu diplomatik atılım ve kurulan devletler sistemi sayesinde bölgede güvenliği sağlamayı ummaktaydılar. Ming Hânedanı kendisine haraç veren devletleri doğal olarak müttefikleri olarak da görüp en azından onları işgal etmemeyi taahhüt ederken Koreliler ise bu sisteme kendileri dahil olarak Ming işgalinden kurtuldukları gibi²⁴ Cürçenler ve Wakô (倭寇²⁵) adı verilen Japon korsanlara karşı da ittifak şansı bulmuşlardır. Ming Hânedanı açısından ise Japonya'nın Ming merkezli bir devletler sistemine dahil olmasının avantajları Ming hazinesinin bu ticarete ödeyeceği bedelin çok üzerinde idi. Denizde Japon korsanlara karşı Muromachi Şogunluğundan özellikle bu korsanların üslerine karşı seferler düzenlenmesi yoluyla sona erdirilebileceği gibi Japonların Ming Hânedanının müttefikleri olan Kore'ye saldırmasının da önü kesilecekti.²⁶ Dahası Ming Hânedanı içeride de henüz yeterince sağlam temellere oturmamıştı. Her ne kadar Moğolları büyük ölçüde Çin'den kovup kalanları da üstünlüklerini kabul etmeye ve Ming ordusuna katılmaya mecbur bırakmış olmalarına rağmen imparator Yingzong (英宗) Oyratlara karşı yaptığı seferde hezimete uğrayarak esir düşmüştür. Ancak daha sonra serbest bırakılmış, yine de esareti sırasında Pekin dahi Moğol istilası tehdidiyle yüz yüze kalmıştır. Moğolistan'da da Yuan Hânedanı devam etme iddiasını 16. yüzyıla kadar sürdürmüş, bu iddiayı ise sonunda Ming değil Oyratlar ile daha sonra hem Ming hem de Oyratların sonunu getirecek olan Mançular sona erdirebilmiştir. Bu yönüyle geriye dönük olarak bakıldığında Ming yöneticilerinin kaygıları hiç de yersiz görülmemektedir. Ming yönetimi Kubilay Kağan'ın dahi iki kez sefer düzenlemesine rağmen diz çöktüremediği Japonları haraç sistemine dahil etmeyi başararak hem içeride politik olarak güçlenmek hem de Moğollara, Korelilere ve henüz Mançu adını almamış olan Cürçenlere karşı

²² Lorraine F. Harrington, "Regional Administration Under the Ashikaga Bakufu: Power and Politics Outside the Central Provinces (Japan)" (Ph.D., United States -- California, Stanford University, 1983), 95, <https://search.proquest.com/pqdtglobal/docview/303268754/abstract/23B1FAD20EEE4B10PQ/1>.

²³ Noriko Hiraishi, *日本通史 [nihon tsûshi: History of Japan]* (Tokyo: Tanitsukisha, 2015), 121.

²⁴ Joseon Hânedanı Moğolların Yuan Hânedanına karşı Ming Hânedanını kuran Zhu... İsyanı başarılı olduğunda Moğollar kuzeyde bozkıra çekilirken Ming Hânedanına karşı Moğolların son müttefikleri olan Goryeo Kralı Wang... 'nın gönderdiği ordunun başındaki Yi Songye'nin ordusuyla Ming ordusuna saldırmak yerine sınırdaki Yalu nehrinden geri dönerek darbe yapması ile kurulmuşsa da uzun süre Moğol müttefikleri olarak görülüp güven kazanamamıştır. Kubilay Atik, "Kore Aydınlanması: Joseon Dönemi", *Doğu Batı*, sy 61 (Ağustos 2012): 217-32.

²⁵ Japonya için küçültücü bir ifade olarak kullanılan ve cüce anlamına gelen 倭 karakteri burada da kullanılmaya devam etmiştir. Güneşin Kökü anlamında bugün de kullanılan Nihon/日本 ifadesi hem Japonca hem de diğer Doğu Asya ülkelerinde ancak Heian Döneminin sonlarında kullanılmaya başlamıştır.

²⁶ Nitekim Japonlar Ming ile ilişkileri kestikten sonra Hideyoshi döneminde 1593-98 arasında Kore'yi işgal etmiş ve Ming Hânedanı Imjin savaşları adı verilen bu savaşlarda aldığı sarsıntıdan kurtulamayarak kırk yıl kadar sonra Mançular tarafından fethedilmiştir.

politik anlamda prestij sağlayacaktı. Özellikle Kuzey'deki Halha Moğolları ile Yuan Hânedanının devamı olma iddiasındaki Çahar Moğolları üzerinde prestij sağlamanın yanı sıra içeride de Çinli olmasına rağmen Yuan Hânedanına bağlı olan ya da olduğundan şüphelenilen kişilerin Ming tarafına geçirilmesi ve diğer Çinli rakiplerin gücünün kırılması için önemli idi.

Yingzong'un Oyrat Moğolları ile mücadele ettiği bu dönemde Heian²⁷ aristokrasisinin etkisinde kalan Şogun Ashikaga Yoshinori (足利義教) Ming Hânedanı ile babası Ashikaga Yoshimitsu'nun kurduğu haraç ilişkisini kesmiş ve Japonya Kralı ünvanını da reddederek daha önceki Japon İmparatoru ve Çin İmparatorunu eşit, Kore Kralını ise Japon imparatoruna haraç veren bir vassal olarak gören bakış açısına dönmüştür.²⁸ Yingzong'un yerine kardeşinin tahta çıkması sonucu bu sorun çözülmüşse de içeride Ming Hanedanının meşruiyeti konusunda şüpheler olduğu açıktır. Bu nedenle Japonya gibi Moğollara boyun eğmemiş bir ülkenin Ming Hanedanına haraç göndermeye devam etmesi iç güvenlik açısından da yardımcı bir unsur olarak görülmesini anlamak güç değildir. Yoshinori'nin ise haraç sisteminden çıkmak için gerekçeleri yine dış nedenlerden çok iç nedenler ile ilgili idi. Babası Yoshimitsu kadar güçlü olmayan Yoshinori babasının yaptığı gibi saraydan gelen eleştirilere kulak tıkayacak durumda değildi. İronik bir şekilde eski aristokrasi olan kuge (公家) ve imparatorlukla birlikte şogun da güç kaybetmekte idi ve şogunların da dahil olduğu savaştı grup (武家/buke) giderek yerel yönetimde daha bağımsız hareket etmekteydi.²⁹ Bunun sonucu ise şogunların Yoshinori'den başlayarak imparatorluk otoritesi ile giderek daha fazla işbirliğine gitmesi oldu. Ayrıca neo-konfüçyüsçülük ve bu akımın etkisinde gelişen hua-yi (華夷) yani uygar olanın (華/hua) barbar olana (夷/yi) direnmesini öğütleyen Zhu Xi ekolü Çin'de Moğollar galip gelince gerilemişse de Japonya'da gelişimini sürdürdü.³⁰ Japonya'da ayrıca *shinkoku* (神国) adı verilen ve Japonya'nın Hindistan ve Çin'le birlikte Budizm'in merkezi üç ülkesinden birisi olduğunu ileri süren ekol de güçlenmiştir. Özellikle Moğollara karşı alınan galibiyetler Japonya'da Nichiren (日蓮) başta olmak üzere artık Shintô ile birleşme sürecine girmiş Budist okullarında aslında Budizm'e ters olmasına rağmen Japonya'nın diğer ülkelerden üstün ve tanrıların korumasında bir ülke olarak görme eğilimini güçlendirmiştir. Muromachi Şogunluğu'nun dış politikasını ise hem klasik Çinceye olan hakimiyetleri hem de yukarıda belirtilen nedenlerle Japonların ve Çinlilerin farklı politik görüşlerine rağmen ortak bir zemin oluşturmaları nedeni ile Budist rahipler yönetmekte idi.³¹ Bunun sonucu olarak ise Japonya kalıcı olarak Çin merkezli devletler sisteminin temel taşı olan haraç sisteminden çıktı. Öte yandan Japonlar 19. Yüzyılın sonlarına kadar Doğu Asya'daki Çin merkezli devletler sistemine dahil olmayı sürdürdüler ve her ne kadar Çin'in üstünlüğünü kabul etmeseler de bu sisteme eklenmiş olarak sistem içerisindeki ülkelerle daha sonraki "kapalı ülke" (鎖国/sakoku) döneminde dahi sürdürdüler. Ming dönemi boyunca Japonya'dan Çin'e toplam 49 elçilik heyeti Çin'i ziyaret etmiştir. Aynı dönemde Japonya ile Kore ve Ryukyu krallıkları da kendi aralarında düzenli olarak elçilikler göndermeye devam etmişlerdir.

²⁷ Heian (平安) Heian Kyô'nun (平安京) kısaltması ve günümüzdeki Kyoto'nun eski adıdır.

²⁸ Hiroshi Kasamatsu, Shinichi Sato, ve Kesao Momose, *中世政治社会思想 [Chûse Seiji Shakai Shisô]*, c. 2, 日本思想史大系 [Nihon Shisôshi Daikei] 22 (Tokyo: Iwanami Shoten, 1981), 86.

²⁹ Shinichi Sato, *日本中世史論集 [Nihon Chûseshi Ronshû]* (Tokyo: Iwanami Shoten, 1990), 179.

³⁰ Kasamatsu, Sato, ve Momose, *中世政治社会思想 [Chûse Seiji Shakai Shisô]*, 2:78.

³¹ Matsuda Hirataro, *江戸時代制度の研究 [Edo jidai seido no kenkyû]* (Tokyo: Buke Seido Kenkyukai, 1919), 69.

Muromachi döneminden itibaren Japonya Ming Hanedanının kurduğu devletler sistemine dahil olmuştur. Her ne kadar bu sistemin temelini oluşturan haraç sisteminin kökenleri yüzlerce yıl öncesine dayanıyorsa da Ming ve daha sonraki son hanedan Qing dönemlerindeki uygulaması hem klasik anlamdaki haraç sisteminden hem de Ming öncesi Moğol Yuan hanedanının haraç sisteminden farklılıklar göstermiştir. Yuan hanedanı döneminde Çin Moğol imparatorluğunun ekonomik ve siyasi merkezi haline gelmiş buna karşılık daha önce dışarıya görece kapalı olan Çin Moğol barışı sayesinde daha önce olmadığı kadar çok yabancıların geldiği ticaret, siyaset ve kültür alanlarında etkili olduğu bir yer haline gelmiştir. Ming hanedanı zamanının aksine Çinli tüccarlar ve yabancı tüccarların serbest bir şekilde ticaret yapmalarını teşvik eden Moğollar haraç sistemi için daha çok asker güçlerine güvenmekteydi. Ming Hanedanının *Haijin* politikası ise tersine Çinli tüccarların dışarıya çıkışını yasaklayıp yabancıların ise yalnızca resmi haraç getirerek ticaret yapmalarına izin vererek Japonya, Vietnam, Ryukyu Krallığı, Kamboçya gibi askeri yoldan diz çöktürülemeyen devletleri ekonomi yoluyla kendi sistemlerine dahil olmaya mecbur bırakmışlardır. Bu politika Japonya'da da diğer tüm devletler gibi işe yaramış ve Japonya Muromachi döneminden Batılı devletlerin hegemon oluşuna kadar geçen yaklaşık altı yüzyıl boyunca haraç sisteminden çıksa dahi Ming merkezli devletler sisteminin parçası haline gelmiştir.

Kaynakça

- Aida, Niro. *蒙古襲来の研究 [Môko Shûrai no Kenkyû: Research on the Mongol Invasions]*. Tokyo: Yoshikawa Kobunkan, 1982.
- Anonim. *古事記 [Kojiki]*. Tokyo: Shogakukan, 1997.
- Atik, Kubilay. “A Review of Feudalism in Japan”. *Journal of Oriental Studies* 97, sy 2 (2021): 84-96. <https://doi.org/10.26577/JOS.2021.v97.i2.09>.
- . “Dynastic Relations in East Asia Between the 10th-14th Centuries”. PhD, Middle East Technical University, 2017.
- . “Kore Aydınlanması: Joseon Dönemi”. *Doğu Batı*, sy 61 (Ağustos 2012): 217-32.
- . “Moğolların Güneydoğu Asya Devletleri ile Siyaseti”. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi* 4, sy 7 (27 Şubat 2021): 20-34.
- Chen, Shou. *三國志 [Sanguozhi]*. Beijing: Zhonghua Shuju, 1971.
- Chen, Zhen. *宋史 [Songshi]*. 2. bs. *中国断代史系列 [Zhongguo Duandai Shixilie]* 9. Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 2016.
- Duus, Peter. *Feudalism in Japan*. New York: McGraw-Hill, 1993.
- Fairbank, J. K., ve S. Y. Têng. “On The Ch’ing Tributary System”. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 6, sy 2 (1941): 135-246. <https://doi.org/10.2307/2718006>.
- Hall, John Whitney. “The Muromachi Bakufu”. İçinde *Cambridge History of Japan*, editör Kozo Yamamura, 4. bs. C. 3. Cambridge Histories. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Harrington, Lorraine F. “Regional Administration Under the Ashikaga Bakufu: Power and Politics Outside the Central Provinces (Japan)”. Ph.D., Stanford University, 1983. <https://search.proquest.com/pqdtglobal/docview/303268754/abstract/23B1FAD20EEE4B10PQ/1>.
- Hiraishi, Noriko. *日本通史 [nihon tsûshi: History of Japan]*. Tokyo: Tanitsukisha, 2015.
- Ito Tasaburo. *日本封建制度史 [Nihon fûkensei-do-shi]*. Tokyo: Oohachi Shuppansha, 1948.
- Kasamatsu, Hiroshi, Shinichi Sato, ve Kesao Momose. *中世政治社会思想 [Chûse Seiji Shakai Shisô]*. C. 2. *日本思想史大系 [Nihon Shisôshi Daikei]* 22. Tokyo: Iwanami Shoten, 1981.
- Matsuda Hirataro. *江戸時代制度の研究 [Edo jidai seido no kenkyû]*. Tokyo: Buke Seido Kenkyukai, 1919.
- Sato, Shinichi. *日本の中世国家 [Nihon no Chûse Kokka]*. *日本歴史叢書 [Nihon Rekishi Sôsho]*. Tokyo: Iwanami Shoten, 1983.
- . *日本中世史論集 [Nihon Chûseshi Ronshû]*. Tokyo: Iwanami Shoten, 1990.

Seki, Yukihiro. 武士の原像 [*Bushi no Genzô*]. Kyoto: Kabushikigaisha PHP Editing Group, 2014.

Song Lian. 元史 [*Yuanshi: History of Yuan*]. 二十四史: The Twenty-Four Histories. Beijing: Zhonghua Shuju, 2000.

Kubilay ATİK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

kubilayatik@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7657-6645

Kubilay Atik Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden 2005'te mezun olduktan sonra Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde yüksek lisans ODTÜ Tarih bölümünde ise doktora eğitimini tamamladı. Doğu Asya ve Moğol tarihi üzerine çalışmaları olan Kubilay Atik, 2017 yılından beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ATLI BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN JEOPOLİTİK UNSURLARINDAN: DİPLOMASİ (HUN-ÇİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ)

CULTURE FROM THE GEOPOLITICAL ELEMENTS OF MOUNTED STEPPE: DIPLOMACY (HUN-CHINESE DIPLOMATIC RELATIONS)

Kürşat KOÇAK

Öz

İnsanoğlu avcılık toplayıcılık devrinden itibaren yerleşik hayata geçerek sosyalleşmeye başlamıştır. Yerleşik hayatla birlikte mülk edinme hırsı mücadeleyi beraberinde getirmiş ve çoğu zaman bu mücadele savaşı beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda kan dökülmüş ve insanlar ölürken mal kayıpları ortaya çıkmıştır. Bu durum insanları düşünmeye sevk etmiş ve arayışlar sonucunda bilinmeyen zamanlarda bilmediğimiz coğrafyada tarihin ilk diplomatları ve diplomasi ortaya çıkmıştır. Hunların ilk karşılaştıkları devlet ise Çinliler olmuştur. Çinliler askeri yönden zayıf olsalar da diplomasi yönünden fevkalade güçlü bir devlettir. Çin fevkalade köklü bir geçmişe sahiptir. Hunlar Şan yü Mete zamanından itibaren güçlenmesiyle Çin'in kuzeyindeki bölgelere doğru genişlemeye başlamışlar, böylece tarım uygarlığının merkezi olan Sarı ırmak havzası ile batı yönündeki Altay bölgesinde yaşayan milletlerle, özellikle Çinlilerle siyasi ilişki başlamıştır. Hunların kendi içlerinde patlak veren siyasi karışıklıklara içine düşülen zor durumlara rağmen Çinliler, onların ülkesine sefer düzenlemeyi mecbur kalmadıkça tercih etmiyordu. Orta Asya'nın kurak iklimi ve çölle kaplı Bozkır'ın şartları Çin ordusunu için büyük zorluktu ve büyük kayıplar vermekteydi. Sonuç olarak Çin ordusu çok fazla asker ve at kaybediyor, ekonomisi ordunun masraflarının ağırlığından dolayı zayıflıyor halk fakir hale düşüyordu. Bu durum ister istemez Çin imparatorunu diplomasi kanalına yönlendiriyordu. Bu kanallar Çin devlet adamlarının tesis ettiği etkili yöntemlerdi ancak bu yöntemlerin sonucunda ekonomik olarak Hun Şan yü'sü ve halkı doyumluk elde ediyordu. Bu yöntemler savaşın ertelenmesi veya önlenmesi için genelde üç uygulamadan oluşuyordu: Evlilik yoluyla diplomatik ilişki kurma, diplomasiin temas noktaları sınır pazarları, diplomatik misyonun temsilcisi elçi gönderme ve kabul etme olarak belirleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Hun, Çin, Diplomasi, Bozkır, Elçi.

Abstract

Humans socialized after sedentary life in hunting age. In sedentary life, the more possession happened, the more struggle and war happened. So, they had to think and try to solve it and found diplomacy. The first society Huns encounter was Chinese society The Chinese state was very strong, powerful while it had a poor army. The Chinese has a deeprooted history. Huns invaded the Northern Chinese in Şan yü Mete age and get bigger and more powerful. So, the political relations between Chinese and the nations around the west of Altays and Sarı (Huang Ho) where is the centre of agricultural civilization. Although the political conflicts broke out among Huns, the Chinese did not prefer mounting an expedition. The arid climate of the middle Asia and the hard conditions of steppe made it very hard for Chinese. In conclusion, the Chinese army lost many soldiers and horses and economic power. For these reasons, the Chinese rulers had to develop political relations with Huns. The methods were made by Chinese politicians, and they were made of three categories to delay and prevent from wars. The political relation thanks to marriage, boundary bazaar, accreditation.

Keywords: Huns, Chinese, Diplomacy, Steppe, Ambassador.

Giriş

Hunlar Bozkır kültürü üzerinde yükselmiş, Türklerin ataları olarak kabul edilen ilk büyük İmparatorluktur. Hunlar Moğolistan merkezli olarak kuruldu ve ilk olarak dünyanın merkezi sayılan Asya'nın geniş arazileri üzerinde yükseldiler. Asya coğrafyasının coğrafi jeopolitiğini son derece usta kullanmayı bilerek veya mecburiyetten, çünkü karşılarında yerleşik ve güçlü bir Çin devleti mevcuttu, öğrendiler. Batı'nın tarih yazımında bozkır imparatorluklarına sadece marjinal bir yer verilse de ve Asya içlerindeki bozkırların atlı göçebeleri düzenli bir siyasi ve ekonomik gelişimin genellikle bozguncuları ve yıkımcıları olarak görülse de, bozkır imparatorluklarının köklü bir tarihi geçmişi vardır. İskitlerden Sarmatlara, Alanlardan Hunlara, Avarlara, Macarlar ve Hazarlardan Moğollara kadar uzanır bu tarih süreci. Onlar büyük imparatorluklar kurmayı tekrar tekrar denediler, genellikle de bu girişime kışkık otlaklardaki çiftçileri haraca bağlayarak başladılar, böylece kapsamlı genişleme hareketleri için gereken kaynakları sağladılar. İklim değişikliklerinin ve hayvanlardaki salgın hastalıkların önemli ölçüde etkilediği göçebe yaşam koşullarının belirsizliği, göçebeleri hayatta kalmak için bozkırın kenarlarındaki tarımsal üretim bölgelerinden haraç olarak besin maddeleri talep etmeye zorladı. Ganimet seferleri ezelden beri yaşam biçimlerinin zaten bir parçasıydı. Bu seferlerin çapının büyümesi ve salt hayatta kalmak dışında kazanç getirmesiyle birlikte yeni bir imparatorluk oluşturulmaya başlıyordu.¹ Hun-Avar-Göktürk-Uygur-Karahan-Selçuklu-Cengizli-Osmanlı vb. gibi sayısız siyasi yapıları üreten bu Türk etnik oluşumu, gerek bozkırı ve gerekse onu çevreleyen yerleşik medeniyetleri kendi yönetiminde birleştirecek yüksek idari kabiliyetlerini bozkır geleneklerinden almaktadır. Türk etnik oluşumu önce bozkırda ortaya çıkıp şekillenmiş ve oradan bozkırı çevreleyen yerleşik uygarlıklara hâkimiyetini genişletmiştir. Demir ve atla bütünleşmiş olan bozkırın atlı savaşı yaklaşık M.Ö. 1000 ile M.S. 1500 yılları arasında Mackinder'in² merkez bölgesinden büyük askeri organizasyonlar düzenleyerek Hindistan, Çin, İran ve Avrupa tarihini şekillendirmişlerdir. Eski dünyanın bütün yerleşik mntıkları, er veya geç, bozkırın atlı savaşıyla yayılma gücüne boyun eğmiştir. Demir ve üzeninin sağladığı muazzam hareketlilik, eski dünya ölçeğinde kapalı bir sistem yaratmıştır. Tarih, 2500 yıldan daha fazla bozkır dünyası ile yerleşik dünya arasındaki diyalektik ilişki ekseninde yürümüştür.³

Atlı Bozkır Türk kültüründe bozkır kelimesi coğrafi bir terimdir. Bu kelime otlak ve çimenlerle kaplı alanları ifade eden bir tabirdir. Rusça "step" kelimesi "bozkır", "ot" ve "çimen" manasına kullanılmıştır. Söz konusu kelime batı dillerine "steppe" şeklinde geçmiştir. Türkçede de belirli bir süre "İstep" kelimesi kullanılmıştır. Günümüzde "step" yâda "İstep" kelimesinin yerine Türkçede "bozkır" kelimesi yaygın olarak kullanılmakta ve bu kelimenin otlakları, çimenlik ve çayırılık alanları ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁴ Orta Asya'nın kuzey yarısı kabaca, Tanrı Dağları ile Sir -Derya'yı birleştiren çizginin kuzey kısmı atlı-göçebelerin etkinlik alanı güney yarısı ise vaha tarımcılarının dünyası idi. Bir görüşe göre, Orta Asya tarihi Kuzey'in atlı göçebeleriyle Güney'in vaha tarımcıları arasındaki çatışma ve birlikte yaşama ilişkilerinin tarihidir. Bu ilişkiler kimi zaman feteden/fetedilen, yöneten/yönetilen biçiminde oluşmuş, zamanla bu kültürel farklılıklar her iki tarafın kültürünün diğer tarafın kültürünün yanında üstün ya da zayıf kalması biçiminde oluşmuş, zamanla bu kültürel farklılıklar her iki tarafın birbirini

¹ Herfried Münkler, İmparatorluklar (Eski Roma'dan ABD' Dünya Egemenliğinin Mantığı (Terc. Zehra Aksu YILMAZER), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 93, 94.

² Jeopolitik üzerine geliştirilen teoriler son iki yüz yıl içerisinde ortaya çıkmıştır ve içerisinde iki tanesi yaşama şansı bulmuş ve popüler olmuştur. Bunlardan birisi İngiliz, Halford John Mackinder'in (1861-1942) dünyayı merkez bölge, iç kenar ay bölgesi ve dış ay bölgesi olarak üçe ayırarak 1904 yılında yayınladığı, 1917 devriminden sonra Rusya'daki gelişmeleri dikkate alarak geliştirdiği ve "Demokratik İdealler ve Gerçek" isimli kitabında, "Kara Hâkimiyet (Kalpgâh) Teorisi" olarak açıkladığı görüşlerdir. Suat İlhan, Jeopolitik (Güç Odağı Kuramı), (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019), 29.

³ Abdullah Gündoğdu, Türk Jeopolitiği (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 84.

⁴ İlhami Durmuş, Türk Kültürüne Giriş (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 75

tamamlamasını ve bir arada yaşamalarını sağlamıştır.⁵ Başka bir görüşe göre ise özetle, “Orta Asya’nın kuzey yarısında etkinlik gösteren atlı-göçebelerin birçoğunun anavatanı Moğolistan Yaylası’dır. Kuzey Asya’nın atlı göçebeleri sadece Güney’deki vaha tarımcılarıyla ilişki kurmamışlardır. Önceleri Moğolistan Yaylası’nı merkez edinmiş olan Gök Türkler, Orta Asya’yı ele geçirip yönetmiş ve buraların Türkleşmesini tetiklemiştir.⁶ Hunların ilk karşılaştıkları devlet ise Çinliler olmuştur. Çinliler askeri yönden zayıf olsalar da diplomasi⁷ yönünden fevkalade güçlü bir devlettir. Çin fevkalade köklü bir geçmişe sahiptir. Çin kültürleri hakkında Çin’de M.Ö. 1000 yıllarında, Yin Hanedanı’nın son zamanlarında, benzerleri Ön Asya’dan Orta Asya’ya doru yayılma gösteren ve kırmızı boyalı toprak kaplarıyla tanımlanan, neolitik Yang Shao kültürünün bulunduğu Shaan-xi bölgesinden Doğu’ya doğru gelişen kavimler hareketi başlamıştır. Bu hareket sonucunda M.Ö. 1050 yılı dolaylarında, Yin hanedanı yıkılmış ve yerine Zhou Hanedanının atalarının, başlangıçta Yin Hanedanı’na bağlı oldukları, daha sonra, Gu-gong-tan-fu adlı bir kişinin önderliğinde Batı’daki Shaan-xi yöresine göç ettikleri, bu kişinin torunlarından Wu Wang zamanında, doğuya doğru harekete geçerek zalim bir hükümdar olarak tanımlanan Zou Wang’ı devirip Zhou Hanedanını kurdukları söylenmektedir.⁸ Eberhard’a göre ilk kültürler Liao, Tai ve Yang-shao kültürleri hakkında pek az bilgi ve buluntu mevcuttu yazıları henüz yoktu ve ancak pek az miktarda bronz sahiptiler. Takriben M.Ö. 1450’den itibaren Çin, tarihin ışığı ile aydınlanmaktadır. Shang sülalesi hem metinlerden, hem kazılarda bulunan vesikalardan tanıyoruz.⁹ M.Ö. 1400’lü yıllardan itibaren Hun-Çin arasında ilişkiler olmuştur ancak bununla ilgili kayıtların hemen hemen hiç bulunmamasından dolayı günümüze ulaşmış elimizde bilgi mevcut değildir. Çin kaynakları tarihin çeşitli devirlerinde Hun’lara farklı isimler vermişlerdir. İlk ortaya çıkmalarından, M.Ö. 318 yılında “Hsiung-nu” adı verilmeye kadar binlerce yıl içinde Hunlar’a otuzdan fazla isim verilmiştir. Bunlar Kuei-fang, Kuei-kuo, Kuei-jung, Ch’üen-i, Yen-yun, Hsün-yü vs. gibi isimlerdir.¹⁰

Ancak Hunlar Şan yü Mete’nin babası Teoman’dan itibaren Çin kaynakları Hunlardan bahsetmeye başlamıştır. Hunlar Şan yü Mete zamanından itibaren güçlenmesiyle Çin’in kuzeyindeki bölgelere doğru genişlemeye başlamışlar, böylece tarım uygarlığının merkezi olan Sarı ırmak havzası, yine tarımın yoğun olarak görüldüğü doğudaki şimdiki Heilongjiag eyaleti civarı ve Harbin bölgesi ile batı yönündeki Altay bölgesinde yaşayan milletlerle, özellikle Çinlilerle siyasi ilişki başlamıştır. İşte böylece coğrafi ve yaşama şartları içinde Hunların dışarı doğru genişlemeleri, Çinlilerle ilişkilerin günden güne artan bir hızla genişlemesinin zemini oluşturmuştur. Her ne kadar iki millet arasında o dönemde sınırlarda açılan sınır ticaret merkezleri sayesinde ekonomik ilişkilerin hızlanması diğer taraftan askeri faaliyetler, iki milletin zaman zaman bazı yerleşim bölgelerinde karışık olarak yaşamaları, iki taraf arasında vuku bulan evlenmeler gibi unsurlara bağlı olarak ilişkiler çeşitlense de Hun- Çin ilişkileri en

⁵ Pulat Otkan, Hunlar, (Tarihçinin Kayıtları’na (Shi Ji) Göre), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 2.

⁶ Pulat Otkan, Hunlar, (Tarihçinin Kayıtları’na(Shi Ji) Göre), 3.

⁷ **Diplomasi (Diplomacy):** Milletler arası anlaşmazlıkların savaşı yollardan ziyade görüşme ve uzlaşma yolu yöntemleri gibi barışçı yollarla çözümünü öngören dış politika üretme ve yürütme mesleğine denir. Ömer Demir, Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü (Konya: Vadi Yayınları, 1997), 62.

⁸ Pulat Otkan, Hunlar, (Tarihçinin Kayıtları’na (Shi Ji) Göre), 3.

⁹ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 27.

¹⁰Tilla Deniz Baykuzu, Asya Hun İmparatorluğu (Konya: Kömen Yayınları, 2012), 11. Ancak yazılışları farklı olsa da bu isimler ses açısından birbirlerine çok benzemektedir. Eski Çincedeki okunuşu tam bilinmemekle beraber bu isimlerin “Kun” veya “Kün” adının ses tercümelemeleri olduğu temin edilmektedir. Golden’e göre Pritsak Hsiung-nu adının okunuşunun M.Ö. 1000 civarında “Gun” M.Ö. V. yy.’dan önce “Kun” M.Ö. IV-III. Y.y. civarı “Kun” veya “Xun”, M.Ö. II-I.’da ise “Xun” olduğunu söylemektedir. Birçok araştırmacı bu konuda farklı fikirler ortaya atmışlar ve bu ismin anlamını tartışmışlardır. En kabul gören görüşe göre “Hun” kelimesinin anlamı Türkçedeki “Kün” yani halk, Moğolcadaki “Küm” yani “insanoğlu”, Macarca “him” yani adam vs. anlamına gelmektedir. Tilla Deniz Baykuzu; Asya Hun İmparatorluğu, 11; Peter Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Terc. Osman Karatay (Ankara: Karam Yayınları, 2002), 46-47.

önemli bölümünü siyasi ilişkiler oluşturmaktadır.¹¹ Hun Çin ilişkileri dendiğinde ilk akla gelen iki toplum ya da devlet arasındaki siyasi ilişkiler, özellikle pek çok defa vuku bulan bazen uzun yıllar sürdüğü anlaşılan savaşlardır. Genel olarak incelendiğinde söz konusu dönemde Hunlarla Çinlilerle arasında meydana gelen savaşların başlıca nedeni, Çin kaynaklarında Batı bölgeleri anlamına gelen “Xi Yu” adını verdikleri Çin’in kuzeybatı kesimini içine alan İpek Yolu üzerindeki stratejik açıdan son derece önemli olan bölgelere sahip olma isteğidir.¹² Hunların kendi içlerinde patlak veren siyasi karışıklıklara içine düşülen zor durumlara rağmen Çinliler, onların ülkesine sefer düzenlemeyi tercih etmiyordu. Çünkü, Bozkır yayla ve çölle kaplı Hun ülkesinin şartları Çin ordusunu zorluyordu. Neticede bundan kaynaklanan sebeplerden dolayı Çin ekonomisi ordunun masraflarının ağırlığından dolayı zayıflıyor halk fakir hale düşüyordu.¹³ Bu durum ister istemez Çin imparatorunu diplomasi kanalına yönlendiriyordu. Bu kanallar Çin devlet adamlarının tesis ettiği etkili yöntemlerdi ancak bu yöntemlerin sonucunda ekonomik olarak Hun Şan yü’sü ve halkı doyumluk elde ediyordu. Bu yöntemler savaşın ertelenmesi veya önlenmesi için genelde üç uygulamadan oluşuyordu: Evlilik yoluyla diplomatik ilişki kurma, diplomasinin temas noktaları sınır pazarları, diplomatik misyonun temsilcisi elçi gönderme ve kabul etme olarak belirleyebiliriz.

Evlilik Yoluyla Diplomatik İlişki Kurma

Çin tarihi boyunca, barış evlilikleri yapan insanların sayısı hiç de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu evlilikler Merkez havza medeniyetlerinin sınır devletleri ile olan ilişkilerini yürütmelerinde esas aldığı bir yöntemdi. Bu yöntemin kimi zaman bir baskı sonucu kimi zaman gönüllü olarak, bazen başarılı bazense başarısız olması gibi uygulamalardaki detay farklılıklarına karşılık; farklı etnik gruplar arasında dostane ilişkiler sürdürmek için önemli bir yol olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu şekilde kurulan ilişkiler merkezi hanedanlıkları ve çevre bölge devletleri arasında kurulan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler ve iletişimde karşılıklı anlayış ve saygı sağlıyordu. “Barış evlilikleri” sayesinde ortak düşmana karşı ittifaklar kuruluyor; gerilimler yatıştırılıyor ve çıkması muhtemel savaşlar ertelenmiş oluyordu.¹⁴ Hun tarihinde bil bildiğimiz evlilik yolu ile barış anlaşması Mete Şan yü zamanında Çin imparatoru Pai-teng savaşında çok ağır bir yenilgiye uğratmış Çin imparatoru utanç içinde savaş meydanında Hun süvarileri tarafından kırılmış ordusunu terk etti. Guru son derece rencide olan Çin Hanlar M.Ö. 198 yılında Hun saldırıları karşısında Mete Şan yü’den barış istemek zorunda kaldılar. Bu barışta kaynaklardan öğrendiğimiz evlilik yolu ile barış (Ho-çin) antlaşması idi. Ho-çin ittifakının esas şekli epey basitti. İki taraf şu koşullarda anlaşmışlardı; Şan yü ile bir han prensesi evlenecekti. Han devleti belirli bir miktar ipek, şarap ve yiyeceği içerecek şekilde Hunlara her yıl birçok defa çeşitli türde hediye yollayacaktı. Hunlar, Han’a eşit bir kardeş devletti. Öte yandan Hunlar ise Han topraklarını istila etmeyeceklerdi. M.Ö. 198 yılının kışında, Lyu Cing imparator ailesi prensesi olarak Hunlara gönderilen saltanat boyunun bir kızına refakat etti ve ilk ho-çin antlaşmasını imzaladı. M.Ö. 192 yılında Çin’de imparator Huiy tahta çıkınca Mete ile evlenmesi için yine bir prenses yollandı.¹⁵ M.Ö. 160 yılında Lao-Shang Châng

¹¹ Eyüp Sarıtaş, Çin’de Hun Araştırmaları (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 43.

¹² Eyüp Sarıtaş, Çin’de Hun Araştırmaları, 43.

¹³ Ahmet Taşağıl, Hunlar (Bozkırların İlk İmparatorluğu), (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 145.

¹⁴ He Xingliang Guo Honzhen, Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi (İstanbul: Kalkedon Yayınevi, 2015), 157, 158.

¹⁵ YING- SHIH YÜ, Hsiung-nu(Şyung-nu),(Terc. Selçuk ESENBEL),Erken İç Asya Tarihi içinde, Ed. Denis SİNOR (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 173; Han Hanedanlığı Tarihi (Hsiung-nu (Hun) Monografisi), Terc. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun (Ankara: TTK Basımevi, 2004), 11. M.Ö. X. Yüzyıldan itibaren Klasik Çin edebiyatçıları yazdıkları şiirlerde Hunlar hakkında çeşitli bilgi vermişlerdir. Bu klasik Çin şiirlerini okuduğumuzda, Hunların yaşadıkları coğrafi bölgeler, yaşam tarzları, Çinliler ile olan ilişkileri, düşünce ve fikir dünyaları hakkında detaylı bilgiler öğrenebiliyoruz. Yapılan araştırmalar bize göstermiştir ki pek çok klasik Çin edebiyatı metinleri Hunların hakkındaki fikir ve görüşlerini etkili biçimde ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Çin sarayına mensup bazı Çinli prenseslerin Hun prensi ile evlenmek üzere yola koyulduğunda söylediği ağıtlar, Zamanın Çin kadınının Hunlar hakkındaki hüznü dolu duygularına tercüman olmaktadır. Eyüp Sarıtaş, “Türkiye

ölünce oğlu Chün-ch'en, şan yü olarak başa geçmiş ve Han devleti, Hunlar ile ho-çin (evlilik yoluyla uyum) antlaşmasını yenilemişti.¹⁶ İmparator Wuti başa geçtiğinde M.Ö. 140 yılında ho-çin antlaşması yeniden duyurularak, Pazar yerlerinde Hunların isteklerine karşılık her şeyden cömertçe verilmiştir. Hunlar da Şan yü'den halka kadar herkes Han'lara yakınlık duymuş, Çin seddi'nin önlerine kadar gelip gitmeye başlamışlardı.¹⁷

Diplomasinin Temas Noktaları Sınır Pazarları

Türk hükümdarları da bu pazarların ülke ve millet için çok önemli olduğunu bilmekte ve ülkeler arası anlaşmalara sınır pazarı kurulması yönünde maddeler koydurmaktaydılar. Çin devlet adamları da bu durumun farkında idiler. Sınır pazarlarında sundukları değerli mamulleri ile Türk yöneticileri ve halkı kendilerine bağlayıp ekonomik olarak bağımlı hale getirmekteydiler. M.Ö. 169 yılında ölen devlet adamı bu konunun önemini belirttiği ve sınır pazarının adeta Çin diplomasininin vurucu gücü olduğunu belirttiği kısa bir anlatım bırakmıştır.

“Hunların çok acil ihtiyaçları olan sınır pazarlarıdır(guan-şı) ve bunları bizden alabilmek için zor kullanmaya dahi başvurarak uğraşılar. Zatı şahanelerinin Hunlarla barış yapmak için onlara zengin ve gösterişli hediyelerle elçi yollamalarını ve bu imkânı kullanarak-aslında kaygıyla adlımız bir karar olan- büyük ölçekli sınır pazarları kurma isteklerinin lütfedileceği kararımızın onlara bildirilmesini sağlamanızı ısrarla arz ederim. Elçilerimiz döndükten sonra, stratejik önemi olan bölgelerde derhal çok sayıda pazarlar açmalıyız. Her bir pazar yerinde bizim kendi savunmamız için yeterli olacak askerî güç bulundurmalıyız her büyük sınır pazarında çiğ et, şarap, pişmiş pirinç ve lezzetli ızgaralar satan dükkânlar açmalıyız. Bütün bu dükkânlar 100 ila 200 kişiye hizmet edecek büyüklükte olmalıdır. Bu şekilde, Çin seddi'nin dibindeki pazarlarımız Hunlar (Şyung-nu) ile kaynayacaktır. Üstelik eğer kralları ve generalleri Hunları kuzeye geri dönmeleri için zorlamaya çalışırlarsa, ister istemez onlar dönüp krallarına saldıracaklardır. Hunlar bizim pirincimiz, güveçlerimiz, kebablarımız ve şaraplarımıza ısrarlı bir tutku geliştirenince, bu onların öldürücü zayıflıkları olacaktır.”¹⁸

Bu kararı Çinliler Hun baskısı karşısında almışlardı. Hunlar için sürekli akın tertip etmek hem riskli hem de maliyetliydi. En kestirme yol sınır ticareti idi. Bundan Çinliler ve Hunlar fayda görmekteydi. Ama bu durumda Han yönetiminin kasasına akacak gelirler kesilmekteydi. Bu yüzden Han yönetimi sınır ticaretini yasakladı. Mete'nin halefi olan Hun Şan yü'sü (Lao-Shang M.Ö.166) bu yasağa sınır akınlarıyla cevap vererek kendilerine indirimli fiyattan mal satılmasını istedi ve istediklerini elde etti.¹⁹ Hunlar ile yapılan ticarete önemli Kuang Shih veya sınır pazarlarıdır. Belgelerde Hunların Çinlilerle olan ticari ilişkilerine ilişkin ilk bilgiler, imparator Ching'in (M.Ö. 156–141) tahta geçişinin ilk yıllarının olayları verilirken rastlanılmaktadır. Bu tarihte,(M.Ö. 152) Büyük Hun hükümdarı Kün-Çin ile eski antlaşma yenilenirken, Hunların serbestçe sınır pazarlarında alışveriş yapmaları hususu antlaşma içerisinde yer almıştı. Genel olarak Hun ile Çin antlaşmaları yenilenirken, büyük pazarların kurulması da söz konusu edilmiştir.²⁰ Çin bu sınır pazarları sayesinde savaşın yıkıcı sonuçlarından kurtulmuştur. Ancak Çin maliyesi boşalmıştır bunun sonucu İmparatoru savaş yanlısı generaller kuzeye sefere zorlamıştır. İmparator stratejik düşünen diplomatların etkisi ile çoğu zaman sınır pazarını açık tutmuştur. Hunlar açısından ise bozkırda zor geçim şartlarından dolayı Çin'in mamullerinin bağımlısı olmuştur.

Diplomatik Misyonun Temsilcisi Elçi Gönderme ve Kabul Etme

İle Çin arasındaki Edebiyat Etkileşimi Üzerine”, Bir Kuşak Bir Yol' Kapsamında Çin- Türkiye İşbirliği Forumu Türkiye 2. Çin araştırmaları Konferansı, 27 Nisan 2017(Ankara): 235.

¹⁶ Han Hanedanlığı Tarihi (Hsiung-nu (Hun) Monografisi), 22.

¹⁷ Han Hanedanlığı Tarihi (Hsiung-nu (Hun) Monografisi), 23.

¹⁸ YING- SHIH YÜ; Hsiung-nu (Şyung-nu), 176.

¹⁹ YING- SHIH YÜ; Hsiung-nu (Şyung-nu), 176; L. N. Gumilev, Avrasyadan Makaleler I, Terc. D. Ahsen BATUR (İstanbul: Selenge Yayınları, 2006), 27.

²⁰ Ayşe Onat, “Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö.206-M.S.206)”, Belleten, Cilt LI, Sayı 200, Ankara (1987): 620; L. N. Gumilev, Hunlar, Terc. D. Ahsen BATUR (İstanbul: Selenge Yayınları, 2002), 273.

Elçi gönderme bağımsız devletlerin hâkimiyet ve hükümlerlik sembolüdür. Devlet adına bu görev ise hükümdara aittir ve hükümdarın hâkimiyet sembollerinden bir tanesi de elçi göndermek ve elçi kabul etmektir. Yeni bir devlet kurulduktan sonra komşu bir devletten hediyelerle birlikte elçi gelmesiyle de, yeni devlet hukuken tanınmış oluyordu. Yeni kağan da, genellikle daha değerli hediyelerle kendi elçisini bu devlete gönderiyordu.²¹ Elçilik heyeti gönderilmesi devletlerarası resmi ilişkilerin sürmesini sağlamaktaydı. Hükümdar elçilerinin belgelerine, Hakanın (Tanhunun) resmi mührü (tamga) basılırdı. Casusluk yapmadığı sürece elçilere dokunulmazdı.²² Casus elçilere en güzel örnek büyük diplomat elçi Ch'ang- Chie (M.Ö. 139-126)'dir. M.Ö. 140 yılında Çin tahtına çıkan ünlü Çin İmparatoru Wu-Ti, Hunlara karşı büyük akınlar yapmak için hazırlık yapmaya başlamıştır. Bunun için Çin'de esir bulunan Hunlardan sürekli bilgi topluyordu. Hun esirleri imparatora, Yüeci kralının Hunlar tarafından öldürüldüğünü, bundan dolayı da Yüecilerin, Hunlara karşı kalplerinde oç duygusu beslediklerini söylediler. Bunun üzerine İmparator Wu, Hunları arkadan vurmak için, Yüecilere bir elçi göndermeğe karar verdi. Elçi Chang Ch'ien M.Ö. 138'de yola çıktı ancak yolda Hunlar tarafından yakalandı. Hunların içerisinde 10 yıl kaldı. M.Ö. 128 de Hunların yanından kaçtı ve Toharistan'a kadar uzanan yerleri gezmiştir. M.Ö. 127 yılında geri döndü. Çin'e gitmek için Hun topraklarından geçerken, Hunlar tarafından yeniden yakalandı bu arada Hunlar arasındaki taht kavgalarından faydalanan elçi yeniden kaçtı ve Çin'e döndü. M.Ö. 126'da, ünlü seyahat raporunu Çin imparatoruna sundu. Elçinin bu raporundan önce, Çin'in Batı Türkistan, İran gibi memleketler hakkında, hiçbir bilgileri yoktur. Elçinin raporu ile bibliyografyası, Shih-Chi 123'de yer alır.²³ Hükümdarı temsil eden elçiler çeşitli görevler için diğer devletlere gitmişler ve hükümdarı temsil etmişlerdir. Bu elçilik heyetleri siyasi görevler veya ekonomik görevler için diğer devletlere hükümdarın gücü ve kuvvetini temsilen gitmişlerdir.

Elçi kelimesi için Uygur sözlüğünde, "İlçi" elçi, sefir denmiştir.²⁴ Uygurca ilçi kelimesi bugünkü elçi kelimesine en yakın söyleniş biçimidir. Uyük Tarlak Yazıtı'nda da bu ifadeyi doğrulayan elçi kelimesi geçmektedir. "Atım El Togan Tutuk. Ben Tengri elimke elçisi ertim. Altı Bag bodunka beg ertim."(Adım El Toğan Tutuk, ben semavi elimin elçisi idim. Altı müttefik bunda beğ idim.)²⁵ Ancak Kâşgarlı Mahmûd ise divanında elçi için "yalafar" demiştir. "Yalafar" ile ilgili açıklamasında, hakanın gönderdiği elçiye verilen ad olduğunu söylemiştir. Yalafar veya yazıtlarda geçen "yalabaç" hükümdarın elçisine verilen özel bir unvan veya isim olabilir.²⁶ Yalabaç elçi anlamına da gelmektedir.²⁷ Uybat Nehri çevresinde bulunan Uybat Bir Yazıtı'nda, yalabaç kelimesi görülmektedir. "Yalabaç barıpan kelmediniz beğimiz." (Sefir olarak varıp gelmediniz, beğimiz.) Abaka'nın sağ tarafında dağın arkasında Altın Køl denilen gölden tahminen bir fersah uzaklıkta bulunan Altın Køl Yazıtı'nda da yalabaç kelimesi görülmektedir. "Erdemim için Inançu Tüpüt kanka yalabaç bardım, kelürtim." (Er erdem için Tibet hanına elçi olarak vardım, getirdim.)²⁸ Elçi veya ilçi kelime anlamı olarak "il" (devlet) kökünden gelmiş olabilir ve devlet görevlisi demek olabilir. Ancak "yalabaç"ın tam olarak hangi kökten geldiğini bilemiyoruz ancak Eski Türkler dış işlerinde görevli memurlara elçi ve yalabaç (yalavaç) diyorlardı.²⁹

²¹ Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri I (İstanbul: Damla Neşriyat, 1990), 39.

²² İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2000), 278.

²³ Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, II, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), c. I, 1.

²⁴ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (İstanbul: 1934), 67.

²⁵ H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları (Ankara TDK Yayınları, 1994), 441.

²⁶ Kâşgarlı Mahmûd, Divanü'l Lugati't- Türk I, II, III, (Terc. Besim ATALAY), (Ankara: TDK Yayınları 1996), C.III, 47. Uygurca. Nitekim şu savda da gelmiştir: "Yaş ot köymes, yalafar ölmes= yaş ot yanmaz, elçi ölmez", (yaş otun yanmadığı gibi, elçide ölmez, öldürülmez. Her ne kadar elçilik acı ve ağır olsa da, onun elçiliği gönderen tarafındadır. Bu ulu tanrının sözü gibidir.

²⁷ A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet AKALIN, (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 308.

²⁸ H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, 515, 552.

²⁹ Saadettin Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 52.

Hun ve Çin arasında veya diğer komşu devletleri ile Hunlar arasında elçiler gidip gelmiştir. Sert kuralları olan bir Hun devlet otoritesi mevcuttur. Çin elçisi, bir seferinde Hun hakanının otağında ve hakana karşı çok küstahça ve kabaca sözler sarf etmiştir. Hakan derhal otağ içinde bulunan ve elçinin sözlerini duyan bütün Hun memurlarını öldürmüştür. Buna karşın Çin elçisine dokunmamıştır. Hun hükümdarı Çin elçisinin politika gereği söylediği bu kötü sözlerin otağdan dışarı sızmasını ve Hun halkı tarafından duyulmasını istemezdi. Bu bir Hun devlet geleneği idi. Ancak “elçiye ölüm ve zeval yok” geleneğine hem Hunlar hem Çinliler tarafından dikkatle uyulmuştur. Hun hükümdarları elçilik protokolüne çok dikkat etmişlerdir. Hun hakanı, M.Ö. 107 yılında Çinlilerin kendisine üç defa sıradan yani asil ve unvanı olmayan elçiler göndermesi üzerine üçüncü elçiye, şu iki sözü söylemiştir. 1. Senin elçi olabilecek değerinde bir kişi olmadığını Hun halkı da biliyor. 2. Hunların genç nesillerinin artık sabrı tükenmektedir. Bu sözler üzerinde düşünen Çin Sarayı, dördüncü elçiye, yüksek rütbeli ve elçi olabilecek soylu kişilerden seçip gönderdi.³⁰ Hun hakanları, elçilik heyetlerine dikkat etmişlerdir ve hükümdara gelen elçinin asil veya yüksek rütbeli olmasını ise Çin devleti ile kendilerini eşit gördükleri için istemişlerdir. Hun devletinin hakanları büyük hükümdarlara özgü olarak dış ilişkilere ve elçilik kurumlarına dikkat etmişlerdir. Örneğin barış dönemi elçi protokolleri üzerine tartışma yaşanıyordu. M.Ö. 107 de Çinden gelen elçi Wang Hsin’in yüksek mevkie sahip olmadığını ileri süren Hun hükümdarı onu soğuk karşılamıştı. Karşılığında elçi de güven belgesi ve bastonunu sunmadı. Neticede otağın(çadırın) dışında görüşme gerçekleşti.³¹ Büyük Türk imparatorluklarında siyasi temasları yürüten dış işleri dairesi en mühim kuruluşlardan biri idi. Asya Hunlarının merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir heyet çalışırdı.³² Büyük Hun devleti elçilik protokolünü hükümdar merkezli olmak üzere kurmuş ve ondan sonraki Türk devletleri bu kurumu devam ettirmiştir. Avrupa Hun İmparatorluğu ile yabancı devletlerarasında münasebetlerin yürütülmesinde ve takip edilen politikaların uygulanmasında elçilerin mühim bir yeri olmuştur. Hun ülkesine gelen Romalı ilk elçinin ismi Olympiodoros’dur. Doğu Roma başkentinden 412 yılında Hun hükümdarı Karaton’un huzuruna gelmiştir.³³ 558 yılında Kandik adlı bir Avar elçisi İstanbul’a gitmiştir. Avar elçisi, kendi kavminin ve hükümdarının kudretinden ve hiçbir kavmin ona karşı duramayacağından öğünerek Bizans elçisine bahsetmiştir.³⁴

Elçi gönderme ve kabul etme Eski Türk devletlerinde hükümdarın hâkimiyetinin devletin sınırları dışında temsil edilmesidir. Hükümdarın elçilik heyeti onun hâkimiyetine yakışır biçimde temsil edilmeliydi. Hun hakanı kendisine gönderilen sıradan bir memur seviyesindeki Çin elçisinin artık kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Sıradan bir memur seviyesindeki elçiye kendisine ve ülkesine saygısızlık olarak kabul etmiştir. Bunun üzerine Çin yeni elçi olarak asil, unvan sahibi ve saray mensubu bir elçi görevlendirmiştir. Hun hakanı kendisini Çin hükümdarı ile eşit görüyor ve elçinin de üst düzey unvan sahibi biri olmasına itina gösteriyor. Bu durum sıradan bir vakıa olarak görülmemelidir. Hun hakanı uluslararası sahada hem kendi hâkimiyetini ve hem de devletin gücünü kabul ettirmiş oluyordu.

³⁰ Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, 71; Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982), 119.

³¹ Ahmet Taşağıl, Hunlar (Bozkırların İlk İmparatorluğu), 138.

³² İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 278.

³³ Priskos, Avrupa Hunları, Terc. Ali AHMETBEYOĞLU (İstanbul: TDAV Yayınları, 1995), 10; Ali Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hun İmparatorluğu (Ankara: TTK yayınları, 2001), 156.

³⁴ Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri (Ankara: Murat Kitabevi, 2002). 26.

Sonuç

Tarihin ilk devirlerine tanıklık etmiş Çin ve günümüzde torunlarının Türk olduğuna inanılan bozkır kavmi Hunlar savaşta ağır bedeller ödeyince bazen tek taraflı Çin'in isteği ve vergi ödemeyi kabul etmesiyle bazen de Hunların vergi vermeyi kabul etmesiyle yahut da her iki tarafın gönüllü isteğiyle barış tesis edilmiştir. Devrin diplomasi uzmanları yeni ve etkili uygulamalar icat etmeyi başarmışlardır. Bu yenilikler Çin devlet adamlarının tesis ettiği etkili yöntemlerdi ancak bu yöntemlerin sonucunda ekonomik olarak Hun Şan yü'sü ve halkı doyumluk elde ediyordu. Bu yöntemler savaşın ertelenmesi veya önlenmesi için genelde üç uygulamadan oluşuyordu: Evlilik yoluyla diplomatik ilişki kurma, diplomasinin temas noktaları sınır pazarları, diplomatik misyonun temsilcisi elçi gönderme ve kabul etme olarak belirleyebiliriz.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: TTK yayınları, 2001.
- Baykuzu, Tilla Deniz. *Asya Hun İmparatorluğu*. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: 1934.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları, 1997.
- Durmuş, İlhami. *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Eberhard, Wolfram. *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Gabain, A. Von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Golden, Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Terc. Osman Karatay. Ankara: Karam Yayınları, 2002.
- Gömeç, Saadettin. *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Gumilev, L. N. *Hunlar*. Terc. D. Ahsen BATUR. İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
- Gumilev, L.N. *Avrasyadan Makalalar I*. Terc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Gündoğdu, Abdullah. *Türk Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Han Hanedanlığı Tarihi (Hsiung-nu (Hun) Monografisi)*. Terc. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun. Ankara: TTK Basımevi, 2004.
- He Xingliang Guo Honzhe. *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınevi, 2015.
- Herfried, Münkler. *İmparatorluklar (Eski Romadan ABD' Dünya Egemenliğinin Mantığı)*. Terc. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- İlhan, Suat. *Jeopolitik (Güç Odağı Kuramı)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2000.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Divanü'l Lugati't- Türk I, II, III*. Terc. Besim ATALAY. Ankara: TDK Yayınları 1996.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri I*. İstanbul: Damla Neşriyat, 1990.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi, 2002.

- Onat, Ayşe. “Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö.206-M.S.206).” *Belleten*, Cilt LI, Sayı 200. Ankara (1987).
- Orkun, H. Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara TDK Yayınları, 1994.
- Otkan, Pulat. *Hunlar, (Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Priskos. *Avrupa Hunları*, Terc. Ali Ahmetbeyoğlu. İstanbul: TDAV Yayınları, 1995.
- Sarıtaş, Eyüp. “Türkiye ile Çin arasındaki Edebiyat Etkileşimi Üzerine.” *Bir Kuşak Bir Yol Kapsamında Çin- Türkiye İşbirliği Forumu Türkiye 2. Çin araştırmaları Konferansı*. Ankara: 27 Nisan (2017).
- Sarıtaş, Eyüp. *Çin'de Hun Araştırmaları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- SHIH YÜ, YING. “Hsiung-nu (Şyung-nu).” (Terc. Selçuk ESENBEL). *Erken İç Asya Tarihi* içinde. Ed. Denis Sinor. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Taşgöl, Ahmet. *Hunlar (Bozkırların İlk İmparatorluğu)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

Kürşat KOÇAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

kocakkursat@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-9019-1784

Nevşehir ilinin Avanos ilçesi Çalış kasabasında 1978 yılında doğdu. Nevşehir/ Avanos ilçesi Çalış Kasabasında başladığı ilköğrenimini Kayseri ilinde 60. Yıl Cumhuriyet ilkokulunda tamamladı. Kayseri Sümer ortaokulu ve Sümer lisesinde orta öğrenimini tamamladı. 1996 yılında Ankara Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazandı. Burada lisans eğitimini tamamladıktan sonra Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Anabilim dalında yüksek lisansını Prof. Dr. İlhami DURMUŞ danışmanlığında “Bozkır Kültürü Çevresinde Askeri Teşkilatlanma (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)” adlı teziyle tamamladı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Anabilim dalında doktorasını Prof. Dr. Salim KOCA danışmanlığında “Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)” adlı teziyle tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında 2001-2011 yılları arasında öğretmen olarak görev yaptı. 2011 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Yrd. Doç. Dr. unvanıyla çalışmaya başladı. 2017 yılında Doç. Dr. unvanını aldı ve halen burada görevine devam etmektedir.

SELÇUKLULAR ZAMANINDA OK YAY VE KILICIN DİPLOMATİK SEMBOL OLARAK KULLANILMASI

THE USE OF BOW, ARROW AND SWORD AS DIPLOMATIC SYMBOLS DURING THE SELJUKS PERIOD

Nilay AĞIRNASLI

Öz

Ok, yay ve kılıç Selçuklu ordularında kullanılan silahların başında gelmekteydi. Özellikle ok ve yay Türk kültürünün çok önemli unsurları arasında yer almaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda hâkimiyet sembolleri olarak geçen ok ve yay Oğuzların Bozok ve Üçok kollarını temsil etmektedir. Türklerle bütünleşen ok ve yay Selçuklu sultanlarının da hâkimiyet ve hükümdarlık sembollerindedir. Basılan sikkelerin, saltanat şemsiyelerinin (çetr) ve tuğraların üzerinde sultanların hâkimiyet sembolleri olarak bu silahlar bulunmaktadır. Kılıç da hâkimiyet simgesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu silahlar Selçukluların diğer devletlerle olan ilişkilerinde birbirlerine vermek istedikleri mesajların diplomatik sembolleri haline gelmişlerdir. Bu mesaj kimi zaman yay ile hükümdarın gücünü simgeleyen bir mesaj olurken kimi zaman da ok ve kılıç ile bağlılığın sembolü olmuştur. Bu makalede de ok, yay ve kılıcın, Selçuklu sultanlarının diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerinde, karşı tarafa verilmek istenen mesajın nasıl sembolü haline geldikleri ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ok, yay, kılıç, Selçuklular, Türk Kültürü

Abstract

The arrow, the bow and the sword were the most important weapons used in Seljuk armies. Especially, the bow and the arrow were among the very important element of Turkish culture. The arrow and the bow, which are the symbols of dominance in the epic of Oğuz Kagan represent the Bozok and Uçok branches of the Oğuz. The bow and the arrow, integrated with the Turks, is also the symbol of dominance and sovereignty of the Seljuk Sultans. These weapons were on the minted coins, sultanate umbrellas (çetr) and tuğras as symbols of the sultan's sovereignty. The sword was also used as a symbol of domination. In addition, these weapons became diplomatic symbols of the messages that the Seljuks wanted to give each other in their relations with other states. This message was sometimes with a bow symbolizing the power of the ruler. Sometimes it became a symbol of obedience with the arrow and the sword. In this article, it is expressed how the bow, the arrow and the sword became the symbols of the message to be given to the other side in the diplomatic relations of the Seljuk sultans with other states.

Keywords: The arrow, the bow, the sword, Seljuks, Turkish Culture

Giriş

Ok, yay, kılıç, Türklerin Orta Çağ dönemi savaşlarında kullandıkları silahların başında geliyordu. Bilhassa da birbirinden ayrı düşünilemeyen ok ve yay Türkler için vazgeçilmez silahlardı. Ok ve yay sadece savaşlarda kullanılan sıradan silahlar olmaktan öte Türklerin kültürlerinin bir parçası ve simgeleri haline gelmişti.¹ Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'a yol gösterici olan bilge kişi Uluğ Türük'ün bu hususla ilgili olarak bir rüya gördüğü aktarılmaktadır. Bu bilge kişi rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay dünyayı doğudan batıya doğru uzanacak şekilde kapsarken, gümüş okların uçları da kuzeye çevrilmiş durumda yer almaktadır. Uluğ Türük rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır ve çok geçmeden de onun rüyası gerçekleşir. Nitekim dünya fethini tamamlayan Oğuz Kağan bir toy tertip eder ve bu büyük ziyafetin ardından da ülkesini oğulları arasında paylaşdırmak için ava gönderir. Zira onların nasiplerini bu av sırasında bulacaklarına inanılır. Oğullardan Gün, Ay, Yıldız'ı doğu tarafına Gök, Dağ ve Deniz'i de batı tarafına gönderir. Bu oğullardan doğuya gidenler altın bir yay, batıya gidenler de üç gümüş ok bularak babalarının yanına dönerler. Oğuz, altın yayı üçe bölerek her bir parçasını bu yayı kendisine getiren oğulları Gün, Ay, Yıldız'a, üç gümüş okun

¹ Kürşat Koçak, *Bozkır Türk Kültür Tarihinin Kaynakları* (Konya: Kömen Yayınları, 2015), 52,53.

her birini de kendisine getiren oğulları Gök, Dağ ve Deniz'e verir.² İşte bu altın yay Oğuzlar'ın Bozok kolunun, gümüş oklar da Üçok kolunun simgesi oldu. Oğuz boylarını temsil eden bu iki silah Üçokların Kınık boyuna mensup Selçukluların da hayatında mühim bir yere sahipti. Selçuklu sultanları ve askerlerinin savaşlarda kullandıkları en önemli silahlar ok ve yaydı. Rakipleri bile onların ok ve yay kullanmaktaki maharetlerini dile getirmekten geri durmamışlardı.³

Ok ve yay Selçuklu sultanlarının en iyi kullandıkları silahlar olmalarının yanı sıra sultanların hâkimiyet sembolleri arasında da yer almaktaydı. Nitekim sultanlar bastırdıkları sikkelerin, kullandıkları çetirin (saltanat şemsiyesi) ve de tuğralarının üzerinde ok ile yay simgesini kullandılar.⁴ Hâkimiyetlerine vurgu yapmak için ok ve yayı sembol olarak kullanan Selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey, daha Büyük Selçuklu Devleti resmen kurulmadan önce, Nişâbûr'u ele geçirmelerinin ardından şehre girerken⁵ “ kendisi yayını kurmuş koluna takmış ve üç tane de ok arasına koymuş idi.”⁶ Tıpkı Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey gibi Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. İzzeddin Keykâvus da Antalya'nın ikinci defa fethedilmesinin ardından şehre törenle giriş yaptığı⁷ sırada “...yiğitlik yayını koluna taktı.”⁸

Kılıç da aynı şekilde Selçuklu sultanlarının kullandıkları silahların başında yer aldığı gibi sultanların hâkimiyet sembolleri arasında da bulunmaktaydı. Bütün bu silahların Selçukluların diplomatik ilişkilerinde de birer simge olarak ön plana çıktıklarını söylemek de yanlış olmaz. Nitekim bazı zamanlar rakip devletlerle yürütülen diplomatik ilişkilerde bir meydan okumanın simgesi olurken, bazı zamanlarda da elçilerle yapılan görüşmelerde sultanın yanı başında duran muhafız birliklerinin altın ya da gümüş silahı olarak âdeta rakiplerin dikkatlerinin çekilmek istendiği gücün simgesi olmuşlardı.

Selçuklu sultanları rakipleriyle diplomatik anlamda iyi ilişkilerin başladığına vurgu yapmak ya da anlaşma yapılan devlete karşı sahip olunan maddi gücü göstermek için karşı tarafa birtakım sembolik hediyeler göndermekteydiler ve bu hediyeler arasında kılıç gibi silahlar da yer almaktaydı. Aynı şekilde bu tür hediyeler ittifak halinde sürdürülen ilişkilerde de ön planda yer almaktaydı ki Selçukluların Abbâsî Halifeliği ile olan diplomatik ilişkilerinde kılıç özel bir yere sahipti.

1. Elçiler Vasıtasıyla Yürütülen Görüşmelerde

Selçuklu sultanlarının hâkimiyet ve hükümdarlıklarını temsil eden maddi unsurlar arasında yer alan ok yay ve kılıcın, rakipleriyle savaş öncesi ve sonrası yapılan diplomatik görüşmelerde kimi zaman birer sembol olarak kullanıldıkları, dönemin kaynakları tarafından aktarılan bilgiler vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu arasında, 1048 Pasinler Savaşı sonrası yapılan barış anlaşmasında ok ve yayın, Tuğrul Bey'in hâkimiyetini vurgulamak için diplomatik sembol olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Pasinler Savaşı'nda mağlup olan Bizans'ın İmparatoru IX. Konstantin Monomakhos,

² A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili* (İstanbul: Enderun Kitapevi,1982), 47,48; Salim Koca, “Oğuz Kağan Destanı'nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri* (Ankara: Berikan Yayınevi,2011), 522,531.

³ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK, 2000), 48.

⁴ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri* (Ankara: TTK, 2007), 193,194.

⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, trc. Necati Lügal, haz. Hicabi Kırlandıç (Ankara: TTK, 2019), 519; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da*, 194.

⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, 519.

⁷ İbn Bîbî, (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), *el-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname) I*, haz. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 166; Merçil, *Selçuklular'da*, 196.

⁸ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'ıye*, 166.

Balkanlar'daki Peçenek tehlikesinin devam etmesi sebebiyle Selçuklularla bir an önce antlaşma yapmayı istemekteydi. Ayrıca yapılacak bir antlaşma ile Pasinler Savaşı'nda esir düşen Gürcü Prensi Liparit'i de kurmayı planlıyordu. Konstantin Monomakhos bunun için, önceden kendilerine tâbi olan fakat sonrasında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in tâbiyetine geçen Diyarbakır Mervanî Emiri Nasruddevle'den kendileri adına aracı olmasını talep etti. Bizans'ın isteğini kabul eden Nasruddevle her iki taraf arasında anlaşma sağlanabilmesi için harekete geçti. Bizans İmparatoru'nun elçisi G. Drosos, Nasruddevle'nin temsilcisi Şeyhülislâm Ebu Abdullah ile birlikte Tuğrul Bey ile görüşmeye gitti. Bizans elçisi bu sırada hem Gürcü Prensi Liparit'in fidyelerini hem de İmparator'un Selçuklu Sultanı'na takdim edilmesi için gönderdiği birbirinden değerli hediyeleri de beraberinde getirmişti. Yapılan müzakereler neticesinde Tuğrul Bey, Liparit'i fide almadan serbest bıraktı ve iki taraf arasında gerçekleştirilmesi planlanan barış antlaşmasını görüşmek için Abbâsî Halifesi'nin akrabalarından Şerîf Nasır b. İsmail'in başkanlığında bir heyeti İstanbul'a yolladı.⁹ Yapılan görüşmelerde Selçuklu tarafı, Bizans tarafından bazı taleplerde bulundu. Buna göre; zamanında Emevî Halifesi Mesleme b. Abdülmelik'in teşebbüsüyle İstanbul'da inşa ettirilen cami ve minaresi Bizans tarafından tamir ettirilecek, içine kandiller asılacak, camideki görevlilere maaş bağlanacak, Fâtımî Halifesi adına okutulmakta olan hutbe kesilecek ve hutbe Abbâsî Halifesi ile Tuğrul Bey adlarına okutulacak, Türk geleneklerine göre, Tuğrul Bey'in hâkimiyet sembolü olarak ok ve yaydan oluşan tuğrası da caminin mihrabına konulacaktı. Ayrıca Bizans, eskiden Abbâsîlere ödenen yıllık vergiyi bundan sonra da Selçuklulara verecekti. Bizans İmparatorluğu bu şartlardan sonuncusu yani vergi verme talebi hariç diğerlerini kabul etti.¹⁰ Böylece Michael Attaleiates'in belirttiği gibi “*Selçukluların ve Bizans'ın diplomatik ilişkilerinin başladığı bu barış antlaşmasında*”¹¹ ok ve yay, Tuğrul Bey'in hâkimiyetini temsilen sembol olarak kullanılmış oldu.

Kılıç ve yayın birer sembol olarak kullanıldıkları diplomatik bir görüşme de Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah ve Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Ebû'l-Hasan II. Nasr b. İbrahim arasında gerçekleşmişti. Kılıç ve yay bu görüşmede rakiplerin birbirlerine meydan okumalarının sembolü olmuştur. Her iki silahın sembol haline geldikleri bu görüşmeye giden süreç ise, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın, tahta çıkışından kısa bir süre sonra Karahanlılara karşı harekete geçme kararı almasıyla başladı. Çünkü Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Ebû'l-Hasan II. Nasr b. İbrahim,, Melikşah ve amcası Kavurd arasında yaşanan taht kavgasını fırsat bilerek kendi hakimiyet sahasını genişletmek amacıyla Tirmiz'i işgal etmiş ve buradaki değerli malları kendi merkezi Semerkand'a nakletmişti.¹² Dolayısıyla Melikşah bu hamle karşısında sessiz kalmayarak Tirmiz yönünde sefere çıktı. Ordusuyla birlikte yola koyulan Selçuklu Sultanı Herat şehrine ulaştığında Şemsülmülk'ten bir mektup aldı. Karahanlı Hanı bu mektupta iki taraf arasındaki dostluğa dikkat çekmekte ve Tirmiz topraklarının atalarına ait olduğunu belirterek Melikşah'tan bu şehre karşı herhangi bir askeri müdahalede bulunmamasını istemekteydi. Ayrıca Şemsülmülk aralarındaki dostluğa riayet edildiği takdirde bir sorun yaşanmayacağını aksi bir durum olursa da savaşmaktan çekinmeyeceklerini mektupta

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*, IX. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 422,423; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt I, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK, 1999), 304, 305; Mihael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 56; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 90,91; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 90; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ötüken Neşriyat: İstanbul, 2016), 123,124.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*, X. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 43; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 305.

¹¹ Attaleiates, *Tarih*, 57.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 81; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 50; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (Ankara: TTK, 2002), 18.

dile getirdi.¹³ Sultan Melikşah bu mektubu pek de dikkate almamış olmalı ki ilerleyişine devam etti ve Belh şehrine ulaştı. Bu sırada Karahanlı Hanı'nın elçisi Melikşah ile görüşmek için Belh'e geldi. Kaynakların ifadesine göre elçi beraberinde 50 men ağırlığında olan bir topuz ve on men ağırlığında olan bir kılıç getirmişti. Melikşah'ın huzuruna gelen elçi Han'ın mesajını şu sözlerle ifade etti: “*Ey Sultan, Hakan sana diyor ki, biz bu kılıçla muharebe değil belki oynarız ve bu topuzla zırha vursak isabet ettiği zaman yerin dibine geçirir. Bu topuzu vurduğumuz vakitte zırh ile ekin yığını birbirinden ayırt etmeyiz Biz bununla harp ederiz.*” Bu sözler Selçuklu sultanına açıkça bir meydan okumaydı ve topuz ile kılıç da bu meydan okumanın birer sembolü olarak yapılan diplomatik görüşmede kullanılmıştı. Karahanlı Hanı bu mesajında bilhassa da topuzu kendi sembolik silahları olarak ön plana çıkararak bunu kullanmakta çok mahir olduklarını ve rakiplerinin karşılığında durmaya cesaret edemeyeceklerini de retorik bir üslupla ifade etmişti. Sultan elçinin dediklerine hemen orada bir tepki göstermedi. Bir süre düşünmesinin ardından askerlerine hazırlanmaları emrini verdi ve kendisi de atına binip meydana geldi. Karahanlı Hanı'nın gönderdiği topuzu eline alıp başının etrafında döndürüp ileri fırlattı. Kılıçla da bir devenin boynunu vurdu ve sonra eline bir yay alıp attı. Ardından da bu yayı Karahanlı elçisine vererek “*Hakana, topuz ve kılıç senin olsun bize kamçı ve yay yeter de*” dedi ve elçiyi gönderdi. Sultan Melikşah bu hareketiyle Karahanlı Hanı Şemsülmülk'e aynı şekilde cevap vermiş oldu. Nitekim Han'ın gönderdiği topuz ile kılıcı ve kendi yayını usta bir şekilde kullandığını göstererek savaşmaktan çekinmeyeceğini ortaya koyan Melikşah, yayı bir sembol olarak rakibine göndererek de ona benzer bir diplomatik lisanla meydan okumuş oldu. Elçi Melikşah'ın yayını Karahanlı Hanı'na teslim etti. Fakat kaynakların ifadesine göre; “*Hakan onu atmamak değil, germekten bile âciz kaldı.*” Neticede ise Melikşah Tirmiz'i ele geçirmeyi başardı.¹⁴

Selçuklu sultanları elçilerle olan görüşmelerini saraylarında ya da sefer ve savaşlar ise de, saltanat otağlarında gerçekleştirmekteydiler. Bu görüşmeler sırasında yanı başlarında sarayda özel olarak eğitim görmüş gulamlar arasından seçilmiş muhafız birlikleri de yer almaktaydı. Bu askerler sultana hizmet etmek ve onu korumakla görevli oldukları kadar kendileri için hazırlanan özel kıyafetler ve silahlarla da sultanın sahip olduğu maddi gücü temsil etmekteydiler. Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmülmülk de kendi kaleme aldığı Siyasetnâme adlı eserinde bu hususa dikkat çekmektedir. Ona göre, dünyanın farklı yerlerinden gelen elçilerle gerçekleştirilen görüşmeler sırasında her zaman iyi giysi ve özel olarak yapılmış silahlarla donatılmış, güzel yüzlü 20 gulâm hazır bir şekilde sultanın tahtının etrafında yer almalıydı.¹⁵ Büyük Selçuklu Devleti'nde ve diğer Müslüman Türk devletlerinde bu 20 gulam özel olarak seçilmiş 200 gulam arasından tespit edilirdi. Nitekim resmî törenler ve kabullerde muhafız olarak görev yapmak için saray gulamları arasından fiziki özellikleriyle, cesaretleriyle dikkat çeken ve iyi silah kullananlardan 200 tanesi seçilmekteydi. Bu gulamlara da özel kıyafetler ve silahlar verilmekteydi. Bunlardan 20 tanesinin kılıç kayışları ve kalkanları altından olurken geriye kalan 180 tanesinin de kılıç kayışları ve kalkanları gümüşten olmaktaydı. Elçilerle gerçekleştirilen görüşmelerde de kılıç kayışları ve kalkanları altından olan 20 gulam sultanın tahtı başında nöbet tutarlardı.¹⁶ İşte bu gulamların özel olarak hazırlanmış kılıçları giysileri ve diğer silahları, elçilerle gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerde bir anlamda sultanın sahip olduğu maddi gücü gösteren semboller haline gelmişlerdi.

¹³ Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: TTK, 1999), 41; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür* (Ankara: TTK, 2014), 103.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 92,93; Hüseyinî, *Ahbârü'd*, 41,42, Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 104; Kafesoğlu, *Melikşah*, 57,58; Genç, *Karahanlı*, 18,19.

¹⁵ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, haz. Mehmet Altay Köymen (Ankara: TTK, 1999), 67.

¹⁶ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, 67; Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 84; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: TTK, 2018), 49,50.

2. Metbû – Vassal Görüşmelerinde

Ok ve yay bilindiği gibi Türk kültüründe hâkimiyet sembolleri olarak metbûluk ve tâbilik ilişkisini gösteren silahlar arasında yer almaktaydı. Yay, metbû, ok da tâbiyi temsil etmekteydi. Nitekim bu silahlar metbûların, tâbilerini sefer ve savaşa davet etmek için kullandıkları sembollerden idi. Örneğin Selçuklu ailesine mensup Arslan Yabgu Türkmen kuvvetlerini savaşa davet etmek için onlara ok ve yay göndermekteydi ki¹⁷, Arslan Yabgu bunu Gazneli Sultanı Mahmud ile gerçekleştirdiği görüşmede açıkça belirtmişti. Buna göre; Gazneli Sultanı Mahmud Semerkand'da bir araya geldiği Arslan Yabgu'ya, askeri yardıma ihtiyaçları olduğunda kendilerine ne kadar kuvvetle destek olabileceklerini sormuş, o da elindeki bir oku kabilesine gönderdiklerinde yüz bin atlı, diğer bir oku Balhan Dağları tarafına gönderdiğinde elli bin süvari, yayı Türkistan'a gönderdiğinde de iki yüz bin süvari geleceğini ifade etmişti.¹⁸

Selçuklular zamanında sultanlar ve kendilerine tâbi olanlar arasındaki diplomatik ilişkilerde de ok, yay ve de kılıç sembol olarak kullanılmaktaydı. Bu silahlar bazı zaman sultanını elçileri vasıtasıyla, kendilerine tâbi olan kişilere gönderilen hediyeler arasında yer almakta, bazı zaman da vassalların, metbûların himayesi altında olduğunu belirtmek için rakiplere karşı diplomatik bir uyarının işareti olarak kullanılmaktaydı. Mesela Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Suriye topraklarında faaliyet gösteren kendisine tâbi Türkmen beyi Atsız'a gönderdiği hediyeler arasında kılıç da bulunmaktaydı. Atsız Bey, Suriye ve Filistin topraklarında faaliyet gösteren bir Türkmen beyiydi. Kısa sürede Remle, Kudüs¹⁹ ve Rafeniyye'yi ele geçirdi, Halep'in idarecisinden 15 bin altın dinar aldı, Dimaşk'ı ele geçirmeye çalışsa da bu teşebbüsünde başarılı olamayarak Fâtımî hâkimiyetindeki Trablusşam ve Sur şehirlerine doğru yönelerek buraları ele geçirdi.²⁰ Atsız'ın askeri ilerleyişine devam ettiği sırada beklenmedik bir gelişme yaşandı ve Sultan Melikşah kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u Suriye Selçuklu meliki olarak atamaya karar verdi. Bu durumu haber alan Atsız da metbû Sultan Melikşah'a niçin böyle bir karar aldığına dair bir mektup yazdı. Mektupta;

“Ben fethetmekte olduğum bu memleketlerde, Sultan'ın itaatli bir naibiyim, bu fetihler dolayısıyla da Sultan'dan her hangi bir para yardımı da istemedim. Sultan'ın adına hutbe okuttuğum gibi, bana ödemem için belirtilen miktar vergiyi de göndermekte herhangi bir zorluk çıkarmıyor ve geciktirmiyorum. Bana, sultanın, Tutuş'u benim yerime Suriye'ye atayıp gönderme niyetinde olduğu haberi geldi. Bu atamanın yapılmasını gerektiren şey, yani bütün düşmanlara karşı başarı kazanmışken benim görevden uzaklaştırılmamı gerekli kılan şey nedir? Esasında ben, zengin bir ülke ve kuvvetli bir orduya sahip olan Şii Mısır (Fatimi) halifesinin karşısında bulunuyorum. Bu nedenle benim, onlara karşı hazırlıklı olmam ve isabetli olan şeyleri yapmam gerekir.” demişti.²¹

Sultan Melikşah bu mektup üzerine Atsız'ı yerinde bıraktı ve tâbiinin gönlünü almak için de veziri Nizâmülmülk vasıtasıyla kendisine kaftan, külah, kılıç ve kalkan gönderdi.²² Sultanların vassallarını himaye etmelerinin sembolü olarak onlara ok verdiklerine dair bir olay ise yine Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah dönemi yaşanmıştı. Sultan Melikşah Kuzey Suriye seferi sırasında, Tekrit'ten Musul tarafına giderken yoldaki bir Arap kabilesi, el-Cezire'de bulunan Araplar için kendilerine güvence talep ettiler. Sultan Melikşah da kendi tâbiyetini tanıyan bu Arap kabilesine güvence işareti olarak bir ok verdi ve herhangi birilerinin

¹⁷ Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu*, 186; Merçil, *Selçuklular'da*, 193.

¹⁸ Fazlullah Reşidü'd-dîn, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 73,74; Muhammed b. Ali b. Süleyman *er-Râvendî, Râhat üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Cilt I*, çev. Ahmet Ateş (Ankara: TTK, 1999), 88; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2018), 342; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da*, 193,194.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 73,74; Sibt İbnü'Cevzî, *Mirâ'tü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim (Ankara: TTK, 2011), 194,195.

²⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 205.

²¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 206.

²² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 206; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, I, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Tercüme 1001 Temel Eser, 1977), 131,132.

saldırılarına uğramamaları için de oku o Arapların obalarına götürmelerini ifade etti. Böylece Melikşah kendisinden güvence isteyen Araplara rakipleri karşısında onları himaye ettiğini gösteren yani bir anlamda kendisinin diplomatik bir sembolü niteliğinde olan bir ok vermişti.²³

Selçuklu sultanları kendilerine muhalif tavır içinde olan vassallarına diplomatik mesaj iletmek istediklerinde de bazı silahları sembol olarak kullanabilmekteydiler. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Sancar, Karahitaylar karşısında Katvan Savaşı'nda mağlup olmalarının ardından bu durumu fırsat bilerek Merv ve Nişâbûr'u yağmalayan Harezmsah Atsız'a bir beyitle²⁴ birlikte hâkimiyet sembollerinden olan bir ok göndererek adeta, diplomatik bir lisanla, kendisinin metbû Sultan olduğunu Atsız'a hatırlattı.²⁵

Türkiye Selçuklu Devleti sultanları Moğol hâkimiyetinin güçlendiği dönemde, Moğollarla diplomatik ilişkiler içinde yer almışlardı. Her iki tarafın da hâkimiyet sembolü olarak kabul ettikleri ok, yay ve kılıç da bu diplomatik ilişkilerde dikkat çekmekteydi. Nitekim Moğol Hanı Batu, Selçuklu Sultanı II. Gıyâsedin Keyhüsrev'e cömertliğini göstermek ve onun gönlünü hoş tutmak için hükümdarlık alametleri olarak kendisine ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, külah ve yarlıg gönderdi. Aynı şekilde Batu Han, Sutan II. İzzeddin Keykâvud adına yanına gelen Tuğracı Şemsüddin Mahmud ve beraberindeki heyete Selçuklu Sultanı'na teslim edilmek üzere bir ok ve yay vermişti.²⁶ Esasında Batu Han'ın yay göndermesi kendisini Selçuklu sultanlarından daha üst bir statüye sahip olduğunu ifade etmenin diplomatik bir karşılığıydı. Zira bilindiği gibi yay metbû tarafın sembolüydü.

Vassalar da yeri geldiğinde metbûlarından af dilemek ve onlara olan bağılıklarını ifade etmek ya da teslimiyetlerini göstermek için kılıcı, yapılan görüşmelerde sembol olarak kullanmaktaydılar. Bu hususta en dikkat çekici tarihi olaylardan birisi Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Mesud ile Dânişmendli Meliki Zülkarneyn arasında Malatya kuşatması sırasında yaşanmıştı. Selçuklu Sultanı I. Mesud, aynı zamanda yeğeni olan Zülkarneyn'in elindeki Malatya şehrini kuşatma altına aldı. Zülkarneyn oldukça zor bir durumda kalınca çareyi, aynı zamanda Mesud'un kız kardeşi olan annesini Selçuklu Sultanı'nın yanına göndererek, annesi vasıtasıyla kendini affettirmeye çalışmakta buldu. Zülkarneyn'in annesi Sultan'a oğlunu affetmesi için yalvarmıştı. Bunun üzerine Mesud da Zülkarneyn'in huzuruna gelip kendisinden af dilemesi karşılığında onu affedeceğini söyledi. Sultan Mesud'un bu talebi üzerine Zülkarneyn af dilemek için Sultan'ın huzuruna gitti ve giderken de yanına teslimiyet nişanesi olarak bir kefen bir de kılıç aldı. Zülkarneyn böyle yaparak Selçuklu Sultanıyla gerçekleştirdiği görüşmede af dilemeyi kılıç ve kefenle sembolleştirmişti. Neticede Selçuklu Sultanı Mesud kendisini affetti ve vassalı olarak Malatya'nın idaresini Zülkarneyn'e bıraktı.²⁷

3. Abbâsî Halifeliği ile Olan Diplomatik Görüşmelerde

Selçuklular devletlerinin kuruluş sürecinden itibaren Abbâsî Halifeliği ile elçiler aracılığıyla görüşme halindeydiler. Sünnî İslâm dünyasının manevi lideri olarak kabul edilen Abbâsî Halifesi Selçuklulara elçiler göndererek onlarla irtibat halinde olmaya özen göstermekteydi.²⁸ Zira İslam dünyasındaki siyasi ve askeri hâkimiyetini kaybetmiş, kendi merkezi Bağdat'ın yönetimini dahi Büveyhilere bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Dolayısıyla İslam dünyasında hızlı bir şekilde yükselişe geçen Selçukluların desteğine ihtiyaç duymaktaydı ve onlarla olan bağlantıyı güçlendirmenin en mühim yollarından birisi de diplomatik ilişkiler tesis etmekten

²³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 272,273; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da*, 195.

²⁴ "Eğer melikin atının ayakları rüzgâr kadar çabuk olsa da benim atının ayakları topal değildir. Sen buraya gelmezsen ben oraya gelirim; cihanın sahibine dünya dar değildir" (bk. Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 170; Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki bir Sembol Olarak Kullanılması" *Belleten* 35, (1946): 310.)

²⁵ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 170; Turan, "Eski Türklerde", 310.

²⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l*, 542-597; Merçil, *Selçuklular'da*, 196, Göksu, *Türkiye*, 309.

²⁷ Koca, *Selçuklularda Ordu*, 223,224.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 350.

geçmekteydi. Halife'nin elçilerine karşı her zaman saygı gösteren Selçuklular da yeri geldiğinde Bağdat'a elçiler yollamışlardı. Nitekim 1040 Dandanakan Savaşı sonrası zaferi müjdelemek için Abbâsî Halife'sine bir fetihname gönderildi. Bu fetihnamenin baş tarafında da Türk hâkimiyet simgesi olan ok ve yay işaretleri konuldu.²⁹ 1055 yılında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi ve Abbâsî Halifesi'ni baskı altında tutan Büveyhilerin tahakkümüne son vermesiyle birlikte hilafet merkezinde Selçuklu temsilcileri de yer almaya başladı.³⁰

Abbâsî Halifeliği ve Selçuklular arasındaki diplomatik ilişkilerde en dikkat çekici simgelerden birisi ise kılıç olmuştur. Hâkimiyet sembolleri arasında yer alan kılıcın Abbâsî Halifesi tarafından sultana takdim edildiği en önemli görüşme ise 1058'de Bağdat'ta gerçekleşti.³¹ Bağdat'ta bulunan Tuğrul Bey ve Abbâsî Halifesi'nin buluşması hemen olmadı. Bir araya gelmeden evvel diplomatik bir süreç yaşandı. Selçuklu Sultanı, Reisürrüesâ ile konuşup ona, Halife ile yüz yüze görüşmek istediğini söylemişti. Daha sonra da Halife ile birkaç defa mektuplaşmasının ardından onun yanına gitti. Halife'nin devlet adamlarıyla buluşmak amacıyla gerçekleştirdiği cülus töreni genellikle herkese açık olurdu. Bu törene halifeliğin ileri gelenleri ve Sultan'ın yakınları katıldı. Tuğrul Bey büyük bir ihtişam ile karşılandı. Halife'nin huzuruna gittiği sırada o, yedi kat yükseklikte bir taht üzerinde oturuyordu. Selçuklu Sultanı ise Halife'nin tahtından daha aşağıda kendisi için hazırlanmış özel bir tahta oturdu. Halife daha sonra Tuğrul Bey'i elde ettiği başarılarından ötürü tebrik ederek sahip olduğu siyasi ve askeri yetkilerini resmen ona devrettiğini ilan etti. Tuğrul Bey de Halife'ye saygı göstererek bağlılığını dile getirmesinin ardından teşekkür etti. Halife ve Sultan arasında geçen bu törende başta kılıç olmak üzere Sultan'a verilen hil'at, unvan, bayrak ve ahidname Halife'nin sözlerle ifade ettiği yetki devrinin sembolleri oldu. Nitekim Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillâh, Tuğrul Bey'e kılıç kuşatıp ona "Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib" (Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı) unvanını verdi.³² Büyük Selçuklu Devleti'nin Abbâsî Halifeliği'yle olan diplomatik ilişkilerinin Sultan Melikşah döneminde de sürdürülmesine özen gösterildi. İki taraf arasında yapılan görüşmelerden birisi de Melikşah'ın ilk Bağdat ziyareti sırasında gerçekleşti. Hilafet ve Selçuklu devletinin ileri gelenlerinin katıldığı bir törende Melikşah ile yüz yüze görüşen Halife, Melikşah'a iki kılıç kuşatarak onun elde ettiği başarıları takdir ettiğini ve rakiplerine karşı verdiği mücadelede galip gelmesi için bu kılıçları kuşattığını veziri Ebu Şüca vasıtasıyla Sultan'a ifade etti.³³ Halife bu sayede, yani kılıçları birer sembol gibi kullanarak Melikşah'ın gönlünü hoş tuttu ve onu desteklediğine dair de mesajını kendisine iletmiş oldu.

Türkiye Selçuklu Devleti de Abbâsî Halifeliği ile diplomatik ilişki içerisinde olmuştur. Sultan I. İzzeddin Keykâvus, Halife Nâsır-Lidinillâh dönemi fütüvvet teşkilatında yer almak için Bağdat'a elçi gönderdi. Halife Sultan'ın bu talebini olumlu karşılayarak onu fütüvvet teşkilatına kabul etti ve bu kabulün diplomatik sembolü olarak da kendisine fütüvvet şalvarı, at, sancak, çetr, saltanat menşuru ve pek çok çeşitli hediyeler gönderdiği gibi³⁴ bir de kılıç yolladı.³⁵ I. İzzeddin Keykâvus'tan sonra tahta geçen Alâeddîn Keykubad döneminde de Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkiler devam etti. Bu dönemde Halife Nâsır-Lidinillâh'ın elçisi olarak Ömer b.

²⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 34.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 462-465, Münecimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül (İzmir: Akademi Kitabevi, 2000), 19-21; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 51-55.

³¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân*, 42; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel I*, 22,23.

³² Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân*, 42, 43.

³³ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: TTK, 1999), 82; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân*, 278, 279.

³⁴ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l*, 178,179; Yazıcızâde *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009), 284,285.

³⁵ Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten* 27, (1943): 468.

Muhammed el-Suhreverdî Konya'ya gelerek Halife adına, Selçuklu Sultanı'na saltanat menşuru, hil'at ve de bir sultanlık kılıcı takdim etti.³⁶ Görüldüğü gibi gerek Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının gerekse de Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının Abbâsî Halifeliği'yle olan diplomatik ilişkilerinde kılıç hâkimiyet sembolü olarak ön plana çıkmıştır.

Sonuç

Ok, yay, kılıç silah olmak dışında, Selçuklu sultanlarının hâkimiyet ve hükümdarlık sembolleri arasında sayılmışlardır. Bu semboller vassallarla, rakiplerle ve mütteliklerle olan diplomatik ilişkilerde de ön plana çıkmıştır. Sultan, sahip olduğu nüfuzu sembolik anlamda ifade etmek istediğinde, rakiplerine diplomatik mesaj ilettiklerinde ya da kendilerine iletilen diplomatik mesaja karşılık verdiklerinde, ok, yay ve kılıcı birer sembol olarak kullanmışlardır. Selçuklu sultanları vassalları ile olan diplomatik ilişkilerinde de tâbiine, metbû sultan olduğunu hatırlatmak veya tâbiini taltif etmek için ok, yay ve kılıcı diplomatik ifadenin birer sembolü olarak değerlendirmişlerdir. Öte yandan metbû- vassal ilişkisinde, vassallar da sultanın gücünü kabul ettiklerini kılıç gibi silahları teslimiyet alameti olarak kullanmak vasıtasıyla göstermişlerdir. Ok yay ve kılıç arasında yayın ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Zira “ok yaya tabidir” ifadesine bağlı olarak bu silahı siyasi ilişkilerde metbû olan kişi karşı tarafa diplomatik mesaj verirken kullanabilmektedir. Abbâsî Halifeliği ile olan diplomatik ilişkiler de ise “kılıç” hâkimiyet sembolü olarak ön planda yer almıştır. Halifenin Selçuklu sultanlarını İslâm dünyasının siyasi ve askeri hâkimi olarak gördüğünü, onlara kılıç vererek göstermiştir. Kısacası ok, yay ve kılıç Selçuklular zamanında siyasi ilişkilerde karşı tarafa iletilmek istenen mesajın diplomatik birer sembolü haline gelmişlerdir.

³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l*, 248,249; Merçil, *Selçuklular'da*, 237.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme I. Haz. Erdoğan Merçil. İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, Cilt I. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara TTK, 1999.
- Attaleiates, Mikhael. Tarih. Çev. Bilge Umar. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i, *Târih-i Beyhakî*. Trc. Necati Lügal, Haz. Hicabi Kırlangıç. Ankara, TTK, 2019.
- Bundârî. *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*. Çev. Kıvameddin Burslan, Ankara, TTK, 1999.
- el-Hüseyinî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Çev. Necati Lügal, Ankara, 1999.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK, 2002.
- Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: TTK, 2018.
- İbn Bîbî, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *el-Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçukname) I*. Haz. Mürsel Öztürk. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fit Târih (İslâm Tarihi), IX. Cilt*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul, Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fit Târih (İslâm Tarihi), X.Cilt*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul, Bahar Yayınları, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi, *Târih-i Güzide*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara, TTK, 2018.
- Koca, Salim. "Oğuz Kağan Destanı'nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara, Berikan Yayınevi, 2011, 509-559.
- Koçak, Kürşat. *Bozkır Türk Kültür Tarihinin Kaynakları*. Konya, Köen Yayınları, 2015.
- Köprülü, Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, 27, (1943): 379-485.
- Merçil, Erdoğan. *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*. Ankara: TTK, 2007.
- Müneccimbaşı, Ahmet b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I*. Yay. Ali Öngül. İzmir, Akademik Kitapevi, 2000.
- Nizâmül-Mülk, Siyâset-nâme. Haz. Mehmet Altay Köymen. Ankara, TTK, 1999.
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Cilt I*. Çev. Ahmet Ateş, Ankara, TTK, 1999.
- Reşîdü'd-dîn, Fazlullah. *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. Çev. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş, İstanbul, Selenge Yayınları, 2010.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*. Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara, TTK, 2011.

Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür*. Ankara TTK, 2014.

Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, TTK, 2000.

Togan, A.Zeki Velidi. *Oğuz Destanı Reşididdin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.

Turan, Osman. "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması," *Belleten* 35 (1946): 305-318.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Yazıcızâde. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*. Haz. Abdullah Bakır. İstanbul, Çamlıca Yayın, 2009.

Zonaras, Ioannes. *Tarihlerin Özeti*. Çev. Bilge Umar. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Nilay AĞIRNASLI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

nilayagirnasli@nevsehir.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3506-4317

Ankara’da doğan Nilay Ağırnaslı, ilk, orta ve lise eğitimini Ankara’da tamamlamıştır. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde bitirdikten sonra, aynı üniversitede Merhum Prof. Dr. Salim Koca’nın danışmanlığında “Selçuklu Hükümdarlarının Başkomutanlık Özellikleri” adlı yüksek lisans tezini tamamladı. Yine Gazi Üniversitesi’nde Merhum Prof. Dr. Salim Koca’nın danışmanlığında “Büyük Selçuklu Devleti’nin Mısır ve Anadolu Politikaları” adlı doktora tezini hazırladı. 2016 yılından beri de Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.

İRAN VE LEVANT ARASINDAKİ İPEK TİCARETİNE ALTERNATİF YOLLAR ARAYIŞI: TENGİZ BEY'İN ELÇİLİĞİ

SEEKING ALTERNATIVE WAYS TO THE SILK TRADE BETWEEN IRAN AND THE LEVANT: THE EMBASSY OF DENGİZ BEG

Emrah NAKİ

Öz

XIII. yüzyılda Moğol hâkimiyeti döneminde, Hazar denizinin güneyindeki Mazenderan ve Gilan eyaletleri sayesinde İran, Doğu-Batı ticaret hattında ham ipek tedarikçisi olarak ortaya çıktı. XIV. yüzyılın başlarında Venedik ve Cenevizli tüccarlar, Basra Körfezi ve Horasan'dan Mersin'in Ayaş ve Trabzon limanlarına uzanan ticaret yolları üzerinde bağlantı noktası olan Tebriz'de konsolosluklar kurarak İran ipek ticaretinin gelişmesine katkıda bulundular. XIV. yüzyılın ortalarında etkili olan büyük veba salgısıyla birlikte İran-Levant ticareti büyük darbe yedi. İlhanlı devletinin yıkılması, Karadeniz'deki istikrarsızlık, Mısır'da iktidara gelen Memlûk hanedanlığının Ermenistan'ı fethetmesi (1375) ve Ayaş limanını yıkmasıyla birlikte İran'ın Levant ile ipek ticareti hızla düşüşe geçti. Osmanlıların, XV. yüzyılda Doğu-Batı ticaretindeki en önemli kavşaklardan biri olan Bursa'ya varan ticaret yollarının güvenliğini sağlamasından sonra Trabzon deniz yolu tekrar canlanırken, daha kısa olan Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya kervan yolu önem kazandı. Bu dönemde İran ipeği, İtalyan dokumacıların ihtiyacını karşılamakla birlikte Bursa ipekli sanayisi de büyük gelişme gösterdi. Fakat 1578-1639 Safevî-Osmanlı Savaşları her iki ülkenin ticari faaliyetlerinde ve hazinesinde tamir olması güç sorunları beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti vergi gelirlerinin giderlerini karşılayamaması neticesinde değerli maden kıtlığı yaşadı. Doğuya altın ve gümüş akışını önlemek amacıyla ipeklilerini satan İranlı tüccardan karşılığında Osmanlı yün ve pamukluları ve sair meta almaları talep edildi. Misilleme olarak İran'ın da ipek sevkiyatını engellemesi Bursa ipekli sanayisine büyük zarar verdi ve ipek fiyatları yüzde üç yüz artarken ipekli dokuyan tezgâhların sayısında büyük bir azalma oldu. Osmanlı-Safevî düşmanlığının sürdüğü sırada Batı'dan gelen talebi karşılamak ve kazanç sağlamak amacıyla Şah Abbas, Antony Sherley'in önerisi üzerine Levant yerine yeni yollar arayışı içine girişti. Bu çalışma, XVII. yüzyılın başlarında Levant'a alternatif olarak Hürmüz-Goa-Lizbon yoluyla Batı'ya götürülmesi tasarlanan ipeğin kârlılığını ve jeopolitik riskleri gösterme denemesidir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Portekiz, Safevî, İpek, III. Felipe, Şah Abbas.

Abstract

During the Mongol rule in the 13th century, Iran emerged as a supplier of raw silk in the East-West trade line, thanks to the provinces of Mazenderan and Gilan in the south of the Caspian Sea. At the beginning of the 14th century, Venetian and Genoese merchants contributed to the development of Iran's silk trade by establishing consulates in Tabriz, which is the connection point on the trade routes from the Persian Gulf and Khorasan to Mersin's Ayas and Trabzon ports. With the great plague epidemic that took effect in the middle of the 14th century, the Iran-Levant trade was badly hit. With the collapse of the Ilkhanate state, the instability in the Black Sea, the conquest of Armenia by the Mamluk dynasty in Egypt (1375) and the destruction of the Ayas port, Iran's silk trade with the Levant declined rapidly. After the Ottomans secured the trade routes leading to Bursa, one of the most important crossroads in East-West trade in the 16th century, the Trabzon sea route was revived, while the shorter Erzurum-Erzincan-Tokat-Amasya caravan route gained importance. In this period, although Iranian silk met the needs of Italian weavers, Bursa silk industry also showed great development. However, the 1578-1639 Safavid-Ottoman Wars brought along difficult

problems in the commercial activities and treasury of both countries. The Ottoman Empire experienced a shortage of precious metals as a result of the tax revenues being unable to meet its expenses. In order to prevent the flow of gold and silver to the east, Iranian merchants who sold their silks were requested to buy Ottoman wool, cotton and other commodities in return. In retaliation, Iran's blocking of the shipment of silk caused great damage to the Bursa silk industry, and while the prices of silk increased by three hundred percent, there was a great decrease in the number of silk weaving looms. During the Ottoman-Safavid enmity, in order to meet the demand from the West and gain profit, Shah Abbas embarked on a search for new ways instead of the Levant upon the suggestion of Antony Sherley. This study is an attempt to show the profitability and geopolitical risks of silk, which was designed to be transported to the West via Hormuz-Goa-Lisbon as an alternative to the Levant in the early 17th century.

Keywords: Spain, Portugal, Safavid, Silk, III. Felipe, Shah Abbas.

Giriş

Steensgaard, İspanyol *Conquistadorlar* için altın ve gümüş neyse 17. yüzyıl başlarında Asya ticareti için ipeğin o olduğunu söylemekteydi. İran İpeği, Avrupalıların Asya'dan yaptığı ithalatta ikinci sırada yer almaktaydı.¹ İpeğin altın ve gümüş karşılığında ekonomik getirisi sebebiyle Basra Körfezi'nin en güney ucundan başlayarak güney ticaret yollarına hâkim olmayı arzulayan Şah Abbas, 1601'de Şiraz Valisi Allahverdi Han'a İran'ın güney batısında bulunan Lar eyaletini işgal etme emrini verdi. 1602'de Safeviler Bahreyn'i Portekizlilerden aldıktan sonra 1603'te yönlerini kuzeye dönüp Osmanlıların elinde bulunan Azerbaycan ve Kafkasya'daki birçok kenti ele geçirdiler. Ana hedefi ipek imalatını ve ticaretini tekeline almak olan Şah Abbas, bu maksatla ipek üretimini ve uluslararası ipek ticaretini ellerinde tutan Culfa Ermenilerini 1604-1605 yılları arasında zorla başkent İsfahan'a göç ettirdi.² Üç bin aileyi bulan Ermenilerin bu göçünden önce,³ İsfahan'da neredeyse hiç Hıristiyan ve Hıristiyan ismi bulunmayıp sadece Müslümanlar ve oldukça çok sayıda sinagoga sahip Yahudiler vardı. Yeni gelenlerle birlikte zaman içinde İsfahan'ın nüfusu 800.000'e ulaştı. Kent merkezinin dışında kurulan yeni yerleşim bölgesine Yeni Culfa adını veren Ermeniler, Müslümanlardan sonra en büyük ikinci topluluğu oluşturdular.⁴ Ermeni tacirler, devlet imtiyazlarından yararlanarak Halep, İzmir, İstanbul, Livorno ve Amsterdam'da yarattıkları ticari ağlarla dünya ipek ticaretini tümüyle denetimleri altına alırlarken Şah Abbas'ın asıl maksadıysa ipek imalatını ve ticaretini tümüyle kontrol altına alıp ham ipeği Osmanlı aracılığı olmadan Hint Okyanusu'na kaydırarak Avrupalılara satmaktı.⁵

Antony Sherley'in İpek Diplomasisi ve Antonio de Gouvea'nın İran Elçiliği

İran ham ipeğinin Avrupa satış güzergâhını değiştirme fikri ilk kez 1607'de Antony Sherley tarafından on madde halinde İspanya ve Portekiz Kralı III Felipe'ye yazılı olarak önerildi⁶:

¹ Neils Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: the East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*, (London: The University of Chicago Press, 1973), 367.

² Özer Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 74-75; Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, (New York: I.B.Tauris Publishing, 2006), 60-62.

³ H. R. Romer, "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, Ed. Peter Jackson, Vol. 6, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 271.

⁴ P. fray Florencio del Niño Jesús, *En Persia (1608-1624), Su fundación, - Sus embahadas. - Su apostolado*, Tomo III, (Pamplona: La Obra Maxima Editora, 1930), 21.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 300-301; Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, 75.

⁶ AGS, Estado, Legajo 1490, sin foliar; Luiz Gil Fernández, *De Pirata Inglés a República español. Vida e Industrias de Antonio Sherley (1565-1633)*, (Madrid: Ediciones Computulense, 2018), 115-116.

"1- Majesteleri, İran Kralı'nın tebaası ve ipek ve ravent'in ana tüccarları olan Culfa Ermenilerinin "Hürmüz Kralı'nın bakanlarının (Majestelerinin gölgesi ve yetkisiyle) bireylerin çıkarları için kamu yararını yok eden, genellikle onlardan aldıkları fahiş vergilerden muaf tutulmalarını emretsin.

2- Hürmüz kalesinin komutanı, ne onları ne de Şah'ın diğer tebaasını mallarını satın almaya zorlayamaz, majestelerine hizmete büyük zarar verme pahasına onlardan bugüne kadar alıştıkları gibi adil fiyatın değeri dışında getirdiklerini alamaz.

3- Hindistan'dan Hürmüz'e ve Hürmüz'den Türkiye'ye geçen baharat, ilaç ve değerli taş ticaretini Kral Naibi engellesin. Bu sözleşme Portekiz'e yönlendirilsin. Santa Helena [Adası]'yı güçlendirmek ve başka bir yazıda belirtilenleri uygulamak kolay olacak.

4- Yılın her ayı sözleşme yapıldığı takdirde artık belli ve bilinen zamanlar dışında hareket edemeyen büyük gemiler gibi düşmanları tarafından engellenmeye tabi olmaz. O denizler Hollandalılardan kurtulacaktır. Basra, Zecihia, Amara, Babil, Halep ve diğer yerlerdeki bu sözleşmeden elde ettiği büyük kazanç, Türk'ün elinden alınacaktır. Çünkü sadece onun vergileriyle bütün o vilayetlerin askerlerine maaş ödenmektedir.

5- Bu ticaret, İran Kralı'nın dikkatsizliği ve Majestelerinin izniyle yapıldığından Türklere bırakılırsa, sadece kraliyet hazinesi büyük para kaybetmekle kalmaz, Tanrı düşmanları aynı zamanda Hristiyanlığa karşı güçlenir.

6- Şimdi Fransızlar, Flamanlar, İngilizler ve Venedikliler, Türklere ipek, ravent, baharat, çivit, kehribar, misk, taş ve İran ve Hint Adaları'ndan başka şeyler satın alarak, Katolik majestelerinin tebaasını İspanya limanlarında satın almaya zorlayarak elde edecekleri kazanç ve itibardan mahrum bırakılmaktalar. Mevcut durumla birlikte ciddi bir maddi kayıp söz konusudur. İspanya'dan İspanyol para birimi Sekizlik Real, dokuz Real değerinde olduğu Cenova'ya ve oradan da on Real değerinde olduğu Venedik'e, on iki Real değerinde olduğu Türkiye'ye akmaktadır. Büyük Türk, daha fazla ittifakla onu [Sekizlik Real] yeniden bastırmakta ve büyük bir fayda sağlamaktadır. Majestelerine ve tüm Hristiyan âlemine bir o kadar zarar vermektedir.

7- Hürmüz kaptanı ve diğer tüccarların, Calikut'tan gelen keten kumaşlar ve İran'da ve Türkiye'de giyim olarak tüketilen diğer giysilerin ticaretini yapmalarına izin verilmeli, ancak bunların İran'da tüketime yönelik baharatların ticaretiyle uğraşmalarına sınırlama getirilmeli ve (ticaret ve başka şeylerin kaybına yol açan) Türklere bu sözleşme ağır cezalarla yasaklanmalıdır.

8- İran'dan Hürmüz'e ipek sözleşmesi getirildiğinde, Portekizliler, Türkiye ile baharat konusunda sınırlı kaldıklarından şikâyet edemeyeceklerdir.

9- Kamu yararları, (bu kadar büyük ve evrensel sonuçlara sahip olduğundan) özel çıkarlar ve hürmet sebebiyle engellenmemelidir.

10- Sadece bununla ve hiç ses çıkarmadan savaşmanın en iyi yoludur. Böylece ülkelerinde onlarla sözleşmeler yapan kötü Hristiyanlar tarafından sürekli olarak götürülen para, sözleşmeler, yazışmalar, silahlar ve mühimmattan Türklere mahrum bırakılır."

Fakat rapor olarak sunulan bu öneri İspanya sarayında karşılık bulmadı. Sherley bunun üzerine İspanya'nın Napoli Kral naibi olan ve Benevento dükü diye tanınan Juan Alonso Pimentel de Herrera'ya öneriyi iletip onu ikna etmeyi başardı. Benevento'nun siyasi gücü karşısında İspanya sarayı öneriyi tekrar ele alıp Goa'daki kral naibi vasıtasıyla İran'a mektuplar yollamaya karar verdi.⁷ Antony Sherley, savaş gemilerinin başkomutanı ve Napoli krallığının teminat konseyi üyesi olarak Benevento'yu projeleriyle ilgili ikna etme fırsatına sahip oldu. Halep, Bağdad ve İstanbul, İran'dan gelen ipek sayesinde zenginleşmekteydiler. İpeği Batılı tüccarlara satan Türklere karşılığında silah, top, para ve Batı'daki gelişmeler hakkında istihbarat almaktaydılar. Bu durumun Hristiyanlığın ciddi zararına işlediği konusunda Sherley ikna ediciydi. Tüm bu olumsuzlukların önüne ipek sözleşmesinin İran'dan Hürmüz'e kaydırılmasıyla geçilebilirdi. Bundan Osmanlılara düşman olan hem İspanya ve Portekiz Krallığı'nın hem de Safevilerin çok kazançlı çıkacakları açıktı. Sherley'e ikna olan Napoli Valisi, Hürmüz'ün yerlisi Domenico Stropene'yi İran'a gönderdi. Stropene, Benevento'nun Şah için yazdığı mektupla birlikte halen İran'da olduğunu sanan Antony Sherley'in kardeşi Robert için kaleme aldığı mektubunu ulaştırdı. Sherley'in fikri Şah

⁷ Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver (1600-1730)*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 79-80.

Abbas'ın ilgisini çektiğinden meseleyi tartışmak için Antonio de Gouvea'yı huzuruna çağırdı.⁸

Antonio de Gouvea, İspanya ve Portekiz Kralı III. Felipe tarafından elçilik göreviyle beraberindeki Rahip Guillermo de Jesús ile İran'a gönderilen, İran'ı iyi bilen bir din adamıydı. 20 Şubat 1608'de Goa'dan demir alıp Haziran 1608'de İsfahan'a ulaşan Gouvea, III. Felipe tarafından Şah Abbas adına yazılan bir mektubu iletmek üzere İsfahan'da bulunmaktaydı. III. Felipe mektubunda Şah'ı Osmanlılara karşı savaşı sürdürmeye çağırıp Bahreyn adasının iadesini istemekteydi:

“Muhteşem ve kudretli hükümdar İran Kralı Şah Abbas, çok kıymetli dostumuz. Ben Don Felipe, Tanrının yardımıyla İspanya'nın, Doğu ve Batı (Amerika) Hindistan'ın, Okyanus denizi ada ve vilayetlerinin, Napoli ve Sicilya'nın, Kudüs'ün, Afrika'daki Algarve'nin kralı, Avusturya arşidükü ve Milan dükü. Elçim olarak huzuruza yolladığım sarayımın ve konseyimin beyefendisi olan Luis Pereira de Lacerda'nın yola çıkmasından sonra zat-ı alinizin mektubunu almadım. Zat-ı alinizden beni memnun edecek çok özel haberler almayı umuyordum. Ne benim ne de sizin elçinizin bu geçtiğimiz yıl Hindistan'dan çıkan gemilere binebilmek için zamanında ulaşmaları kral naibimin bildirdiği üzere mümkün görünmemektedir. Kendisi ortak düşmanımız Türk'e karşı elde ettiğiniz büyük zaferlerle ilgili yazdı. Bundan çok memnun oldum. Aramızdaki güzel yazışma ve dostluğun muhafaza edilmesi maksadıyla elçinizi gönderdiğinizi biliyorum. Umuyorum ki Türk'ün küstahlıkları ceza bulana kadar uzun yıllar bu korunur. Sürmekte olan zaferlerinizin yanında (öyle ki tüm coşkunluğuyla süreceğine eminim) Akdeniz'de seyreden filolarım düşmana büyük zarar verdi ve vermektedirler. Zat-ı alinize önerdiğim şeyin gerçekleşmesi ve savaşı sürdürmenizde hiçbir şeyin sizi durdurmaması için büyük bir gayretle çalışacağım. Zat-ı alinizin elçisine (bu krallığa gelene kadar) hakkı olduğu şekilde davranmasını, biniş ve yolculuğu için gerekli her şeyi sağlamasını Kral naibime yazıyorum. Sizin devletlerinizde olduğu gibi benim devletlerimde de zat-ı alinizin elçisine yönelik her şeyin yerine getirilmesinden çok büyük mutluluk duyacağım. Sahip olduğumuz dostluğun vasallarımız arasında da sağlanması gerektiğine inanıyorum. Oysaki Şiraz Sultanı'nın şimdiki kadar (işgal etmiş olduğu) Bahreyn adasını vasalım olan Hürmüz Kralına iade etmediğini öğrendim. Hürmüz Kralı, adanın kendisine iade edilmemesinin yanısıra o kıyılarda bulunan başka toprakların da ele geçirilmesi ihtimali ile ilgili şikâyetlerini bildirmektedir. Zat-ı alinizin bu duruma izin vermemesini, aramızdaki dostluk ve mutabakatı dikkate alarak adanın iadesini emretmenizi istirham ediyorum. Zat-ı alinizin sarayında bulunan din adamlarıyla ilgili olarak güzel teşvik ve iradeyi koruyacağınız, büyüklüğünüzden beklendiği üzere Tanrıya hizmet etmek için yanıp tutuşan ve bu uğurda dünyanın geçici güzel işlerini bırakan insanların hakettiği şekilde onlara davranmalarını emredeceğinize olan güvenim tamdır. Bu aynı sebeplerden ötürü zat-ı alinize tekrar saygılarımı sunuyorum. Muhteşem ve kudretli hükümdar İran Kralı Şah Abbas, Tanrı zat-ı alinizi güzelliğiyle aydınlatsın, şahsınızı ve krallığınızı korusun. 17 Ocak 1607'de Madrid'de kaleme alındı.”⁹

Sherley'in önerisi ile ilgili Antonio de Gouvea'nın fikrini soran Şah Abbas, Benevento'nun tek başına böyle bir girişimi kralın emri olmadan imzalamayacağı ve sağlam temeller ışığında enine boyuna müzakere edilmeden bu konuda konuşamayacağı cevabını aldı. Bunun üzerine Stropene'yi çağıran Şah, tüccarlarının bilinmeyen pazarlara ipek taşıdıktan sonra alıcı bulamamakla ilgili endişeleri olduğunu bildirdi. Stropene, Napoli kral naibinin Hindistan yolu ile malı satın alacak adamları Hürmüz'e göndereceğini, Şah'ın tebaasının böyle bir ticaret karşısında kaygı yaratan hiçbir riskle karşılaşmayacağını, bu işin gerçekleşmesi için Benevento'nun mektuplarının cevabından başka bir beklenti içinde olmadığını ifade etti. Buna karşılık Şah, meseleyi enine boyuna veziri ile tartıştıktan sonra Napoli kral naibine yanıt olarak, İspanya kralının isteği doğrultusunda ipek sözleşmesini Hürmüz'e taşımaktan mutlu olacağını ve onu memnun etme arzusunu görmesi için rahip Antonio de Gouvea'nın eşliğinde

⁸ Padre F. Antonio de Gouvea, *Relaçam, em que se tratam as guerras que alcançou o grande de Rey da Persia Xá Abbas o grão Turco Mahometto, & sue filho Amethe: as quais resultarão das Embaixadas, que por mandado da Catholica & Real Magestade del Rey D. Felipe segundo de Portugal fizerão algunos Religiosos da orden dos Eremitas de S. Augustinho a Persia. Composto pello Padre F. Antonio de Gouvea Religioso da mesma orden, Reitor do Collegio de Sancto Augustinho de Goa, & profesor da Sagrada Teologia. Dirigido ao Illustrissimo, & Reverendissimo señor Dom Frey Aleixo de Meneses Arcebispo de Goa, Primás, & Governador da India Oriental. Com licença da S. Inquisiçao, Ordinario, & Paço. Impresso em Lisboa por Pedro Crasbeeck. Anno M.DCXII (1612), 170-171, 183-184.*

⁹ Gouvea, a.g.e., 175-176.

büyükelçisini İspanya'ya göndermeye karar verdiğini, şimdiden İsfahan'daki tüm ipeğin elçilik heyetiyle İspanya'ya doğru yola çıkması için hazırlanmasını emrettiğini bildirmekteydi. Coge Rajabo İsfahan'daki ipeğin develere yüklenmesinden sorumlu olan ticaret erbabıydı. *“Onların sizinkini almalarının yolunu açarak böylece ilk risk alan siz olursunuz ve tüccarların korkusunu giderirsiniz. Eğer İspanya Kralı ipeği satın almak için sözleşme memurları gönderebilirse, Türkiye'den geçenlerin hepsini Hürmüz'e yollarım. Fars ve Ermeni tüccarların ipek ile Goa'ya gitmesine izin verirse ve İspanya'ya bile, en beğendiğinizi sipariş ediniz”* diyerek müzakerelerin başlamasından yana siyasetini ortaya koydu. Şah'ın cevabını alan Domenico Stropene, Halep yoluyla Napoli'ye doğru yola çıktı.¹⁰

Antonio de Gouvea, yaz boyunca ordugâhında Şah'a eşlik etti. 1608 yılı Sonbahar ayı başında İspanya ile birlikte Roma'ya da bir elçilik heyeti gönderme kararı veren Şah Abbas'ın niyeti III. Felipe'yi denizden Osmanlılara savaş açmaya teşvik etmek ve Papa'dan Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolf'u karadan tekrar savaşmaya zorlamasını talep etmekte. Antonio de Gouvea'dan elçilik heyetine eşlik etmesini istediğinde, elçi olarak Avrupa'ya gönderilen Pakize İmam Kulu Bey'in hala dönmemiş olduğunu ve benzer bir görevle Robert Sherley'in henüz ayrıldığını hatırlatan Gouvea, başta itiraz etse de Şah'ın ısrarı neticesinde görevi kabul etti.¹¹ Bir savaşçı ve siyaset adamı olmasının yanısıra büyük bir tüccar olan Şah Abbas'ın 1609'da İspanya Kralı'na gönderdiği bu elçilik, ötekilerinden farklı olarak tamamen ticariydi. Yüz yirmi yük ipek İspanya'ya gönderileceğinden, diplomatik temastan daha çok bu malın satışından elde edilecek paranın iyi bir kâr getirip getirmediğini görmek için yapılan bir ticaret seferiydi.¹²

Şah Abbas'ın gönderilen ipeğin değerinin 400.000 Cruzados olduğunu, her şey yolunda giderse Halep üzerinden tek bir ipliğin bile gitmesine izin vermeyip her şeyin Portekizlilerin kontrolündeki Hürmüz aracılığıyla gönderileceğini söylediğini İsfahan'dan gönderdiği 27.12.1608 tarihli mektupta Antonio de Gouvea yazmaktaydı. Bundan anlaşıldığı üzere daha sonradan “Relaçam...” adlı kroniğinde iddia ettiği gibi gönderilen İpek hediye olarak İspanya ve Portekiz Kralı'na götürülmemekteydi.¹³

Tengiz Bey'in Elçiliği

Safevî elçisi olarak görevlendirilen Tengiz Bey'e İspanya ve Portekiz Kralı III Felipe'ye götürmesi için verilen mektubun Portekizce'den tercümesine bakacak olursak Şah Abbas'ın III. Felipe'ye karşı kullandığı diplomasi dilini ve uluslararası siyasetini yakından tanımsız oluruz:

“Çok haşmetli hükümdar, yeri en yüce, büyüklüğü dünyanın en görkemlisi olan, büyük krallıkların ve devletlerin hükümdarı, dünya ahret kardeşim, tüm kralların en heybetlisi, güneş gibi doğan, askerleri gökyüzünün yıldızları kadar çok olan. Büyüklüğünüz ve ihtişamınız uzun yıllarca devam etsin. Halklarınız ve vasallarınıza karşı daima âdil olmanız diye Tanrı egemenliğinizi korusun. Dört başı mamur hükümdar İspanya Kralı Dom Philippe. Majesteleri bilsin ki aramızdaki sevgi ve dostluk aynı özden türemiş gibi görünen arzu ve istekle dolu tam bir uyumla açıklanabilir. Esenlikle dolu olduğumu ve Tanrı'nın yardımıyla her gün olduğu gibi düşmanımız Türk'e karşı çok büyük zaferler elde ettiğim haberlerini Majestelerine bildiriyorum. Şimdiye kadar her şey tam da arzu ettiğim şekilde gelişti. Bu süre zarfında majesteleri bana İsa'nın yasalarını icra edenlerin en bilgilisi ve iki önemli keşiş babadan biri olan Antonio'yu gönderdi. Kendisi huzuruma varıp siz majestelerinin aşk ve iyilik dolu mektubunu getirdi. Mektubunuzu aldığım ve sağlıklı olduğunuzu öğrendiğim için çok mesudum. Size karşı olan aşk ve sevgim, orada yaşayan ya da oradan geçen Hıristiyanların meselelerini bilen bir konsolosu krallığıma yollamanızı sizden talep etmemi gerektiriyor. Öyle ki bu görevli yasalarınıza uygun olarak yargı ve caza uygulansın. Gereken her yerde adaletin uygulanarak İranlı tüccarların iyi bir şekilde gözetilmelerini Hürmüz kalesi yöneticilerine buyurmalarını majestelerinden talep ediyorum.

¹⁰ Gouvea, a.g.e., 185.

¹¹ Luis Gil Fernández, *EL Imperio Luso-Español y La Persia Safávida (1606-1622)*, Tomo II, (Madrid: Publicación: Fundación Universitaria Española, 2009), 176-177.

¹² Jesús, *En Persía*, 91.

¹³ Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, 269-270.

Majesteleri aynı keşiş baba Antonio'yu yedi yıl önce benzer bir elçilik görevi ile Türk'e karşı silaha sarılmaya beni ikna etmesi için sarayıma göndermişsiniz. Siz majestelerinin buyruğu ve aynı keşiş babanın sözlerinden ikna olup Türk'e savaş açtığımı duymuş ve ona ait kale ve şehirleri ele geçirdiğim haberini almış olmalısınız. Benim tarafımdan yapılması gerekeni yerine getirdiğim için aramızdaki dostluk ve sevgi adına şimdi siz majestelerinden kaptanlarına, dostlarına ve vasallarına aynı Türk'e karşı silaha sarılmalarını emretmesini istiyorum.

Majesteleri, Hıristiyanlara olan büyük aşk ve sevgimin farkındadır. Bu yüzden majestelerinden krallıklarındaki tüm Hıristiyanlara yüksek rütbeli bir rahip göndermesini arzu ediyorum. Ruhu'l-kudüs İsa hazretlerinin görüldüğü, tüm krallıklarımın en muhterem ve kutsal yeri olan bütün Ermenistan'ın başı Üç Kilise [Erivan]'de bu kişi ikamet etsin. Keşiş baba Antonio size olan sevgimin en iyi tanığıdır. Size olan saygımdan ötürü bu rahibe çok kıymet veriyorum ve seviyorum. Bu yüzden kendisine yaraşır şekilde onurlandırılmasını siz majestelerine tavsiye ediyorum. Sarayımda bulunan tarikatının rahiplerini majestelerinin yüzü suyu hürmetine bağrıma basıp onurlandırıyorum. Onları ihmal etmemek amacıyla yaşamaları için onlara ev ve geleneklerine uygun bir şekilde araya gelsinler diye ruhsat verdim.

Siz majestelerine olan sevgimin nişanesi olan bu mektubu taşıyan Tengiz Beg, ordumun kumandanlarından biri ve sarayımın asilzadesidir. Majesteleri, mümkün olan en kısa sürede kendisini bana geri gönderirseniz lütfetmiş olursunuz. Kendisi bu mektupta bahsetmediğim yeni haberler hakkında bilgilendirecek. Müslüman ve Hıristiyan krallar arasında böyle bir sevgi ve dostluğun bizim aramızda olduğu gibi asla bulunmadığını biliyorsunuz. Bu yüzden uygun görülürse tüm Hıristiyanların başı olacak bir piskoposu bana göndermenizi sizden tekrar talep ediyorum. Size yaraşır şekilde hizmet edilsin diye uğraştığımı en iyi bilen kişi olduğu için aynı zamanda keşiş baba Antonio'yu bana tekrar göndermenizi sizden istiyorum. Taşdığı muhtıra hala tam olarak sonuçlandırılmadığından vuku bulan tüm gelişmeler neticesinde onu mükemmel bir şekilde göndermeyi umuyorum. Majesteleri, ipek hakkında yapmış olduğunuz öneriler doğrultusunda Türk'ten bu imtiyazı alıp majestelerinin tebaasına vermektense dolayı çok mutluymum. Böylelikle bu kontratı Hürmüz'e götürmelerini istiyorum. Fakat gerekirse İsfahan'dan taşınan ipeğe zarar gelmesin diye majesteleri İranlı tüccarları gözetme görevini üstlenecek bir şahsı bu şehre göndersin. 8 Kasım'da orduğahımda yazıldı.”¹⁴

Antonio de Gouvea ve Tengiz Beg henüz İspanya'ya ulaşmamışken 1610 yılının Ocak ayında kendisini İran Şahı'nın Elçisi olarak tanıtan ve Antony Sherley'in kardeşi olan İngiliz maceracı Robert Sherley İspanya'daydı.¹⁵ Rusya, Polonya ve Roma saraylarını Şah Abbas adına ziyaret edip orada görevi nedeniyle onurla karşılandı. Ta ki Cyrene Piskoposu Fray Antonio de Gouvea, Şah'ın gerçek elçisi Tengiz Bey ve temsilcisi Zefer Xulfalino gelip Sherley'in İspanya ve Portekiz Kralı III. Felipe'yi aldattığı iddiasında bulunana kadar İspanya'da da aynı başarıyı elde etti. Bu noktadan sonra işler Robert Sherley adına yolunda gitmedi. Burada hiçbir şey elde edemeyeceğini görerek ve III. Felipe'nin kendisiyle görüşmeyi reddetmesi üzerine İngiltere'ye gitti. Burada İspanya'nın İngiltere Büyükelçisi, Kral'ın 17 Haziran 1611'de kendisine yazdığı bir mektupla uyarıldığından İngiltere Kralı'ndan İran'a geri dönmek için sadece küçük bir gemi alabildi. Dönüş güzergâhında Bandel'e uğrayan ve Portekizlilerin nefreti ile karşılaşan Sherley, Portekizli birkaç askerin kaldığı evi ateşe vermesi ve hizmetçilerinden bazılarını öldürmesi üzerine yanarak ölme tehlikesiyle burun buruna geldi. İsfahan'a ulaştığında ise oldukça iyi karşılanan Sherley'in gerçek veya sözde elçiliği Doğu ile ticari ilişkiler kurulmasının arzu edildiğini vurgulamak açısından önemliydi.¹⁶ 23 Nisan 1610'da Sherley ve teklifleri hakkında görüş bildiren bir kraliyet danışmanına göre; İspanya ve Portekiz Krallığı'nda ticari antlaşma ve sözleşmenin bir devlet aracı olarak görülmediğinden yakınılmaktaydı: Fakat başka yerlerde kuyu suyuna benzeyen ve çok fazla çalışmaya mal olan madenlerden gelen paradan daha fazla değer görmekteydi. Ama sözleşme yapmak ise kanıtlanmış bir ilke olarak görülmekteydi. Çünkü Hollanda'nın savaşla, sözleşmelerle zengin olduğu, İspanya'nın ise tüm madenlerine rağmen sözleşmeleri

¹⁴ Gouvea, *Relaçam...*, 180-181.

¹⁵ D. W. Davies, *Elizabethans Errant. The Strange Fortune of Sir Thomas Sherley and His Three Sons*, (New York: Ithaca, Cornell University Press, 1967), 228-229.

¹⁶ Bk. Manuel Serrano y Sanz'ın önsözüyle Don García de Silva y Figueroa, *Comentarios de D. García de Silva y Figueroa de la embajada que de parte del rey de España don Filipe III hizo al rey Xa Abas de Persia*, Ed. Manuel Serrano y Sanz, Tomo I, (Madrid: La Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1903), X-XI.

olmadığından kaybettiği, düşmanlarının ona savaş açarak kendi parasıyla onu tükettiği açıkça bilinmekteydi. İspanya'nın bu makus talihini değiştirecek şahısların tüccarlar olduğu, sözleşmelerin düzenlenmesini ve çıkışını sağlayarak bunu başaracaklarına inanılmaktaydı. İspanya ve Portekiz Kralı, bu sözleşmelerin efendisi olacak, şimdi Venedikliler ve Fransızlar, Türkler ve sapkınlar [Hollandalılar] tarafından yürütülen ticareti tebaası ve arkadaşları aracılığıyla yapacaktı.¹⁷

15 Ocak 1611 tarihli mektuptan Antonio de Gouvea ve Tengiz Beg'in 1610 yılının sonbaharında Hürmüz-Goa üzerinden Lizbon'a vardıkları anlaşılmaktadır.¹⁸ Böylece İspanya kralı tarafından kabul edilmek üzere Madrid'e çağırılan Antonio de Gouvea ve Safevî büyükelçisinin taşıdığı malların ve onlara eşlik edenlerin Portekiz ile Kastilya arasındaki gümrüklerde durdurulmaması için bir izin belgesinin verilmesinin uygun olduğu Portekiz makamlarına bildirildi.¹⁹

Bu sırada Antonio de Gouvea, 2 Ocak 1611'de Şah Abbas'ın ipek antlaşması teklifiyle ilgili III. Felipe'ye bir rapor sundu:²⁰

"...Unutulmamalıdır ki, Majestelerinin hizmetini kıskanan, Hindistan Devleti'ne zarar verebileceğini ve yürürlüğe koymanın imkânsız olduğunu düşünerek Majestelerinin bu sözleşmeyi kabul etmesinde ciddi zorluklar çıkaran bazı kişiler olmuştur. Bu yüzden Hindistan'a bu kadar çok ipek gelse, Çin'den gelemeyeceğini ve bunun için akış olmayacağını söylemektedirler. Bu şekilde, esas kısmı ipek olan Çin sözleşmesi kaybedilecektir. Çünkü çok daha ucuza ve yakına geldiğinde, kimse onu Çin'e gidip bu kadar uzakta aramaz. Zorluk budur.

Hindistan'ın tamamında bu sözleşmeyi sürdürebilecek bir servete sahip olmamanın olanaksızlığından İranlı veya Portekizli tüccarlar kaybedilecektir.

Hürmüz yolundan yapılacak bu ipek ticaretini ve çıkışını eleştirenlerin ana noktaları bunlardır. Fakat bunlar kaldırılrsa ve bu zorluk ve imkânsızlık giderilse bile, sadece bununla Türk'e verdiği zarardan değil, aynı zamanda Hürmüz'ün güvenliğinden ve hatta kraliyet hazinesindeki büyük artıştan dolayı bunu onaylayan ve yine de isteyen olmaz. Bu ticaretin bu güçlük ve imkânsızlık olmaksızın ve Majestelerinin hazinesine büyük fayda sağlayarak sürdürülebileceği kanıtlarla gösterilirse, majestelerinin hizmetine karşı kıskançlıkla hareket eden ve ona karşı çıkan herkesin bunu büyük ölçüde onaylayacağı açıktır.

Zorluk söz konusu olduğunda, bu ipek Hindistan'a gitmeyip Majestelerinin sipariş edeceği gemilerle Hürmüz'den Portekiz limanlarına gelirse biter. Bununla birlikte, Çin'den gelen ipeğin sözleşmesinde yol açabilecek zarara karşı koyulan mücadele ve rahatsızlık ortadan kalkar. İran'dan gelen ipeğin hiçbirinin orada satılması gerekmeyeceğinden Hindistan eskisi gibi daha da az ipekle kalır. Şimdiye kadar bazıları az da olsa satılmaktaydı. Geçen yıl ki tecrübeler bunun önyargılı olamayacağını krallığa gelene gösterdi. Çoğu Çin'den geldiği için birine yararlı olmayanın diğerine de yararlı olmayacağını düşünüp İran'dan gelen nedeniyle fiyatlarını düşürmediler.

Bu kadar büyük miktarda ipek için bir sermaye olmamasının imkânsızlığına gelince, Hindistan tüccarlarının sermayelerini Hürmüz'e göndermelerinin gerekli olmadığı bilinerek de ortadan kaldırılmıştır. Çünkü bütün ipekler İran Şah'ının kendisi ve onun tebaası olan Ermeniler adına Avrupa'ya gelmek zorundadır. Bu nedenle, söylediğimiz gibi Majestelerine hizmet adına ve Hürmüz'ün iyiliği için İranlılardan ve onun tebaasından elimizde giyim eşyaları olması daha uygundur. Böylece Hürmüz'ü rahatsız etme riskini almak istemeyeceklerdir. Bununla, karşı çıkılan zorluk ve imkânsızlık açıkça ortadan kaldırıldığı görülür. Menfaat, bu ipeğin Hürmüz'den satıldığı her yere kadar vergilerin ödenerek gelmesinde görülmektedir. Eğer kaybolursa, ne Majesteleri ne de tebaası kaybetmez, çünkü dediğimiz gibi, İran Şah'ı ve onun tebaası adına gelir. Şah bana, eğer Majestelerine hizmet edilirse, tüm ipekleri masrafları kendisine ve tebaasına ait olmak üzere İspanya'ya göndereceğini söyledi. Majestelerinin hazinesinin her zaman kazanacağını ve asla kaybetmeyeceğini ve kendisine bir şeye mal olsa bile, Türk'e vereceği büyük zarardan dolayı denemekten vazgeçmemesi gerektiği bilinmelidir.

¹⁷ BNM, MS, num. 8180, fol. 125; Figueroa, a.g.e., XI.

¹⁸ AGS, Estado, Legajo 2641, sin foliar.

¹⁹ AGS, Estado, Legajo 1847, sin foliar.

²⁰ AGS, Estado, Legajo 2864, folios 91-92; Ayrıca bk. Carlos Alonso, OSA, "La Embajada persa de Denguiz Beg y Antonio de Gouvea, osa, a la luz de nuevos documentos", *Archivo Agustiniiano*, vol. 64, N°182, (1980): 61-63.

Halep ticaretinin tamamının, Ermenilerin ve Farsların İran'dan Venedik, Marsilya, Floransa ve Avrupa'nın diğer bölgelerine getirdikleri bu ipeğin girdi ve çıktıklarından oluştuğunu belirtmek gerekir. Karşılığında birçok mal taşımak, Halep'i dünyanın ünlü uğrak noktalarından biri haline getirmektedir. Bu kapı kaldırılırsa Halep'ten geçen kırmız, ıskarlat, kadife, cruzea? ve diğer pahalı mallar gibi tüm giysiler Lizbon'a indirilecek ve orada ve Hürmüz'de vergilerini ödeyecektir. Böylece Hıristiyanlığın zararına Halep'te bu kadar Hıristiyan gemisi olmaz. Hindistan'ın tüm değerli taş madenlerini aşip candan başka bir şey getirmeyen Venediklilerin, Majestelerinin hazinesine vergilerini ödedikleri makbuz defterlerinden başka bir şey asla bulmayacaklarından pek çoğu kara yoluyla Hindistan'a geçmez. Çünkü Venedik'in tüm ticareti değerli taşlar üzerindedir. Memurlar görmeden gizlice ceplerde taşınır.

Söylenenlerden, ticaretin gerçekleşmesi için Majestelerinin buyurması ve yürürlüğe girmesi için bu krallıklara ipek getirsin diye gemileri Hürmüz'e göndererek bu emrin verilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Yolda herhangi bir şey satmadan Şah'ı ve sarayında ona eşlik eden San Agustín'in dindarlarını kara yoluyla haberdar ederek, Ağustos veya Eylül ayına kadar ipeği Hürmüz'e göndermesini sağlasınlar. Tebaasından herhangi birinin Halep'ten ipek taşınması engellensin, o kapı her şeye kapansın ve su birikintisine dönüşsün. Öyle ki, İspanya yoluyla alınacak olan ipek dışında ne Almanya'da ne de İtalya'da hiç ipek bulunmasın.

Fakat Şah'ın ve halkının bu yolculuğa isteyerek girmeleri ve böylesine önemli işe ve ticarete başlamaları için Majesteleri, bu ipeğin ödeyeceği vergilerin çok makul olmasını ve tüccarların, ipeği bu kısımdan Lizbon'a getirmenin onlara Venedik veya Marsilya'da olduğundan daha az maliyetli olduğuna ikna olmalarını sağlamalıdır. Çünkü yol çok daha uzun ve daha tehlikeli olduğundan geminin masrafları ve vergiler dayanılmaz olsa, açık bir kazanç umudu olmadan kim bu kadar çok tehlikeyi göze alacak? Bana öyle geliyor ki Majesteleri, Venedik'e bir beşlik ya da bir yük ipek ne kadara mal olabilir diye uzun yıllar Halep'te ikamet eden ve şimdi Lizbon'da ikamet eden ağzı laf yapan adamlardan bilgi edinmesi için Portekiz kral naibine emir göndermelidir. Bakanları, vergileri bu şekilde yönetir, en azından bu ilkelerde tüccarların lehine keser ve daha sonra tüccarların elde ettiği büyük kârı görürlerse onları artırabileceklerdir. Ve Majesteleri ipek sözleşmesini yapsa bile, bu iyiliğin gerekli olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, Hürmüz çıkışında, kayıtlı olan her deve yükü için bir duka'dan başka bir şey ödemeyin, çünkü tüccarlar büyük satış vergileri ödemek için mal ve daha fazla para getiremezler. Kazanç sağlayacakları yerden çok uzakta oldukları için girişte ne kadar ödeyeceklerinden korkarlar. Ve tüm bu vergilerden ne alınacağına karar verdikten sonra, kara yoluyla bir kurye daha gönderilmelidir. Öyle ki, Şah'ı ve tüccarlarını çok çabuk bilgilendirmeniz halinde onların Hürmüz'e gelip ipeklerini Kasım veya Aralık aylarında bu krallıklara giden gemiye götürmeleri için zamanları olur.”

Yeni büyükelçiliğin Madrid'e gelişinden önce, ipek ticaretinin yönün değiştirilmesi hususunda müzakerelerin başlatılacağı ve Tengiz Bey'in yanında bir miktar ipek getirdiği bilinmekteydi. Fakat Tengiz Bey ve Antonio de Gouvea İspanya sarayında kabul edildikten sonra getirdiği ipeğin bir hediye olması kimse tarafından beklenmemekteydi. Steensgaard, garip bir şekilde İspanyol belgeleri bu konuda sessiz kalmaktadır diye ifade etmektedir. Bu nedenle, Tengiz Bey'in İspanya sarayında aldığı dostane karşılamaya neden olanın hediye olup olmadığı veya ilgili başka faktörlerin olup olmadığı belirlenmemektedir diye eklemektedir. Yine İtalyan arşiv belgeleri ışığında verdiği bilgilere göre; Tengiz Bey'in getirdiği teklifler Roma'nın hoşuna gidecek türdendi. Şah, Katolik Kilisesi'nin daha önce kurulduğu ülkelerinin tümünde yeniden eski statüsüne geri getirilmesine izin vermeyi teklif etmişti ve kiliselerin kurulmasına ve bu bölgelere Roma'dan piskoposların atanmasına izin verecekti.²¹

Antonio de Gouvea'ya göre, yapılması gereken tek şeyin Şah'a yolun açık olduğunu bildirmek ve tebaasının Hürmüz'de adil muamele görmesini sağlamaktı. Daha sonra, ipekleri almak için yılda iki kez gemiler gönderilmekle birlikte, Venedik'teki ipek fiyatlarına göre gümrük ve taşımacılık maliyetleri hesaplanmalıydı. İranlı tüccarlar, ipekleri Portekiz gemileriyle Avrupa'ya taşıyacağından gemilerden başka hiçbir yatırım gerekli olmayacaktı. Bu şekilde Şah Abbas'ın dostluğu korunacak, Hürmüz'ün güvenlik sorunu kolay yoldan çözüme kavuşturulmuş olacak, Osmanlı Devleti'ni transit vergilerinden elde ettiği hatırı sayılır bir gelirden mahrum ederken, İspanyol hazinesi için eşit derecede önemli bir gelir elde etmek mümkün olacaktı.²² Çünkü İranlıların krallıklarında başka gelirleri veya başka madenleri

²¹ Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, 283.

²² Steensgaard, *a.g.e.*, s. 284.

yoktu. Onlardan alınan çok sayıda ipek, şimdiye kadar Osmanlı topraklarından çıkış yapmasına rağmen Hürmüz'den ne kadar kolay gelebileceği hiç fark edilmedi. Ancak Osmanlı-Safevî savaşları bu anlaşmanın ana ölçüğü olan Halep'te sürdürülen özellikle ipek ticaretiyle ilgili bu fırsatı sağladı. Birkaç yıl önce, İran parasının Avrupa'dan geldiğini ve bunun ipek geliri olduğunu bilen Osmanlı Paşası, İranlı tek bir tüccarın taşıdığı 700 bin dukayı elinden almıştı. Bu gelir ipeğin getirisinin ne kadar önemli olduğunu kanıtıydı.²³

1611 yılı Mart ayı başında Tengiz Bey, artık İspanya'daki resmi ziyaretini tamamlamış bulunmaktaydı. Seyahatinin başında Şah Abbas'ın İspanya Kralı'ndan sonra Papa'ya göndermeyi planladığı elçilik görevini yerine getirmek üzere Roma'ya gitmek için devlet yetkililerinden izin istedi. 23 Mart'ta kral, devlet sekreteri Antonio de Aróstegui'ye Safevî elçisine seyahati için 3.000 duka ödemesi hususunda emir verdi.²⁴ Fakat Tengiz Bey'in hastalanması üzerine seyahat planları başlamadan bitti. Bunun üzerine Kral III. Felipe, Şah'ın mektubunu Papa'ya ileticeği ve yanıtını kendisine teslim ediceği hususunda Tengiz Bey'e söz verdi. Çok geçmeden Lizbon'a dönen Safevî elçisi, Antonio de Gouvea ile birlikte Goa'ya demir alacak gemiler için mevsimin gelmesini beklemeye koyuldu. 17 Mart 1612'de Antonio de Gouvea'ya neyin uygun olduğu ve Şah'a söylenecekler hakkında talimatlar verildi. 31 Mart'ta Hindistan'a yelken açan gemilere binip İran'ın yolunu tuttular. Ne yazık ki Şah Abbas tarafından talep edilen İspanya Kralı'nın resmi bir elçisi onlara eşlik etmediği gibi Roma'yı da ziyaret edemediler. Büyük bir olasılıkla Papa'nın Şah Abbas'a yazdığı cevap da onlara zamanında ulaşmadı. Üstelik Şah Abbas'a İspanya kralına verilenin çok altında nitelik olarak yakışmayan türde bir hediye götürmekteydiler. Halbuki, Antonio de Gouvea da Robert Sherley gibi İran denizine kalyonlar, resmi elçilik ve Şah'a yaraşır hediyelerle girilmesi önerisini önceden III. Felipe'ye iletmesine rağmen bu istek ertelendi.²⁵

III. Felipe'nin, Şah Abbas'a götürülmesi için Antonio de Gouvea'ya teslim ettiği Portekizce mektubun tercümesine bakacak olursak böyle bir elçilik heyetinin hazırlanmasında yeterli zamanın olmadığı bahane edilmekteydi:²⁶

"En vakur ve kudretli Prens Şah Abbas, İran Kralı, çok sevgili dostumuz, ben Dom Philippe, Tanrı'nın lütfuyla, Portekiz, Algarve ve denizler ve ötesindeki Afrika'nın kralı, Gine'nin ve fethin, denizciliğin, ticaretin, Etiyopya, Arabistan, İran ve Hindistan'ın ve pek çok yerin efendisi. Biliniz ki, bana gelen ve şimdi dönen elçiniz Yüzbaşı Tengiz Bey, huzurunuzdan bana getirdiği mesaj ve haberlerden duyduğum büyük memnuniyeti zat-ı alinize anlatacağıdır. Krallıklarında ve devletlerimde sizin için yaptıklarımın zat-ı alinizi memnun edeceğime söz veriyorum. Bununla birlikte zat-ı aliniz emin olunuz ki gerçek dostlar arasında olan tüm güzel yazışmaları özellikle de tarafımdan sizinle daima sürdürmeyi çok arzulamaktayım. Elçimi zat-ı alinize göndermeyi kabul etmişim. Fakat zamanın kısa oluşu ve başka zorunlu işler nedeniyle şu anda Hindistan eyaletime gitmekte olan gemilere binmesi mümkün olmadı. O gelemediğinden, bu temsili zat-ı aliniz ile yapması için Sirene Piskoposu Don Frey Antonio de Gouveia'yı görevlendirmeyi uygun gördüm. İzzetinefsinden ve erdeminden eminim ki ona verdiğim görevi tam anlamıyla yerine getirecek ve zat-ı aliniz tarafından iyi karşılanacaktır. Bu yüzden sizden onu dinlemenizi ve benim adıma zat-ı alinize söyleyeceği her şeyde ona tamamen inanmanızı ve onunla iletişim kurmanızı rica ediyorum. Umarım ki zat-ı aliniz, dostluğunuzdan söz ettiğim şeyi yapacaktır. Söz konusu piskopos aracılığıyla, zat-ı aliniz bana sağlık ve başarılarınız hakkında iyi haberler gönderecek, böylece onlarla sevinebileyim. En vakur ve kudretli Prens Şah Abbas, İran Kralı, Rabbimiz lütfuyla zat-ı alinizi kutsasın ve şahsınız ve krallığınız onun korumasında olsun. 17 Mart 1612'de Madrid'de yazıldı. Kral."

Şah Abbas'a götürmesi için Tengiz Bey'e verilen cevaba gelince: III. Felipe'nin sert savunmalarla Kızıl Deniz yolunu Osmanlılarla ticaret yapan gemilere kapattığı, orada yelken

²³ AGS, Estado, Legajo 2864, folios 89-91; Alonso, *La Embajada persa de Denguiz Beg y Antonio de Gouvea*, 60.

²⁴ AGS, Estado, Legajo 239, sin foliar.

²⁵ Fernandez, *EL Imperio Luso-Español y La Persia Safávid*, s. 193-194,204, 213-214,

²⁶ TT (Portekiz Ulusal Arşivi)'den: Documentos remettidos da India ou Livros das Moncoes, Publicados por Ordem da Classe de Sciencias Moraes, Ed. Raymundo Antonio de Bulhao Pato, Tomo II, (Lisboa: Politicas e Bellas-Lettras da Academia Real das Sciencias de Lisboa, 1884), 224-225.

açan birçok gemiye İspanya-Portekiz donanması tarafından el konulduğu yazmaktaydı. Kızıl Deniz'in girişindeki Sokotra Adası'nın ve diğer bir stratejik konumdaki limanın ele geçirilmesi için kraliyet donanması harekete geçmiş bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Şah'ın İran'ın tüm ipeğini Hürmüz'e göndermesi durumunda tüccarların büyük kazanç sağlayacağı ifade edilmekteydi.²⁷ İran mallarını ve İran tüccarlarını getirmek için Goa'dan Hürmüz'e iki gemi gönderilip daha sonra Tüccarlar ve malları Goa üzerinden Lizbon'a götürülecekti. Hürmüz'de onlara iyi davranılmalı ve sadece 2 balya yük başına 5 larinlik kayıt vergisi dışında gümrük vergisi alınmamalıydı. Lizbon'da tüccarlardan hem ithalat hem de ihracat için gümrükte yüzde 7 ve konsoloslukta yüzde 3 ücret alınacaktı. İpek, kalitesine bakılmaksızın pound (İngiliz ağırlık birimi) başına 20 Real olarak değerlendirilecek ve diğer mallardaki gümrükler değere göre olacaktı. İranlı tüccarlar Hürmüz-Lizbon taşımacılığı için ipek balyası başına 100 Real, diğer malların tonu başına 600 Real ödeyeceklerdi.²⁸

Elçilik heyeti, 10 Şubat 1613'te Goa'dan Hürmüz'e doğru demir alan gemiye bindi. Hürmüz'e vardıklarında Aziz Agustin tarikatına mensup olan din adamları, Şah Abbas'ın öfkeli olduğuyla ilgili Antonio de Gouvea'yı bilgilendirdiler. Yolladığı İpeğin değerini geri getirmediğine dair söylentiler Şah'a ulaşmıştı. Bu yüzden Safevî elçisi İsfahan'a yalnız gitti. Tengiz Bey huzura çıktığında Şah'ın beklenmedik tekmesiyle karşılandı ve bir emirle orada derdest edildi. Kulakları ve burnu kesildikten sonra iki gün boyunca halkın alaylarına maruz bırakıldı. Sonra iç organları çıkarılıp acımasızca ölüme mahkûm edildi.²⁹

İspanya tarafından gönderilen hediye otuz bin dukadan fazla etmediğini iddia eden Şah öfkeliydi. Öyle ki yüz altı deve yükü olarak gönderdiği ipeğin en az yüz altı bin duka olduğunu söyleyerek hoşnutsuzluğu saklamamaktaydı. Ona göre bu davranış yabancı kralların kendisini güya alt sınıftan kabul ederek hor görmelerinden ileri gelmekteydi. Belki de Tengiz Bey'i ipeği zimmetine geçirmekle itham ederek Şah Abbas, aslında sözde bir küçük düşürmeyi saklamaya çalışmış ve halkına öteki hükümdarlardan hediye alıp vermede her zaman en iyi kısmı aldığını açıkça belirtmek istemiş olabilir. Fakat İspanyol ve Portekiz makamlarının soruşturmaları neticesinde başından beri, o ipeğin bir kısmının Goa'da kaldığı öğrenildi. Bu yüzden III. Felipe, Kral naibi Jeronimo e Acevedo'ya bir mektup yazarak, en kıdemli müfettişe olayı soruşturmasını ve söz konusu zimmete geçirmeden dolayı suçlulara karşı kovuşturma açmasını emretti. Soruşturma sırasında Lizbon'da da büyük miktarda Tengiz Bey'in getirdiği ipekten kaldığı fark edildi. Neticede ipeğin hepsinin III. Felipe'ye hediye edilmediği ortaya çıktı. Olayın üstünden bir müddet geçip ortalık yatıştıktan sonra Antonio de Gouvea, resmi elçinin aynı gemiye binmek istemesine rağmen yetişemediğini ifade eden III Felipe'nin mektubunu Şah'a teslim etti. Gouvea'ya göre, Şah Abbas, Bir camiye bağış yapma bahanesiyle ipeğin bedelini ve faizini isteyerek nezaketsizlik göstermekteydi. Fakat Gouvea bu sırada Hürmüz gümrüğünün bir belgesini Şah'a sunarak Tengiz Bey ve Coge Rajabo'nun ipek yükünü İspanya Kralı'na İran Kralı'nın hediyesi olarak beyan ettiklerini ispat etmeye çalıştı. Ardından 21 Ekim 1613'te İsfahan'ı terk edip resmi elçi vasfıyla gelecek olan Don Garcia de Silva ile buluşacağı Goa'ya geri döndü.³⁰ Daha önce belirttiğimiz gibi şimdiye kadar ipek kaynaklarda hediye olarak geçmediği halde bu görüşmeden sonra Gouvea hediye olarak götürüldüğünü ifade etmektedir. Gerçekte ise Şah'a gösterilen belgenin sonradan Gouvea tarafından Hürmüz makamlarınca uydurulmuş bir belge olduğunu düşündürmektedir.

²⁷ TT, *Livros das Moncoes*, s. 278.

²⁸ TT, *Livros das Moncoes*, 279; Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, 285.

²⁹ *A Cronicle of the Carmalites in Persia an the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries*, Vol. I, (London: Eyre & Spottiswoode (Publishers), 1939), 203; Fernandez, *EL Imperio Luso-Español y La Persia Safávida*, 217.

³⁰ Fernandez, *EL Imperio Luso-Español y La Persia Safávida*, 218-219.

Sonuç

Üç kralın öldüğü Vâdilmezâhin (1578) savaşıdan sonra boş kalan Portekiz Krallığı 1580’de annesi Portekiz prensesi olan Isabel’den doğma İspanya Kralı II. Felipe tarafından ilhak edildi. 1640’a kadar Portekiz ve sömürgeleri Madrid’den yönetildiğinden metinde İspanya ve Portekiz Krallığı ifadesi kullanılmıştır. Şah Abbas’ın önerileri İspanyol ve Portekiz makamları tarafından etraflıca ele alındı. Gouvea ve Sherley’in önerileri tek elde değerlendirilerek öncelikle Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz ve Akdeniz’den, batı ve doğu yönlü olmak üzere karadan topyekûn abluka altına alınması esastı. Daha önce 1571 İnebahtı Muharebesi’nin hemen sonrasında Haçlı İttifakı’nın Portekiz Kralı aracılığıyla Dabreu de Lima’yı İran’a elçi olarak göndererek Osmanlılara karşı savaşı küresel boyuta taşıma girişimine Şah Tahmasp yüz vermemişti. Fakat Osmanlıların İran’a saldırmasıyla beraber Şah Abbas, Batı’dan gelen yakınlaşma adımlarını sıcak karşıladı. Osmanlı-İran Savaşları sebebiyle İran’ın en önemli gelir kaynaklarından biri olan ipeğin Osmanlı topraklarından taşınması yerine Hürmüz-Goa-Lizbon yönlü taşınması önerisi İspanya’nın çıkarları açısından büyük bir fırsat olarak görüldü. Bu doğrultuda önce Sokotra işgal edilerek Kızıldeniz etkili bir şekilde ablukaya alındıktan sonra Hürmüz’e yönlendirilen İranlı tüccarlara gümrükte iyi muamele yapılması garanti edilecekti. Sürekliliğin sağlanması için bu gerekliydi. Şah Abbas’ın istediği resmi bir elçi yerine Antonio de Gouvea’nın Tengiz Bey ile gönderilmesi zaman kazanmaktan ibaretti. İpek sözleşmesinin imzalanması durumunda Portekiz yönlü ticaret için maddi getirisinin tespit edilmesi için rapor hazırlanacaktı. Gouvea gibi bir din adamı yerine İran’ı iyi bilen kıdemli bir memurun elçi olarak gönderilmesi uygundu. Şah’a yaraşır hediyelerin temin edilmesinden sonra Don García de Silva y Figueroa, resmi elçi vasfıyla Mart 1614’te İran’a doğru yelken açtı. Dört yıl süren ve dönüş yolunda hayatına mal olarak trajik sonla biten “Comentarios de Don García de Silva y Figueroa de la embajada que de parte del rey de España don Felipe III hizo al rey Xa Abbas de Persia” isimli iki ciltlik eseri İspanya-Portekiz-İran ilişkilerinin tarihteki en ileri aşamasına tanıklık etmesi açısından kıymetlidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 239, sin foliar.

Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 1490, sin foliar.

Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 1847, sin foliar

Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 2641, sin foliar.

Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 2864, folios 89-92.

A Cronicle of the Carmalites in Persia an the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries, Vol. I, London: Eyre & Spottiswoode (Publishers), 1939.

Biblioteca Nacional de Madrid, MS, num. 8180, fol. 125.

Torre de Tombo (Portekiz Ulusal Arşivi)'dan: Documentos remettidos da India ou Livros das Moncoes, Publicados por Ordem da Classe de Sciencias Moraes, Ed. Raymundo Antonio de Bulhao Pato, Tomo II, Lisboa: Politicas e Bellas-Lettras da Academia Real das Sciencias de Lisboa, 1884.

İspanyol ve Portekiz Kronikleri

Figueroa, Don García de Silva y, *Comentarios de D. García de Silva y Figueroa de la embajada que de parte del rey de España don Filipe III hizo al rey Xa Abas de Persia*, Ed. Manuel Serrano y Sanz, Tomo I, Madrid: La Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1903.

Gouvea, Padre F. Antonio de, *Relaçam, em que se tratam as guerras que alcançou o grande de Rey da Persia Xá Abbas o grão Turco Mahometto, & sue filho Amethe: as quais resultarão das Embaixadas, que por mandado da Catholica & Real Magestade del Rey D. Felipe segundo de Portugal fizerão algunos Religiosos da orden dos Eremitas de S. Augustinho a Persia. Composto pello Padre F. Antonio de Gouvea Religioso da mesma orden, Reitor do Collegio de Sancto Augustinho de Goa, & profesor da Sagrada Teologia. Dirigido ao Illustrissimo, & Reverendissimo señor Dom Frey Aleixo de Meneses Arcebispo de Goa, Primás, & Governador da India Oriental. Com licença da S. Inquisição, Ordinario, & Paço. Impresso em Lisboa por Pedro Crasbeeck. Anno M.DCXII (1612).*

Araştırma Eserleri

Alonso, Carlos, OSA, “La Embajada persa de Denguiz Beg y Antonio de Gouvea, osa, a la luz de nuevos documentos”, *Archivo Agustiniiano*, vol. 64, N°182, (1980): 49-115.

Davies, D. W., *Elizabethans Errant. The Strange Fortune of Sir Thomas Sherley and His Three Sons*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967.

Fernández, Luis Gil *EL Imperio Luso-Español y La Persia Safávida (1606-1622)*, Tomo II, Madrid: Publicación: Fundación Universitaria Española, 2009.

Fernández, Luiz Gil, *De Pirata Inglés a Repúblico español. Vida e Industrias de Antonio Sherley (1565-1633)*, Madrid: Ediciones Computulense, 2018.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Jesús, P. fray Florencio del Niño, *En Persia (1608-1624), Su fundación, - Sus embahadas. – Su apostolado*, Tomo III, Pamplona: La Obra Maxima Editora, 1930.

Küpeli, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

Matthee, Rudolph P., *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver (1600-1730)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Newman, Andrew J., *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, New York: I.B.Tauris Publishing, 2006.

Romer, H. R., “The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*,_Ed. Peter Jackson, Vol. 6, Cambridge: Cambridge University Press, (2006), 189-350.

Steensgaard, Neils, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: the East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*, London : The University of Chicago Press, 1973.

Emrah NAKİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı

emrahnaki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3594-1340

13 Mayıs 1980'de Ankara'da doğdu. Ankara Batıkent İstiklâl İlköğretim ve Kaya Bayazıtöğlü Lisesi'nde okudu. 2001-2002'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın İzmir'de düzenlediği Profesyonel Turist Rehberliği eğitimini tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan 2006'da mezun oldu. 2009 yılında Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda "Şah Abbas Döneminde İspanya-İran ilişkileri" teziyle yüksek lisans diplomasına hak kazandı. 2009-2015'te aralıklarla İspanya ve Portekiz arşivlerinde bulundu. 2015 yılında Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu danışmanlığında hazırladığı "İki Savaş Arası İspanya-Osmanlı İlişkileri (1571-1588)" başlıklı doktora çalışmasıyla Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'dan mezun oldu. 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın daveti üzerine Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde İngilizce olarak "Avrupa ve Bizans Tarihi" dersleri verdi. 2018'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak göreve başladı. 2019'da Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın geçici görevlendirmesiyle "La Universidad Nacional de Colombia (Kolombiya Ulusal Üniversitesi)'da Türk Tarihi, Kültürü ve Dili dersleri verdi. Halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı'nı sürdürmektedir. Yazar İspanyolca, Portekizce ve İngilizce bilmektedir.

**RUS DİPLOMASİ GELENEĞİNİN TEMELLERİ:
ALEKSANDR MİHAYLOVİÇ GORÇAKOV (1856-1878)**

**ORIGINS OF THE RUSSIAN DIPLOMATIC TRADITION:
ALEXANDER MIKHAILOVICH GORCHAKOV (1856-1878)**

Aslı YİĞİT

Öz

On dokuzuncu yüzyıl başında Avrupalı güçler arasında itibarı artan Rusya İmparatorluğu 1853'de Kırım Harbindeki yenilginin ardından dış politikada yeni bir strateji izleme kararı aldı. Dışişleri Bakanlığına getirilen Aleksandr Mihayloviç Gorçakov Rusya'nın kaybolan itibarını yeniden kazanması için barışçıl bir strateji izlemeye başladı. Okul çağlarında aldığı liberal eğitimi geleneksel Rus muhafazakâr düşüncesiyle harmanlayan Gorçakov yeni bir diplomasi stratejisi ortaya koydu. Rusya'nın içerideki reformlarına odaklanması ve savaşın yıkıcı etkilerinden toparlanması için barışçıl ve Avrupa'daki güç dengesini korumaya odaklı bir dış politika izledi. Gorçakov'un stratejisine göre, revizyonist politikalarla, tamamen toparlanmadan başka savaşa girişmek Rusya'daki iç politik reformları sekteye uğratmak ve imparatorluğun toparlanması için gereken ortamdan uzaklaşmak demektir. Gorçakov'un bu stratejisi Çar II. Aleksandr nezdinde büyük takdir toplarken sonraki dönemlerde Rus diplomasisine derin izler bırakmıştır. Bu çalışmanın amacı Gorçakov'un diplomasi kariyerinin inşasındaki önemli noktalara değinerek, Gorçakov'un Rus diplomasi anlayışının Rus dış politikasına nasıl katkı sağladığını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: A. M. Gorçakov, Rus Dış Politikası, Rusya İmparatorluğu, On dokuzuncu Yüzyıl, II. Aleksandr.

Abstract

After the defeat in the Crimean War in 1853, the Russian Empire, whose prestige increased among the European powers at the beginning of the nineteenth century, decided to pursue a new foreign policy strategy. Aleksandr Mikhailovich Gorchakov, who was appointed to the Ministry of Foreign Affairs, began to pursue a peaceful strategy to restore Russia's lost reputation. Gorchakov, who blended the liberal education that he received during his school years with the traditional Russian conservative thought, put forward a new diplomacy strategy. He pursued a peaceful foreign policy focused on maintaining the balance of power in Europe so that Russia could focus on domestic reforms and recover from the devastating effects of the war. According to Gorchakov's strategy, to go to war with revisionist policies, without a full recovery, would impede the internal political reforms in Russia and move Russia away from the environment necessary for the recovery of the Empire. Gorchakov's strategy was not only highly appreciated by the Tsar II. Alexander, but also he left deep traces on Russian diplomacy in the later periods. The aim of this study is to examine how Gorchakov's understanding of Russian diplomacy contributed to Russian foreign policy, by addressing the important points in the construction of Gorchakov's diplomatic career.

Keywords: A. M. Gorçakov, Russian Foreign Policy, Russian Empire, Nineteenth Century, Alexander II.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl başında Napolyon Savaşları'ndan sonra, Rusya'nın Avrupalı güçler arasındaki prestiji artmıştı. Çar I. Nikolay'ın yönetimi sırasında Rusya, gelecekteki benzer bir savaş durumundan kaçınmak için Avrupa statükosunu koruma stratejisi izlemişti. Ancak, 1853'te Rusya kendisini yeni savaşın tam merkezinde buldu. Rusya'nın Kırım Harbi'ndeki başarısızlığı, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Çarlık dış politikasında yeni bir dönem açarak Rusya'nın Batılı güçler arasındaki prestijini azalttı. Uluslararası prestijini geri kazanmak isteyen Rus hariciyesi daha barışçıl bir strateji benimsemeye karar verdi. Bu barışçıl politikanın destekçisi, Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov'du. 1856'da imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın Rusya'ya yüklediği aşağılayıcı koşulların ortadan kaldırılmasını dış politika hedefi olarak ikinci plana koyan Gorçakov için birincil amaç Batılı güçlerle barış içinde, saldırganlıktan uzak bir yol izlemektir. Rusya Kırım harbinin yıkıcı etkilerinden toparlanmak için bir süre dinlenmeye ihtiyaç duyuyordu. Gorçakov'un stratejisine göre, tamamen toparlanmadan başka savaşa girişmek Rusya'daki iç politik reformları sekteye uğratmak ve imparatorluğun çöküşüne giden yolu açmak demektir.

Gorçakov'un Rus diplomasisinde yaklaşık yirmi yıl boyunca kurmaya çalıştığı 'toparlanma' stratejisi aslında muhafazakar Rus değerlerle Avrupalı liberal değerlerin harmanlanmasının bir ürünüydü. Okul yıllarında içinde bulunduğu muhafazakar ve baskıcı Çarlık rejimi dikkate alındığında Gorçakov'un liberal değerlerini ona kazandıran eğitim hayatının Rus diplomasisinin geleceğini çizmedeki rolü ortaya çıkmaktadır. Bakanlığı döneminde Avrupalı devletlerle çatışmadan uzak durma ve mümkün olabilecek ikili ittifakları geliştirmek üzerine diplomatik girişimlerde bulunan Gorçakov, bu yönüyle Çar II. Aleksandr'ın gözde bakanı haline gelmişti. Her ne kadar yirmi yıllık görevi süresince Kırım Harbi yenilgisinin ardından Rus dış politikasını toparlamak adına en önemli adımları atsa da 1877 yılında patlak veren 93 Harbi'nin çıkışına müdahale edememiş ve Rus İmparatorluğu Gorçakov'un tüm diplomatik girişimlerine rağmen kendini yeniden Avrupalı devletlerle çatışma halinde bulmuştur.

1812'deki Napolyon'un seferinden Çarlık ordusunun zaferle çıkması ve aynı dönemde Avusturya ve Prusya'nın da zayıflaması sonucunda Rusya Avrupa kıtasında güçlü devletler arasında yerini almış ve oluşan Kutsal İttifak'ın önemli bir üyesi haline gelmişti. Bununla birlikte 1814-1815 Viyana Kongresi'nde de Rusya'nın ağırlığı hissediliyordu. Bu kongrede oluşturulan Avrupa Konçertosu içinde yerini alan Rusya, artık Avrupalı bir devlet olarak uluslararası camiada konumunu sağlamlaştırmayı başarmıştı.¹ Viyana Kongresinden Kırım Harbine kadar olan süreçte Rusya Avrupa kıtasındaki gücünü korumaya devam etti. Özellikle 1825 yılında Çar I. Nikolay'ın tahta çıkmasının ardından milliyetçi hareketlere ve ihtilalci fikirlere geçit vermeyen politikasıyla içeride baskıcı, ancak dışarıda Avrupa'daki statükoyu korumaya odaklı bir siyaset izledi. Böylece Rusya Kırım Harbine girmeden önce uluslararası arenada itibarını olabilecek en yüksek noktaya getirmiş bulunuyordu.² Kırım Harbinde Rusya'nın aldığı yenilgi ve ardından 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması Rusya'nın, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kazandığı itibarı bir anda yerle bir etmeye yetmişti.³ Barış antlaşmasının Rusya'nın itibarına en zarar verici hükmü, Karadeniz'in tamamen silahsızlandırılmasını talep eden 11-14. maddeleriydi. Bu maddeler, Rusya'nın en önemli donanma tesislerinden bir kısmının devre dışı kalmasına yol açarak, Rusların

¹ Flemming Splidsboel-Hansen, "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy," *Europe-Asia Studies* 54:3 (2010): 378-379; ayrıca bkz. Nicholas Riasanovsky, *A History of Russia*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 314.

² John LeDonne, *The Russian Empire and the World, 1700–1917* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 117, 254; ayrıca bkz. Riasanovsky, *A History of Russia*, 329–336; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801–1917* (Oxford, Oxford University Press, 1967), 280.

³ Seton-Watson, *The Russian Empire*, 316; Vadim Makarenko, *Kto soyuznik i Rossii?* (Moscow, Stradiz, 2000), 17.

Karadeniz ve Akdeniz'de nüfuzunun ciddi şekilde azalması anlamına geliyordu.⁴ Bunun yanında artık Rusya Balkanlardaki Ortodoks halkların koruyuculuğu misyonundan da vazgeçmek zorunda kalarak, dış politikada önemli bir darbe almış oluyordu.⁵ İç politikada serflerin özgürleştirilmesinden yargı alanındaki düzenlemelere kadar bir dizi yenilikle uğraşmak durumunda olan Çar II. Aleksandr dış politikada Rusya'nın tekrar eski itibarını kazanması görevini Gorçakov'a vermişti. Çarın, Kırım yenilgisinden sonra Dışişleri Bakanı K. V. Nesselrod'un⁶ diplomasideki yetkinliğine güvendiği Gorçakov'u bakan olarak atanması Rus hariciyesinde etkisi günümüze kadar sürecek yeni bir dönemin başlangıcını oluşturuyordu. Gorçakov'un diplomasideki başarısının temelleri aslında Çarlık Lisesinde atılmıştı. Rus muhafazakarlığıyla harmanladığı Avrupalı liberal fikirleri Gorçakov bu lisede öğrenmişti.

Gorçakov'un Eğitim Hayatı

Çar I. Aleksandr zamanında Rus devletinde kökleşmiş bir diplomasi anlayışı henüz yerleşmediğinden, dış misyonlarda görevli Rus diplomatlar kendilerine özgü dış politika yürütüyorlardı. Bir kısmı başka milletlere mensup olan bu diplomatların Rus devletini uluslararası arenada layıkıyla temsil edemediğini düşünen Çar bu durumu değiştirmek amacıyla Rus diplomasisine milli çevrelerden insan yetiştirme projesini hayata geçirmeye karar verdi. Çara göre milli bir eğitim sisteminden yetişmiş, halkına ve imparatora bağlılığı olan insanların bürokraside yer alması elzemdi. Böylelikle Çarlık lisesi (*Tsarskoe Selo*) açılması projesi ortaya çıktı.⁷ Bu lisenin kuruluş amacı Rusya'daki aristokratların çocuklarını eğitmek ve dönemin ruhuna uygun kültürlü, uzmanlık sahibi bürokratlar yetiştirmektir. Son derece zorlu bir sınavdan geçirilen soyluların çocukları, ancak uzun bir değerlendirme sonucunda bu liseye kabul ediliyorlardı.⁸ St. Petersburg'da kurulan Çarlık Lisesinde okuyan ilk öğrenciler arasında ekseriyetle Rus bürokrasisi ve edebiyatında ilerleyen dönemde öne çıkacak isimler yer alıyordu. Bu isimler arasında en ünlüsü Gorçakov'un da sınıf arkadaşı olan Aleksandr Puşkin idi.⁹ Müdürü dönemin Eğitim Bakanı Aleksey Kiriloviç Razumovskiy (1748-1822) olan bu lisenin hedefi yetenekli ve azimli gençleri devlet hizmetine hazırlamaktı. Liseye öğrenci alımının baş esaslarından biri ise tüm soylu ailelerin bu hizmetten faydalanmasını sağlamaktı. Öyle ki, kontenjanın hayli sınırlı olduğu bu yeni eğitim kurumuna girmek için aynı aileden birden fazla çocuk sınava girip kazansa bile sadece bir tanesi kabul ediliyordu.¹⁰ Çarlık lisesi o dönemde Rusya'da bulunan diğer öğretim kurumlarından birçok konuda farklılık gösteriyordu. Asıl hedefi bürokrasinin türlü birimlerine adam yetiştirmek olan lisenin eğitim programı dönemin Avrupa üniversitelerindeki müfredatı aratmayacak kalitedeydi. Binası Petersburg'daki Yekaterinburg Sarayının hemen yanındaydı. Bahar ve yaz

⁴ E. Adamov (ed.), *Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami 1856–1917* (Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy i literaturnoy, 1952), 26–27.

⁵ Adamov (ed.), *Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami*, 23–34; N. Hitrova, "Rossiya sosredotochivaetsya," Anatolii Ignatiev et al. (eds), *Istoriya vneshnei politiki Rossii—Vtoraya polovina XIX veka* (Moskva: Mejdunarodnie otnosheniya, 1999), 49–50; Riasanovsky, *A History of Russia*, 339.

⁶ Karl Vasilieviç Nesselrod 1822-1856 yılları arasında Rus Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

⁷ Viktor Lopatnikov, *Gorçakov*, (Moskva: Molodaya Gvardiya, 2003): 24.

⁸ Aleksandr Radeviç Andreev, *Posledniy Kantsler Rossiyskoy İmperii. Aleksandr Mihayloviç Gorçakov* (Kaluga: Oblizdat, 1999): 2-6.

⁹ Gorçakov ve Puşkin lisede dönem arkadaşlarıydılar ve *Tsarskoe Selo*'nun ilk mezunlardandırlar. Lise yıllarında temeli atılan dostlukları daha sonraları kariyerlerine iki farklı kulvarda devam ettikleri için kesişme fırsatı bulamadı. Fakat lise sıralarından getirdikleri vefa onları 1825 yılının Eylül ayında Pskovşina isimli küçük bir kasabada buluşturdu. Gorçakov, I. Aleksandr tarafından sürgüne gönderilen Puşkin'i burada ziyaret etti. Lopatnikov, *Gorçakov*, 39-40; Dieter Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov: A Study in Bismarck's Russian Policy, 1825-1871," (PhD, Stanford University, 1968): 40-41. Constantin de Grunwald, *Trois Siecle de Diplomatie Russe* (Paris: Calmann-Lévy, 1945), 200; Julian Klaczko, *The Two Chancellors. Prince Gorchakov and Prince Bismarck*, (New York: Hurd and Houghton, 1876): 6.

¹⁰ Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov, 39-40; Lopatnikov, *Gorçakov*, 25.

aylarında saray mensuplarının yazlık sarayda (Yekaterinburg sarayında) bulunmalarıyla lisenin öğrencileri bürokratlar ve ünlü isimlerle karşılaşma fırsatı buluyorlardı. Kısacası müfredatından yerleşkesine kadar Çarlık lisesi, öğrencilerinin siyasetin ve diplomasinin hem teorik hem de pratik anlamda tüm inceliklerine vakıf olabilecekleri şekilde tasarlanmıştı.¹¹ Bunun yanında lisede ders veren öğretmenlerin çoğu Fransız'dı.¹² Dahası Fransız eğitim sisteminin önemli ayaklarından biri olan 'lycée' (lise) Rusya İmparatorluğunda ilk defa kurumsal anlamda uygulamaya sokuluyordu. Liseden mezun olanlar Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı gibi devlet kurumlarında bir bir yerlerini almaya başlıyorlardı.¹³

Rus bürokrasisindeki hemen hemen tüm isimlerin köklü aristokrat gelenekten geldiği bilinmekle beraber, Gorçakov'un aile ağacı Rurik hanedanlığına¹⁴ kadar uzanıyordu. Aynı zamanda aile üyelerinden bazıları çeşitli savaşlarda Çarlık ordusuna hizmet etmişlerdi.¹⁵

Başarısının temelleri henüz okul çağında atılan Aleksandr Gorçakov 12 yaşında lisenin sınavını başarıyla geçerek öğrenim hakkı kazanmıştı. Nesillerdir İmparatorluğa ve Çara hizmet eden aile fertleri¹⁶ gibi kendisinin de amacı okulu bitirip bürokrat olmaktı.¹⁷ Gorçakov eğitimi için St. Petersburg'daki amcasının yanına gönderildi ve aristokrasinin üst düzey isimleri ve de bürokratların ziyaret ettiği amcası Peşçurov'un¹⁸ evi onun için siyaset ve diplomasini erken yaşta yakından gözlemle fırsatı bulduğu bir ortam yarattı. Gorçakov lise yıllarında ileride icra edeceği meslek üzerine de hayli kafa yormuştu. Hatta halası A. N. Peşçurova'ya yazdığı mektuplarında meslek seçimi konusundaki kafa karışıklıklarından söz etmişti. Gorçakov'a göre genç bir adamın ne iş yaparsa yapsın kariyerine askeri hizmetle başlaması şarttı. Fakat mektubunda belirttiğine göre halasının da tavsiyesine uyararak kendi özelliklerine uyan ve daha çok fayda gösterebileceği bir alan olan bürokrasiyi ve daha özelde de diplomasini seçmeye karar vermişti. "Eğer bir gün ihtiyaç arz eder de herkes kendini tek bir şeye [ülke savunması] adarsa, o zaman ben de hiç şüphesiz tüyü [kalemi] kılıçla değiş tokuş ederim." notunu düşmeyi de ihmal etmiyordu. İyi bir devlet adamı ve diplomat olmanın baş koşulu olarak dil bilmenin önemini altını çiziyor ve kendini bu konuda geliştirmek üzere girişimlerde bulunduğunun ilk işaretlerini veriyordu. Zaten halihazırda Rusça, Almanca, Fransızca'yı iyi derecede bilen Gorçakov, mektuplarında, İngilizce için iyi bir başlangıç yaptığını ve İtalyanca'yı da öğrenme niyetinin olduğunu yazıyordu. Latince ile ise sorunlarının olduğunu ve "kafasının bir türlü almadığını" da ekliyordu.¹⁹ Kısacası, Gorçakov'un aile kökenlerinin dayandığı aristokratik ilişkiler ve okuduğu Çarlık lisesi onun kariyerinin oluşmasında çok büyük etki etmişti. Avrupalı liberal değerler temelinde kendini yetiştiren Gorçakov Rus diplomasisinde yeni bir dönemi başlatmak için gerekli yetkinliğe ilk gençlik yıllarında erişmişti.

¹¹ Lopatnikov, *Gorçakov*, 28.

¹² Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 39-40.

¹³ Lopatnikov, *Gorçakov*, 37.

¹⁴ Gorçakov'un soyu Rurik hanedanlığından Chernihiv knezi Aziz Mihail Vsevolodoviç'e (Mihail Çernigovski olarak da bilinir)(1179-1246) kadar uzanıyordu. Aleksandr Radeviç Andreev, *Posledniy Kantsler Rossiyskoy İmperii*, 9-11.

¹⁵ Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 38-39.

¹⁶ On dokuzuncu yüzyılda Gorçakov soyadı ilk kez Aleksandr Gorçakov ile duyulmamıştı. Onun uzak akrabası olan general Mihail Dmitrieviç Gorçakov (1793-1861) Kırım harbi sırasında Tuna, Kırım ve Lehistan ordularının komutanlığını yapmıştı. Lopatnikov, *Gorçakov*, 26.

¹⁷ a.g.e.

¹⁸ Aleksey Nikitiç Peşçurov, Vitebsk ve Pskov valisi, senatör ve aynı zamanda Gorçakov'un babasının kuzeniydi.

¹⁹ A. M. Gorçakov, "Litseyskie pisma A. M. Gorçakova 1814-1818 gg.," *Krasniy Arkhiv*, 6 (1936): 185; Lopatnikov, *Gorçakov*, 25-26, 32; Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 37-40.

Gorçakov'un Kariyeri ve Diplomasideki Yetkinliği

Gorçakov Rus Dışişleri Bakanlığına 18 yaşında girdi ve Avrupa'daki birtakım konferanslarda dönemin Dışişleri bakanı Nesselrod'un yaverliğini yaptı. Bu sıralarda Gorçakov'un başarısı 1816-22 arası Hariciye Bakanlığı yapan Ioannis Kapodistrias'ın gözünden kaçmıyordu. Daha sonra Peterburg'da eğitim alırken bir süre evinde misafir olarak kaldığı Senatör Peşurov'un aracı olmasıyla Şark İşleri Dairesinde Kont Sturdza'nın emrinde çalışmaya başladı. Aslında Gorçakov'un kariyer basamaklarını tırmanışına en çok destek veren isim Ioannis Kapodistrias idi. Kapodistrias 1816-1822 yılları arasında, yani Hariciye bakanlığında sekreterlik görevinde kaldığı süre boyunca, Gorçakov'a destek verdi. Ne var ki, Kapodistrias ile menfi ilişkide olan Hariciye Bakanı Nesselrod, Gorçakov'un diploması basamaklarındaki ilerleyişine ket vurdu. Her şeye rağmen Gorçakov'un diploması alanındaki yeteneği ve işindeki titizliği onu kariyer basamaklarında üste taşıdı. Özellikle bakanlık dönemi öncesi Rus bürokrasisine hakim olmaya başlayan muhafazakar havayı lise eğitimiyle harmanladığı liberal fikirlerle birleştirince Rus dış politikasının yirminci yüzyıl başına kadar sürecek yeni bir sürece girmesine vesile oldu. Gorçakov ve onun gibi Çarlık lisesinden ilk mezun olanlar hem Rus hem de Avrupa öğretim sistemine dayanan çok yönlü bir eğitim almışlardı. Fakat, 1825'e gelindiğinde Dekabrist ayaklanmasının ardından Rusya genelinde tüm kurumlarda ve okullarda olduğu gibi bu lisede de istibdat rejimi başlamıştı. I. Nikolay'ın bu polis rejiminde gençlerin liberal Avrupa değerlerine dayanan bir eğitim almaları sakıncalı bulunuyordu.²⁰ Gorçakov'un bürokrasideki ilk yılları Rus gizli polis teşkilatı 'Tretye Otdeleniye'nin (Üçüncü Şube) muhafazakar bir düzen kurma amacıyla uyguladığı sansür ve sıkı kontrol politikaları içinde geçti. Bunun yanında selefi Nesselrod'un takip ettiği, Metternich²¹ çizgisinde tasarlanmış olan, Avrupa'daki statükoyu koruma stratejisi Gorçakov'un da ana gayesiydi. Kısacası Gorçakov, hem muhafazakar hem de liberal fikirlerin etkisiyle dış politikada Rusya'nın kendi değerlerine sahip çıkarak Avrupa ile barışçıl bir politika izleme planını savunuyordu.²²

Gorçakov'un, Kapodistrias'ı etkilemeyi başardığı öne çıkan özelliği liberal ve Avrupalı değerlere olan inancıydı. Paris Barış antlaşması sonrası Rusya'nın düştüğü aşağılayıcı durumda bile diplomasinin tüm sınırlarını zorlayarak, Avrupa ile yeni bir ittifak arayışına girmeyi masada birincil seçenek olarak tutan bir bakan Rus hariciyesinin en çok ihtiyacı olan bürokrat profiliydi. Diplomatik kariyerine Londra ile başlayan Gorçakov daha sonra Roma, Berlin, Floransa ve Viyana'ya görevli gitti. 1841 yılında Württemberg'e büyükelçi olarak atanarak buradaki görevi sırasında Çarlık ailesinin Württemberg'de bulunan fertleriyle iyi ilişkileri sayesinde Çarlık ailesinin yakın dostları arasında yerini aldı. Gorçakov, 1851 yılında Frankfurt'a ve 1853 yılında, Kırım Harbi başlayınca, da Viyana'ya atandı ve iki yıl sonra Viyana büyükelçisi oldu.²³

Yüzyılın ilk yarısında Avrupa kamuoyunda ve diplomatik çevrelerde prestijini gittikçe artıran ve büyük güçler arasında adı anılmaya başlanan Rusya, Kırım yenilgisinden sonra saygınlığını önemli ölçüde yitirse de hala bir büyük güç olarak Avrupa'nın karşısında duruyordu. Eski itibarını geri kazanması için hızla toparlanması gereken Rusya'nın özellikle dış politikada bundan sonra yapacağı hamleler önem arz ediyordu. Her şeyden önce Avrupa kamuoyunda Rusya'nın imajını sansür politikalarıyla zedeleyen I. Nikolay yönetimindeki baskıcı rejimin değişmesi ve Rusya'nın uluslararası sistemdeki eski konumunu kazanması için yeni bir politika tasarlaması için, Çar II. Aleksandr Dışişleri Bakanlığına, Batılı tarafı

²⁰ Nicholas V Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*, (Berkeley: University of California Press, 1969): 184-234.

²¹ Prens Klemens von Metternich (1773 - 1859) 1915 yılında düzenlenen Viyana Kongresinin ana aktörüydü.

²² Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov, 56.

²³ Andreev, *Posledniy Kantsler Rossiyskoy Imperii*, 18, 44-53.

geleneksel tarafından daha ağır basan, Gorçakov'u getirdi. Bunun yanında, ayrıca II. Aleksandr Rusya'nın reformlara olan ihtiyacının farkındaydı ve bir dizi köklü değişikliği hayata geçirmeye kararlıydı.²⁴ Bu bağlamda serfliğin kaldırılması, yerel yönetim sisteminin değiştirilmesi ve yargı reformunu da kapsaya yeniden bir yapılanmaya girişti. Kısacası artık Rusya'nın iç politikasını, yani üretim kaynaklarını, refahını, kültürünü, ticaret ve endüstrisini geliştirme vakti gelmişti.²⁵ Gorçakov, içeride gücünü toplayamamış bir Rusya'nın dış politikada güçlü devletler sınıfında devam edemeyeceğinin farkındaydı ve bu sebeple önceliğin Rusya'nın içeride güçlenmesi olduğunu Çara salık veriyordu. Ona göre bu hedefi gerçekleştirmek için de ilk koşul dış politikada çatışmadan uzak durmak ve Avrupa devletleriyle iyi geçinmekti. Kısacası Gorçakov'a göre Rusya'nın en çok ihtiyacı olan şey bir barış süreciydi ve bunun süresi de iç politikadaki reformların hızı ve başarısına bağlıydı. Gorçakov'un dış politika stratejisine göre, iki unsur son derece önemliydi: öngörülebilirlik ve saldırgan olmama. Zira muğlak bırakılmış bir politika diğer devletleri endişeye sevk edip, düşmanlık göstergesi sayılabilirdi. Dış politikada ülkeyi içine sürükleyecek bir ikinci savaş hali reform çabalarını tehlikeye atabilirdi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Orta Asya ve Uzak Doğu'ya doğru ilerlemesini sürdürürken, Avrupa devletlerine, Rusya'nın batıda bir genişleme planlamadığının güvencesini veriyordu.²⁶

Dış Politikada Yeni Bir Dönem

1856'da artık kırk yıldır süregelen Kutsal İttifakın sona ermesi ve Paris Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Rus dış politikası artık yeni bir döneme giriyordu ve Gorçakov bu yeni dönemi temsil eden isim olarak ön plana çıkıyordu. Liberal fikirlerini edindiği Çarlık lisesinden başlayarak, birçok Avrupa başkentinde diplomat olarak görev yapmasına kadar diplomaside ciddi bir birikim sahibi olmuştu.²⁷ Gorçakov Dışişleri Bakanlığına geldikten sonra, başta on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında reformların uygulanmasıyla ilgili siyasi süreç olmak üzere Kırım Harbindeki yenilgi sonucunda Rusya'nın kendisini içinde bulunduğu uluslararası durumla nasıl mücadele edileceği meseleleriyle karşı karşıya kalmıştı. Tüm bu koşullar altında, Rus devletinin dış politikasının dayanması gereken ilkelerin geliştirilmesi Gorçakov'un önünde acil bir eylem planı olarak duruyordu.²⁸

1853 yılında Kırım harbi patlak verdiğinde Gorçakov Rus dış politikasında selefi Nesseorod'un muhafazakar politikalarını izleme eğilimindeydi. Bu noktada Gorçakov'un ilk hedefi Paris Antlaşmasının Rusya açısından onur kırıcı maddelerinin ortadan kaldırılması ve ikinci olarak da Viyana Kongresiyle tesis edilen Avrupa güç dengesinin korunarak, Rusya'nın bu dengedeki yerini muhafaza etmesiydi. İlk hedefi gerçekleştirirken Gorçakov için en elzem olan nokta Batılı güçlerle barışçıl ve mutedilâne ilişkiler içinde olmaktı. Zira, barışçıl ilişkiler olmaksızın güç dengesinin sağlanması mümkün olamazdı. Bu sebeple, Rusya'nın son ihtiyacı olan şey yeni bir savaşın içinde kendini bulmaktı ve Gorçakov Dışişleri Bakanlığı boyunca

²⁴ II. Aleksandr dönemi politikaları ve reformlarla ilgili bkz. Alfred J. Rieber, "Alexander II: A Revisionist View," *The Journal of Modern History*, 43:1 (1971): 42-58.

²⁵ Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914* (Philadelphia: PA, J. B. Lippincott, 1964, 173).

²⁶ Hitrova, "Rossiya sosredotochivaetsya," 57; Splidsboel-Hansen, "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy," 380; Gorçakov'un barışçıl bir politika sürdürme endişesi o derece dikkat çekmişti ki, dönemdaşı bir Osmanlı vakanüvis olan Ahmed Saib tarafından kaleme alınan Şark Meselesi adlı eserde de dile getiriliyordu. Saib'e göre, Kırım Harbi sonrasında genel durum Rusya'nın lehine dönene kadar Rus hariciyesi Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler gütmeye niyetindeydi. Ahmed Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Meselesi Hâzırası* (Dersaadet: 1328).

²⁷ Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 47.

²⁸ A. A. Aniskin, "Printsıpy vneşney politiki rossiyskogo gosudarstva v nasledii A. M. Gorçakova," *Nauçnie Trudy Severo-zapadnogo instituta upravleniya RANHIGS*, 4 (1/8) (2013): 168-169.

böyle bir ihtimalin ortaya çıkmaması için tüm diplomatik yeteneğini kullandı.²⁹ Gorçakov'un dış politikadaki uzlaşmacı yaklaşımı ve II. Aleksandr'ın iç politik reformlara odaklanması, Rus kamuoyunda ve uluslararası camiada, Rusya'nın mağlubiyeti kabul ederek küsüp içine kapandığı dedikodularını doğurmuştu. Paris Antlaşması'nın küçük düşürücü maddelerinin feshini kendine gaye edinen Gorçakov, Rusya'nın daha sağlam şekilde sahnelere döneceğinin mesajını bir mektupla duyurdu. 1856 yılının Ağustos ayı sonunda, yurtdışındaki Rus diplomatlara yolladığı mektubunda Gorçakov şunları yazıyordu: "Ne hak ne de adaletle uymayan gerçekler karşısında kendini izole ettiği ve sustuğu gerekçesiyle Rusya'yı kınıyorlar. Rusya'nın kızgın/küskün olduğunu söylüyorlar. Rusya küskün değildir, Rusya kendini toparlamaktadır."³⁰

Gorçakov'un Dışişleri Bakanlığı döneminde önceliği Kutsal İttifak'ın tekrar canlanmasını sağlamaktı. Ona göre bu süreçte Rusya'nın ilk olarak ittifak kurması gereken ülke Fransa'ydı. Gorçakov'un dönemdaşı olan ve sık sık görüşme fırsatı bulduğu Alman Şansölye Bismark da, Rus bakanın Fransa ile yakınlaşma planlarından haberdardı ve bu ittifakın engellenmesi taraftarıydı.³¹ Zira, bir Fransız-Rus ittifakı Prusya'nın çıkarları açısından son derece menfi etkiye sahip olurdu, ve böyle bir ittifak ancak bir başka ittifaka, yani Avusturya-Prusya ittifakına karşı atak olarak kurulabilirdi.³² Aslında, Gorçakov'un Kapodistrias'ı en çok etkilediği stratejilerinden biri tam da bu mesele, yani doğu sorununun³³ çözümünde Avusturya'ya karşı Fransa ile Rusya'nın bir ittifak kurabileceği inancıydı. Dahası, Gorçakov liberal düşünce tarzıyla, Kırım harbi sonrası Rusya'nın düştüğü durumdan çıkmak için, Avrupa'yla ittifak olasılıklarını gündemde tutan bir diplomat olması hasebiyle bürokratik çevrelerde ve Çar II. Aleksandr nezdinde sempati topluyordu.³⁴

Gorçakov, Batılı güçlerle barış içinde geçirilecek bir sürede Rusya'nın toparlanması ve iç politik reformlara odaklanmasının hesabını yapıyordu. Bu bağlamda, Avrupalı devletlerin şüpheyle yaklaşacakları her türlü hamleden uzak durmaya çalışan Gorçakov, diplomasi çevrelerinde de dikkat çekmeye başlayan Rusya'nın pan-Slavist açılımına temkinli yaklaşıyordu.³⁵ 1830'larda ve 1840'larda Batılı devletler pan-Slavist fikirlere önyargılı yaklaşmış ve onları ulusal veya liberal ideolojiler kadar tehlikeli, radikal ve Avrupa güç dengesini tehdit edici olarak değerlendirmiştir. Viyana Kongresi'nin önde gelen devlet adamı Metternich, tüm milliyetçi ve radikal fikirlere karşı durarak dengeyi korumayı amaçlıyordu. Rus yönetimi ve özellikle Dışişleri Bakanlığı, Batı ile herhangi bir çatışmadan kaçınmak için her türlü radikal girişimden uzak durmaya özen gösterdi.³⁶ Bakanlığı döneminde Nesselrod da Viyana Konçertosunun diplomatik ilkesi çerçevesinde pan-Slavistlere karşı durdu. Selefi

²⁹ Aslı Yiğit, "Rethinking Russian Pan-Slavism in the Ottoman Balkans: N.P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee (1856–77)," *Middle Eastern Studies* 53(3) (2017): 344.

³⁰ Bkz. V. Lopatnikov, "Rossiya sosredotaçivaetsya. K 200-letniyu so dnja rojdeniya A.M. Gorçakova," *Mejdunarodnaya jizn*, 10 (1998).

³¹ Alman Şansölye Bismarck 1859-62 yılları arasında görevli olarak St. Petersburg'da bulunuyordu. Özellikle bu iki yıl boyunca Gorçakov'la neredeyse her gün görüşecek kadar yakın temas içinde oldu. Bismarck ve Gorçakov'un ilk karşılaşmaları 1852 yılında olmuştu. O dönemler Gorçakov Stuttgart'da sadece bir diplomatı ve ikilinin pek samimi bir iletişimleri yoktu. 1856 yılında Gorçakov Hariciye Bakanı olunca Almanya'ya sık sık ziyaretleri oldu bu ziyaretler sırasında Bismarck ile daha uzun görüşme fırsatı doğdu. Bismarck Gorçakov'dan bahsederken onun Avrupa'daki en kültürlü ve eğitilmiş adamlar biri olduğunu belirtiyordu. Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 37, 67-72, 78.

³² a.g.e. 76-77.

³³ Doğu sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz. M. S. Anderson, *The Eastern Question*, (New York: St. Martin's Press, 1966).

³⁴ Hillerbrand, "Bismarck and Gorchakov", 56.

³⁵ Gorçakov pan-Slavist hareketlerin temsilciliğini yapan yayın organlarının yasaklanmasını desteklemişti. *Den, Moskvich, Parus ve Moskva*, Rus hükümetince olumlu karşılanmayan dergilerdi ve sık sık sansüre maruz kaldılar. Anderson, *The Eastern Question*, 171.

³⁶ Guins, G.C., "The Politics of Pan-Slavism," *American Journal of Economics and Sociology*, 8 (1949): 126.

Nesselrod ile aynı ideolojik çizgiyi takip eden Gorçakov Rusya'da yükselişe geçen pan-Slavist ideolojiyi destekleyen siyasi yöntemlerini talihsiz ve zamansız bir tutum olarak görüyordu.³⁷ Bu sebeple Gorçakov, Çar II. Aleksandr'ın yönetimi boyunca pan-Slavistlerin her türlü resmi desteğini engellemeye çalıştı; böylece pan-Slavist fikirler Gorçakov'un bakanlığı döneminde siyasi çevrelerden ziyade çoğunlukla kültürel alanda yayılabildi.³⁸

Gorçakov'un dış politikada çatışmadan uzak kalmak adına attığı önemli adımlardan biri de Alaska'nın satışı meselesiydi. Gorçakov dış politika sorunları içerisinde Kuzey Amerika ile sınır teşkil eden Alaska, Aleut Adaları ve batı kıyılarındaki Rus kolonilerinin 55 derece kuzey enlemine de içeren bölgenin Rusya için yarattığı sorunun çözümüne katıldı. Bu bölge altın madenlerinden zengin olmasının yanı sıra Rusya'nın savunma açısından en zayıf noktalarından birini oluşturuyordu. Böyle bir bölgede düzenli bir ordu bulundurmanın maliyeti bu bölgeyi elden çıkarmaktan daha büyüktü. O sebeple, 16 Aralık 1866'da, Gorçakov Alaska'nın ABD'ye satışını destekledi. Çarlık hükümetinin Kırım Harbi ve reformlarla birlikte içine düştüğü zor mali durum da göz önüne alındığında buranın iyi bir fiyata satışı her türlü daha karlı olacaktı. Alaska'nın 7 milyon 200 bin dolara (11 milyon ruble) satışına ilişkin anlaşma 18 Mart 1867'de Washington'da imzalandı. Bu satış Gorçakov'un dış politika stratejisinin bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Zira, Alaska Amerika Birleşik Devletleri'ne geçince İngiliz donanmasının Pasifik Okyanusu'nun kuzeyindeki hakimiyeti de son bulmuş oldu. Bununla birlikte Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında çatışma yaratabilecek bu bölgelerin Rusya tarafından elden çıkarılması Gorçakov'un Rusya'nın gücünü toparlaması için planladığı barış sürecine katkıda bulunuyordu.³⁹

Kısacası, Rusya mevcut güç açığını kapatana kadar dış politikada kendini yeniden zor duruma sokacak bir hamle yapmamalıydı. Bu da temkinli dış politikayı revizyonist bir dış politikaya tercih etmek oluyordu. Paris Barış Antlaşması sonrasında Rus dış politikasındaki nihai hedef Karadeniz ve Boğazlar ile ilgili maddeleri ivedilikle iptal ettirip Rusya'nın uluslararası camiada eski düzene geri dönüşünü sağlamaktı. İşte bu sebeple Rusya'nın şimdilik en son ihtiyacı olan şey revizyonist bir dış politikaydı.⁴⁰ İç politikada belirli bir aşama kat edildiği takdirde eski düzene dönüş için Rusya dış politikada revizyonist davranabilirdi. Nitekim, 1870'de Rusya tarafından tek taraflı olarak Paris Antlaşmasının Karadeniz'in silahlandırılmaması ile ilgili maddesini yürürlükten kaldırıldı. 13 Mart 1871 yılında Londra'da düzenlenen uluslararası bir konferansla bu durum diğer büyük güçlerce de kabul edildi. Böylece Rusya, Kırım Harbinden bu yana azalan itibarını bir nebze olsun yukarı çıkarmış oldu.⁴¹

1875-1876 yıllarına gelindiğinde ise Bosna-Hersek, Bulgar ve Sırp isyanlarının patlak vermesi Osmanlı devletini uluslararası alanda yalnızlaştırmıştı ve Avrupalı devletlerin dikkati de Rusya'nın dış politikada yapacağı hamlelere çekiliyordu. Doğu sorunu çerçevesinde Rus diplomatik çevrelerden savaş çağrılarını yükselse de Gorçakov başta olmak üzere II. Aleksandr hükümeti Avrupa'yı karşısına almaktan çekinerek Rusya'yı yeni bir krizden uzak tutmaya çalışıyordu. Gitgide büyüyen isyanlar, Rus hariciyesini endişelendirirken, Avrupalı devletler Rusları isyanlardan sorumlu tutuyorlardı. Her ne kadar Gorçakov gidişatın bir Türk-Rus savaşına doğru yöneldiğini öngörerek diplomatik girişimlere başladıysa da yirmi yıldır uğruna çabaladığı barış stratejisinin bozulmasına az kalmıştı. 1876'da Tersane Konferansı

³⁷ Hans Kohn, *Panslavism: Its History and Ideology* (New York: Vintage Books, 1960), 126–127.

³⁸ Lopatnikov, *Vremia i Sluzhenie Kantslera Gorchakova*, 70.

³⁹ Aniskin, "Printsipy vnesney politiki rossiyskogo gosudarstva v nasledii A. M. Gorçakova," 175.

⁴⁰ Splidsboel-Hansen, "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy," 381.

⁴¹ Adamov (ed.), *Sbornik dogovorov Rossii*, 103–110; Geoffrey Hosking, *Russia, People and Empire* (London, Fontana Press, 1998): 315–344; Splidsboel-Hansen, "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy," 381.

imzalanmış, fakat Osmanlı devleti bu konferansın maddelerini kabul etmemiştir. Bu durum Rus hükümetinde hayal kırıklığı yaratmış ve 24 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. 3 Mart 1878'de Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasıyla 93 Harbi son bulmuş ve Rusya zafer ilan etmiştir. Ancak, 13 Temmuz 1878'de Bismark'ın başkanlığında toplanan Berlin Kongresi'nde Rusya, Ayestefanos Antlaşması ile elde ettiği bütün kazanımlarını kaybetmiştir. Neticede, Gorçakov'un tüm diplomatik hamleleri ve kurduğu stratejilere rağmen, Kırım yenilgisinin ardından barışçıl bir dış politika hedefleyen Rusya yirmi yıl sonra kendini tekrar bir yenilginin içinde bulmuştu. Bu yirmi yıllık süreçte Rusya'nın Avrupalı devletlerle barışçıl ilişkiler geliştirmesinin yolunu açan ise hiç şüphesiz Gorçakov'un toparlanma ve denge stratejisiydi.⁴²

Sonuç

On dokuzuncu yüzyıl başında Rusya'nın Avrupalı güçler arasındaki itibarı tarihindeki en üst noktaya ulaşmıştı. Çar I. Nikolay zamanında Avrupa diplomasisinin statükocu büyük güçlerinden olan Rusya 1853'teki yenilgisinin ardından itibarını yitirerek, hem iç hem de dış politikada yeni bir sürece girmişti. Rus hariciyesi uluslararası arenadaki itibarını tekrar kazanmak için Aleksandr Gorçakov'un Dış İşleri Bakanlığı döneminde barışçıl bir strateji izlemeye başladı. Gorçakov kendi dönemindeki diğer aristokratlar ve bürokrasideki soyluların çoğuna kıyasla farklı bir eğitim sisteminden geçmişti. Gerek uluslararası gerekse ulusal çevrelerde Avrupalı bir tarzda düşünüyor ve devlet idaresinde ona göre karar mekanizması yürütüyordu. İmparatorluk sınırlarındaki milliyetçi hareketleri desteklememekle birlikte asıl endişesi Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerinin bozulmasıydı. Gorçakov Hariciye Bakanlığında görev yaptığı süre boyunca büyük oranda selefi K. V. Nesselrod'un politikalarını takip etti. Dış Aynı Nesselrod'un yaptığı gibi Gorçakov da Metternich'in yolundan giderek, Avrupa'daki güç dengesini korumaya odaklanmıştı. Viyana Kongresi'nde mutabık kalınan milliyetçi hareketlere ve radikal girişimlere karşı takılan olumsuz tavır Gorçakov'un da diplomasi stratejisinin bir parçasını oluşturmuştu. On dokuzuncu yüzyıl genelinde Avrupa içinde güç dengesini korumak dönemin dış politik öncelikleri arasında en ön sırada olması yanında Gorçakov'un da ana hedefiydi. Gorçakov'a göre Avrupa ile uyumu bozacak her türlü girişim çok tehlikeli addedilmeliydi. Gorçakov'un uluslararası dengelerin muhafazasına bu derece ihtimam göstermesinin en önemli sebebi ise iç politikada yatmaktaydı. Zira, 1860'larda Rusya'nın gücünü toparlamak için odaklandığı kapsamlı reform programı ancak dış politikada barışçıl bir hava sürerken mümkün olabilirdi. Gorçakov'un Rus ulusal değerlerini muhafaza ederken bir yandan da liberal değerlere dayanarak Avrupalı devletlerle ittifaklar üzerinden yürütülecek bir dış politika stratejisi izlemesi ilerleyen dönemlerde Rus Hariciyesinin de ilham kaynağı olacaktı.

Sovyetler Birliği sonrası Rus dış politikasında da kimi muhafazakar, kimi zaman da liberal değerler eksenindeki politikalar izlenmesi Rus bürokratlarca savunulmuştur. Ancak en öne çıkan diplomasi anlayışı liberal ve muhafazakar değerleri harmanlayarak bir dış politika geliştirmek olmuştur. Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde de dış tehditlere maruz kalacağı ve bu sebeple içeride güçlü bir devlet olması gerektiğini savunanların önerdiği strateji de aslında Gorçakov'un yaklaşık bir asır önce önerdiği politikadan uzak değildir. Bu bağlamda, gerek Vladimir Putin öncesi dönemde gerekse bugünkü Rus dış politikasının tasarlanması hususunda Gorçakov'un politikaları Rus hükümetine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.⁴³ Yani içeride Rusya'nın gücünü artırması için dışarıda dengeyi ve barışı

⁴² Astrid S. Tuminez, *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, (Lanham Md.: Rowman and Littlefield, 2000) 119-120.

⁴³ Sovyetler sonrası Rus dış politikasında Gorçakov'un diplomasi stratejisinin etkisi için bkz. Igor Ivanov, "The New Russian identity: Innovation and continuity in Russian foreign policy," *Washington Quarterly*, 24:3,

sağlayacak adımlar atma stratejisini geliştiren Aleksandr Gorçakov bugünkü Rus diplomasi geleneğinin temellerinin atılmasında da önemli rol oynamıştır.

(2001): 5-13; Robert H. Donaldson, Vidya Nadkarni (eds.) *The Foreign Policy of Russia Changing Systems, Enduring Interests*. (New York: Routledge, 2018).

Kaynakça

- Adamov, E. (ed.), *Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami , 1856–1917* (Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy i literaturnoy, 1952): 315–344.
- Anderson, M. S., *The Eastern Question*. New York: St. Martin's Press, 1966.
- Andreev, Aleksandr Radeviç, *Posledniy Kantsler Rossiyskoy İmperii. Aleksandr Mihayloviç Gorçakov*. Kaluga: Oblizdat, 1999.
- Aniskin, A. A., "Printsipy vneşney politiki rossiyskogo gosudarstva v nasledii A. M. Gorçakova," *Nauçnye Trudi Severo-zapadnogo instituta upravleniya RANHIGS*, 4 (1/8) (2013): 168-178.
- Donaldson, Robert H., Vidya Nadkarni (eds.) *The Foreign Policy of Russia Changing Systems, Enduring Interests*. New York: Routledge, 2018.
- Gorçakov, A. M., "Litseyskie pisma A. M. Gorçakova 1814-1818 gg. S predisloviem M. Ts, *Krasnyy Arkhiv*, 6 (1936): 175-206.
- Grunwald, Constantin de, *Trois Siecle de Diplomatie Russe* (Paris: Calmann-Lévy, 1945); Julian Klaczko, *The Two Chancellors. Prince Gorchakov and Prince Bismarck*. New York: Hurd and Houghton, 1876.
- Guins, G.C., "The Politics of Pan-Slavism," *American Journal of Economics and Sociology*, 8 (1949): 125–32.
- Hillerbrand, Dieter, "Bismarck and Gorchakov: A Study in Bismarck's Russian Policy, 1825-1871," (PhD, Stanford University, 1968).
- Hitrova, N., 'Rossiya sosredotoçivaetsya ', in Anatolii Ignatiev et al. (eds), *Istoriya vneshnei politiki Rossii—Vtoraya polovina XIX veka*. Moscow, Mezhdunarodny e otnosheniya, 1999.
- Hosking, Geoffrey, *Russia, People and Empire*, London: Fontana Press, 1998.
- Ivanov, Igor, "The New Russian identity: Innovation and continuity in Russian foreign policy," *Washington Quarterly*, 24:3 (2001): 5-13.
- Jelavich, Barbara, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814–1914*. Philadelphia: PA, J. B. Lippincott, 1964.
- Kohn, Hans, *Panslavism: Its History and Ideology*. New York: Vintage Books, 1960.
- LeDonne, John, *The Russian Empire and the World, 1700–1917*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Lopatnikov, Viktor, "Rossiya sosredotoçivaetsya. K 200-letniyu so dnya rojdeniya A. M. Gorçakova," *Mejdunarodnaya jizn*, 10 (1998).
- Lopatnikov, Viktor, *Gorçakov*. Moskva: Molodaya Gvardiya, 2003.
- Makarenko, Vadim, *Kto soyuznik i Rossii?* Moskva: Stradiz, 2000.
- Riasanovsky, Nicholas V., *A History of Russia*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Riasanovsky, Nicholas V., *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*, Berkeley: University of California Press, 1969.
- Rieber, Alfred J., "Alexander II: A Revisionist View," *The Journal of Modern History* 43:1 (1971): 42-58.
- Saib, Ahmed, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Meselesi Hâzırası*. Dersaadet: 1328.

Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire, 1801–1917*. Oxford: Oxford University Press, 1967.

Splidsboel-Hansen, Flemming "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy," *Europe-Asia Studies* 54:3 (2010): 377-396.

Squire, P. S., *The Third Department: The Establishment and Practices of the Political Police in the Russia of Nicholas I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

"Tsenzura v tsarstvovanie imperatora Nikolaya 1," *Russkaya Starina*, 107 (1901): 151-167.

Tuminez, Astrid S., *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*. Lanham Md.: Rowman and Littlefield, 2000.

Weeks, Theodore R., "Managing Empire: tsarist nationalist policy," Dominic Lieven (ed.), *The Cambridge History of Russia, Imperial Russia, 1689-1917*, Vol. 2. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006): 27-44.

Yiğit, Asli, "Rethinking Russian Pan-Slavism in the Ottoman Balkans: N.P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee (1856–77)," *Middle Eastern Studies* 53(3) (2017): 332–48.

Aslı YİĞİT

Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

asliyigit.tr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9325-2965

Lisans derecesini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden alan Aslı Yiğit yüksek lisans derecesini Rusya’da MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler) Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde tamamlamıştır. 2017 yılında Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümünden doktora derecesini almıştır. Sonrasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde ve Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümlerinde dersler vermiştir. Halen Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimini Bölümünde çalışmaktadır. İlgi alanları on dokuzuncu yüzyıl Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları tarihidir.

**“SADIK DOSTLAR” ARASINDA:
İSTANBUL’DA MUKİM AMERİKAN ELÇİSİ EDWARD JOY MORRIS**

**AMONG THE “LOYAL FRIENDS”:
EDWARD JOY MORRIS, THE AMERICAN MINISTER RESIDENT TO ISTANBUL**

Tarık Tansu YİĞİT

Öz

Pennsylvania Eyalet Meclisi’ndeki görevinin yanı sıra, üç dönem Kongre üyeliği yapan, İki Sicilya Kraliyeti’nde ülkesini maslahatgüzar olarak temsil eden ve Osmanlı coğrafyasını yakından tanıyan Edward Joy Morris (1815-1881), Amerika Birleşik Devletleri’nin iç savaşa sürüklendiği 1861 yılında Başkan Abraham Lincoln tarafından İstanbul’a mukim elçi olarak atanmıştır. Çalkantılı bir dönemde ve Amerikan uluslararası politikası için henüz çeper teşkil eden bir coğrafyada görev yapan elçi Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gelişmesinde dikkate değer bir rol oynamıştır. Ağırlıklı olarak, atamayı takip eden ilk yıllarda Lincoln hükümeti ve Morris arasındaki diplomatik yazışmalardan yararlanan bu kısa takdim yazısında, elçinin, göreve başladığı ortam, diplomatik faaliyetleri ve belli başlı konulardaki gözlemlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Osmanlı İmparatorluğu, ABD İç Savaşı, misyonerler, birlik.

Abstract

Edward Joy Morris (1815-1881) was appointed as minister resident to Istanbul by Abraham Lincoln in 1861 when the United States was dragged into the Civil War. He previously served in the Pennsylvania State Assembly and the United States Congress for three terms and represented the United States in the Kingdom of the Two Sicilies as chargés d’affaires. The minister served in a geography that was still at the periphery of American international policy and played a remarkable role in the development of Ottoman-American bilateral relations. This short introduction, which mainly benefits from the diplomatic correspondence between the Lincoln government and Morris in the first years following the appointment, focuses on the minister’s diplomatic activities and observations on various issues.

Keywords: The United States, the Ottoman Empire, US Civil War, missionaries, union

Diplomasi tarihçisi Harry N. Howard, “President Lincoln’s Minister Resident to the Sublime Port” başlıklı kısa incelemesine, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı’nın, Edward Joy Morris’i 8 Haziran 1861 tarihinde İstanbul’a mukim elçi olarak atadığında isabetli bir seçim yaptığını belirterek başlar. Gerçekten de, Pennsylvania Eyalet Meclisi’ndeki görevinin yanı sıra, üç dönem Kongre üyeliği yapan, İki Sicilya (Sicilyateyn) Kraliyeti’nde diplomatik hizmette bulunan ve 1842 yılındaki seyahati dolayısıyla Osmanlı coğrafyasını yakından tanıyan müstakbel elçi, Amerika Birleşik Devletleri’nin iç savaşla boğuştuğu dönemde bu görev için en uygun isimlerden biriydi.¹

Morris, çalkantılı bir dönemde, Amerikan uluslararası politikası için henüz çeper teşkil eden bir coğrafyada ülkesine yetkinlikle hizmette bulunmuş olsa da, ikili ilişkiler tarihinde görece ihmal edilmiş bir diplomat olarak karşımıza çıkıyor. Bu ihmalin ardında, elçinin kişisel evrakının günümüze ulaşmaması ya da -muhtemelen- gözden uzak bir köşede gün ışığına çıkarılmayı bekliyor olmasının payı olsa gerek. Ayrıca Morris’in, haleflerinden Samuel S. Cox ve Oscar S. Straus gibi, İstanbul’daki yıllarını kaleme almadığı ve araştırmacıların diplomatik belgelerle yetinmek zorunda kaldığı da belirtilmeli.² Ağırlıklı olarak Lincoln hükümeti ve Morris arasındaki yazışmalardan yararlanan bu kısa “takdim” yazısında, elçinin, göreve başladığı ortam ve belli başlı konulardaki gözlemlerine değinilecektir.

Edward Joy Morris, 16 Temmuz 1815 tarihinde Philadelphia’da (Pennsylvania) doğdu. Hukuk eğitiminin ardından 1841-1843 yılları arasında Pennsylvania Temsilciler Meclisi’nde görev yaptı. Ulusal siyasette Federal geleneğin temsilcisi Whig Partisi’nden 1843-1845 döneminde Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’ne seçilen Morris, Başkan Millard Fillmore tarafından 1850 yılında Napoli maslahatgüzarı olarak atandı. 1853 yılında ülkesine döndükten sonra Cumhuriyetçi Parti’nin örgütlenmesinde öncü rol almış ve Kongre’de üç dönem (1857-1861) boyunca Philadelphia’yı temsil etmiştir. Amerikan İç Savaşı’nın patlak verdiği 1861 yılında İstanbul’a mukim elçi olarak atanan deneyimli politikacı, 1870 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Morris, kırk yıllık kamu hizmetinin ardından, 1881 yılında yaşamını yitirmiştir. Abraham Lincoln, Andrew Johnson ve Ulysses S. Grant hükümetlerinde İstanbul ve Washington yönetimleri arasında iyi ilişkiler tesis edilmesinde önemli rol oynayan diplomat, ikili münasebetlerin henüz tam olarak tanımlanmadığı ve iki ülkenin ulusal/uluslararası sorunlarla mücadele ettiği bu buhranlar döneminde uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte, Morris’in elçilik faaliyetlerinde Amerikan geleneğini titizlikle sürdürdüğü de vurgulanmalıdır.³

Morris’in İstanbul’daki faaliyetlerine değinmeden önce, elçinin siyasi görüşlerinden kısaca söz etmek uygun olacaktır. Ekonomik meselelerde “korumacı” refleksiyle muhafazakâr bir tutum sergileyen Morris, parçalanma tehdidi altındaki Amerikan birliği ve anayasasının sadık bir taraftarıydı. 8 Aralık 1859 tarihinde Temsilciler Meclisi’nde yaptığı konuşmada, birliğin ve anayasanın mutlak üstünlüğünü vurgulayan Morris, bu kurumların varlığını zedeleyecek ya da işleyişine engel olacak herkese karşı olduklarını belirtmiş ve ayrılıkçı hareket karşısındaki tutumunu kararlı bir şekilde ifade etmişti. Abraham Lincoln’ın 1861 yılındaki seçimlerden zaferle ayrılmasının herhangi bir soruna yol açmadığını belirten Morris, savaşın, ülkedeki

¹ Harry N. Howard, “President Lincoln’s Minister Resident to the Sublime Porte: Edward Joy Morris,” *Balkan Studies* 5 (1964): 205–20. Mukim elçilik, maslahatgüzar ve orta elçilik arasındaki diplomatik statüdür. Amerika Birleşik Devletleri Osmanlı İmparatorluğu’nda 1840-1881 yılları arasında mukim elçiler tarafından temsil edilmiştir. Amerikan delegasyonu 1906 yılında büyükelçiliğe yükseltilmiştir.

² Bkz. Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey* (New York: Charles L. Webster & Co. 1887); Oscar S. Straus, *Under Four Administrations: From Cleveland to Taft* (Boston and New York: Houghton Mifflin Co., 1922),

³ Howard, 206.

endüstriyel ve demokratik kazanımları sona erdirecek bir felaket olduğunu düşünüyordu.⁴ Kuşkusuz, güneyden esen ayrılıkçı rüzgârları lanetleyen bu demeçler, uzak topraklarda birlik davasına hizmet etmek ve uluslararası kamuoyu oluşturmak için beklenen sadakati gözler önüne serer. Ayrıca, Morris hem Harvard’da tamamladığı hukuk eğitimi hem de çetin Pennsylvania siyasetinde kazandığı deneyimle diplomatik bir görev için gerekli liyakati haizdi (Almanca, Fransızca ve İtalyanca konuşan diplomat, daha sonra Yunanca, Türkçe ve Arapça öğrenmiştir).

Öte yandan, Morris’i Atlantik’in doğusuna getiren rüzgârlar, sadece, kendisinin kişisel özellikleri ya da mesleki becerilerinden beslenmiyordu. Politik kadrolaşmanın yaygın olduğu bir dönemde, Pennsylvania’nın etkili Cumhuriyetçileri arasında anılıyor olması, onu bu görev için uygun kılan en önemli faktörlerden biriydi. Öyle ki, Morris’in İstanbul’a atanması, Başkan Lincoln’ın Savaş Bakanı ve eski Pennsylvania Senatörü Simon Cameron’ın aracılığıyla mümkün olmuştur. Aslında bu görev için düşünülen ilk kişi, *New York Courier and Enquirer*’in editörü James Watson Webb’di. Dışişleri Bakanı William H. Seward’ın yakın arkadaşı olan Webb, bu uzak şehre “sürgün edilmek” istememiş ve burada elde edeceği 7.500 dolar civarındaki yıllık kazancı yetersiz bulmuştu (daha sonra atanacağı Rio de Janeiro’da 12.500 dolar kazanacaktı). Cameron siyasi gerekçeler sunarak Morris’in atanmasını talep etmiş ve Lincoln, Pennsylvania’nın böyle bir jesti hak ettiğini düşünerek, bakanının talebini yerine getirmiştir.⁵ Böylece, Amerikan birliğinin ateşli bir taraftarı olan Morris, 1858 yılından beri İstanbul’da mukim elçilik görevini sürdüren ve Konfederasyon davası adına görevinden istifa ederek Avrupa’da kamuoyu oluşturma faaliyetlerinde bulunan Tennessee’li James Williams’in yerini aldı.

Morris’in İstanbul’daki görevine başlaması, Sultan Abdülaziz’in Osmanlı tahtına çıkmasının (25 Haziran 1861) hemen ertesine denk gelir. Bekleneceği üzere, Dışişleri Bakanı Seward’ın gönderdiği 28 Ağustos 1861 tarihli ilk talimat, Amerikan hükümetinin, yeni hükümdarın tahta çıkmasından duyduğu memnuniyeti muhataplarına iletmesidir. Bakan, elçisinden, Amerika Birleşik Devletleri’nin Osmanlı hükümetiyle iyi ilişkilerine verdiği önemi açık bir şekilde vurgulamasını ve iki ülke arasındaki 1830 tarihli ticaret anlaşmasının yenilenmesi için girişimde bulunmasını istiyordu.⁶

Sultanın huzuruna çıkmadan önce Babıalî’nin önemli isimleriyle görüşmeler yapan Morris, başkente gönderdiği ilk raporunda, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Ali Paşa’yı ziyareti sırasında, Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi olarak sıcak bir şekilde karşılandığını belirtir. Selefî Williams’ın, Osmanlı hükümetini Amerika’daki savaşın sebepleri ve seyri hakkında yanılttığını, kendisinin ise sürdürdükleri mücadeleyi gerçekler ışığında taraflara aktardığını söyler. Amerikan birliğinin yeniden tesis edilmesi arzusunun dile getiren sadrazam, Amerika Birleşik Devletleri’nin çıkarsız dostluğunun Osmanlı topraklarında memnuniyetle karşılandığını ve imparatorluğun bu dostane tavra aynı şekilde karşılık vereceğini bildirir. Morris’in bu görüşmede kendisine ve temsil ettiği topluma gösterilen yakın ilgiden hayli etkilendiği görülür. Öyle ki, Avrupa’daki bazı Hıristiyan idarelerin Amerika’da yaşananlara kayıtsız kaldığını düşünen elçi, “tarihin bu karanlık anında,” Türk hükümetinin Amerika Birleşik Devletleri hükümetine gösterdiği dostluğa minnet duymaktadır.⁷

Aynı raporda, İstanbul temsilciğindeki her Amerikan yurttaşının birlik davalarına sadık olduğu vurgulanır. Buna göre, 1832 yılından beri İstanbul’da yaşayan elçilik kâtabi ve tercümanı John

⁴ “Speech of Hon. E. Joy Morris, of Pennsylvania, on the Election of Speaker, and in Defense of the North” (Washington: Congressional Globe Office, 1859), 6; “Union-Peace-Popular Rights. Speech of Edward Joy Morris of Pennsylvania” (Washington: National Republican Office, 1861), 16.

⁵ Howard, 207.

⁶ W. H. Seward’dan E. J. Morris’e, Washington, 28 Ağustos 1861.

⁷ E. J. Morris’ten W. H. Seward’a, İstanbul, 25 Ağustos 1861.

Porter Brown, Türk hükümeti nezdindeki etkisini ülkesi adına yetkinlikle kullanmış ve kendisini, Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenine mazhar olacak değerli bir memur olarak kanıtlamıştır. Brown, dayısı ve ilk Amerikan mukim elçisi David Porter'ın davetiyle geldiği başkentte yaklaşık otuz yıl geçirmiş ve bu dönemde Osmanlı sarayıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Morris, bu konudaki notlarını, temsilcilikteki söz konusu duygu birliğinin, İstanbul'daki Amerikan nüfuzunu artırdığını belirterek noktalar.⁸ Öte yandan, Brown'ı "Osmanlı-Amerika ilişkilerinin babası" olarak tanımlayan C. C. Conn, ikili arasındaki münasebetlerin sonraki süreçte bozulduğunu ve elçinin deneyimli kâtibî görevden uzaklaştırmak için çaba sarf ettiğini belirtir.⁹

Morris Ekim ayında sultanın huzuruna çıkarak güven mektubunu takdim etmiştir. Elçi – İngilizce üçlü bir tercüme gerektireceği için– Fransızca yaptığı konuşmasında, Lincoln'ın, tahta çıkması vesilesiyle Abdülaziz'e tebriklerini sunmuş ve başkanın, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerini geliştirmek için mevcut anlaşmaların gözden geçirilmesi hususundaki dileğini ilk elden iletmıştır. Morris'in notlarına göre, Amerikan başkanının dostane mesajına teşekkürle karşılık veren sultan, Amerika Birleşik Devletleri'nin dostluğuna minnettardır. İçinde bulunduğu zor koşullarda Birleşik Devletler hükümetinin yanında olduğunu söyleyen Abdülaziz, Kuzey ve Güney eyaletleri arasında cereyan eden bu savaşın Amerikan siyasi birliği ve kıtadaki barış ortamının yeniden kurulmasıyla sona ereceğini düşünmektedir. Sultanın dostane tavrından etkilenen Morris, bu görüşmeye ilişkin raporunun sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin "bu büyük ülkede gerçek ve sadık bir dostu bulunduğunu" not düşer. Elçiye göre, samimiyetinden şüphe edilmeyecek bu duygudaşlık, Osmanlı idaresinin ileri gelen isimleri tarafından da paylaşılmaktadır.¹⁰

Öte yandan, bu sempati ifadeleri Amerikan hükümeti nezdinde yeni değildir; zira, İstanbul temsilciliği, Morris'in göreve başlamasından önce de Washington'a Osmanlı desteği konusunda güvence vermekteydi. Raporlarında İstanbul'daki yerli ve yabancı halkların Amerikan birliği lehinde dostane yaklaşımlarına yer veren Kâtip Brown, hem kent halkı hem de resmi makamlar arasında, Güney eyaletlerinin sergilediği yanlış tutumun esefle karşılandığını not etmiştir. Bu çerçevede, Amerikan temsilciliğinin Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Âli Paşa ile birkaç görüşmesi olmuştur. Bu görüşmelerden birinde, Amerika'daki sorunların, birliği yaşatacak şekilde çözüleceğini umduğunu belirten Hariciye Nazırı, ülkeleri felakete sürükleyen "ayrılık" prensibine karşı olduklarının altını çizmişti. Nazıra göre, bu tehlike, bilhassa, gücü birliğine bağlı olan Amerikan Cumhuriyeti için geçerliydi.¹¹ Babıali'nin ayrılıkçı güney eyaletlerine yönelik tutumunun, Birleşik Devletler idaresinin sözcülüğünü yaptığı ideolojik saiklerden ziyade, yerleşik düzeni değiştirmeyi amaçlayan ayaklanmalara duyulan ilkesel karşıtlıktan kaynaklandığı açıktır (Osmanlı yönetiminin Amerikan İç Savaşı karşısındaki tutumunun ideolojik kapsamının bu kısa yazının sınırlarını aştığını, ancak mezkur konunun hem Amerikan hem de Osmanlı tarihçilerinin ilgisini hak ettiğini belirtmeliyim).

Osmanlı idaresinin Amerikan birliğinin muhafazasına ilişkin yaklaşımı, savaş boyunca çeşitli vesilelerle muhataplarına tekrar iletilmiştir. Örneğin, İstanbul'daki diplomatik temsilcilerin bir araya geldiği önemli bir davette elçilerle birebir sohbet eden Sultan Abdülaziz, Morris'ten, Amerika'daki savaşın seyri hakkında "oldukça samimi bir tavırla" malumat ister. Savaşın hem kendileri hem de dünya için büyük bir felaket olduğunu söyleyen elçi, bu çatışmanın, halkına sonsuz nimetler sunan bir idareye son vermek isteyenler ile Amerikan anayasasını savunanlar

⁸ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 25 Ağustos 1861.

⁹ Cary Corwin Conn, "John Porter Brown, Father of Turkish-American Relations, an Ohioan at the Sublime Porte, 1832–1872" (Yayınlanmamış doktora tezi, Ohio State University, 1973), 187.

¹⁰ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 25 Ekim 1861.

¹¹ J. P. Brown'dan W. H. Seward'a, İstanbul, 17 Temmuz 1861.

arasında cereyan ettiğini vurgular. Morris, savaşın, yakın bir gelecekte Amerikan birliği ve ülkenin özgür kurumlarının yeniden tesis edilmesiyle sona ereceğinden emindir. Elçi, tüm ulusların tarihinde böyle felaketler yaşandığını hatırlatan Sultan Abdülaziz'in jestine, Amerikan hükümeti ve halkının, tarihlerinin bu karanlık döneminde gösterdiği dostluktan dolayı minnettar olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.¹²

1863 yazında Amerika Birleşik Devletleri kuvvetlerinin Gettysburg, Vicksburg ve Port Hudson'da Konfederasyon kuvvetleri karşısında kazandığı zaferler imparatorlukta memnuniyetle karşılanmıştır. Bu konuda gözlemlerini coşkuyla paylaşan Morris, "Türk başkentinde Amerikan birliğinin yakın zamanda yeniden tesis edileceğinin kesin habercileri olarak" değerlendirilen yeni zaferlerin, hiç kimseye, -savaşın farklı aşamalarında dostluklarını esirgemeyen- Sultan ve hükümet üyelerinden daha fazla memnuniyet vermediğini belirtir.¹³ Elçi, aynı yılın ekim ayında, Amerikan kuvvetlerinin ilerleyişiyle ilgili bir raporun Fransızca tercümesini de Hariciye Nezareti'ne sunmuştu. Raporu okuyan Âli Paşa, Morris'e, "birlik davasının zaferini tüm kalbiyle arzuladığını ve bu yolda kaydedilen istikrarlı ilerlemeden mutluluk duyduğunu" iletmıştır. Morris, başkentine, "ihamet içindeki selefinin, Kuzey-Güney çatışmasının kaynağı ve doğası hakkında yanlış beyanlarda bulunarak padişah hükümetini isyan lehinde etkilemeye yönelik gayretli çabalarına rağmen," imparatorluk kabinesinin tüm üyelerinin Âli Paşa ile hemfikir olduklarını bildirmekten mutluydu.¹⁴ Bekleneceği üzere, Birlik ordularının 1865 yılındaki nihai zaferi de Osmanlı başkentinde aynı memnuniyetle karşılanmıştır. Morris, Babıali'nin tebrik mesajlarını ilettiği raporunda, Osmanlı hükümetinin savaş boyunca gösterdiği yakınlığın gelecekte iki ülke arasında daha iyi ilişkiler doğuracağından şüphe duymadığını ifade eder.¹⁵

Dört yıllık savaş boyunca kararlı şekilde tekrarlanan bu destek, ilk defa, Osmanlı ticaret gemilerinin ambargo altındaki Güney limanlarına yük taşımaya izin verilmeyeceğinin bildirildiği 1861 haziranında vücut bulmuştu. Hariciye Nezareti tarafından verilen teminatın aslında pratik bir uygulamadan ziyade gelecek dönemde izlenecek politikayı işaret eden sembolik bir anlama sahip olduğu söylenebilir, zira bu dönemde Atlantik ötesi limanlara çalışan Osmanlı ticaret gemileri yoktu.¹⁶ Bir diğer somut adımsa, Konfederasyon gemilerinin Osmanlı sularında alıkonulmasıdır. Gerçekten de Konfederasyon donanmasına ait "yağmacılar" savaşın uluslararası boyuttaki en önemli sorunları arasındaydı. Bu gemiler Amerikan deniz ticaretine büyük zarar vermekte ve tarafsızlık kurallarından yararlanarak Akdeniz limanlarında ikmal yapmaktaydılar. Morris Lincoln idaresinin bu husustaki kaygılarını Babıali'ye iletmış ve kendisine Konfederasyon gemilerine müsamaha gösterilmeyeceği konusunda güvence verilmişti. Öte yandan, Osmanlı hükümetinin sözlü teminatını yeterli bulmayan elçinin ısrarlı takibi sonucunda, kıyı valiliklerine 23 Nisan 1862 tarihinde bir irade-i seniyye de gönderilmiştir. İradede, bütün limanların yağmacı gemilere kapatılması ve Amerika Birleşik Devletleri karşıtı eylemlerde bulunan gemiler için gerekli önlemlerin alınması emrediliyordu. Böylelikle, yağmacı olarak değerlendirilen Konfederasyon gemilerinin Doğu Akdeniz limanlarına yanaşması engellenmekteydi. Bu uygulama Osmanlı politikasını, Konfederasyonu savaşın bir diğer tarafı olarak gören ve tarafsızlık ilkesini benimseyen diğer büyük ülkelerden ayırır. Öyle ki, Başkan Lincoln, Dışişleri Bakanı Seward'dan, Morris'in İstanbul misyonundaki

¹² E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 3 Temmuz 1862.

¹³ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 10 Ağustos 1863.

¹⁴ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 23 Ekim 1863.

¹⁵ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 13 Temmuz 1865.

¹⁶ Çağrı Erhan, "Turkish Approach to the American Civil War (1861-1865)," konferans bildirisi, "Coming to the Americas: The Eurasian Military Impact on the Development of the Western Hemisphere," Virginia, 2002.

görevini başarıyla yerine getirmesinden duyduğu memnuniyeti özellikle belirtmesini istemiştir.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki Seyrisefain ve Ticaret Anlaşması (13 Şubat 1862) Morris'in ilk önemli icraatları arasındadır. İki ülke arasındaki bu ikinci ticaret anlaşmasında “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” prensibi kabul edilmiştir. Bu prensip gereğince, İngiltere ile yapılan 1830 tarihli anlaşmaya atfen, Amerikalı tüccarlar veya onların temsilcilerinin, Osmanlı topraklarında kullanmak üzere ticaret ve sanayi malı satın almaları halinde gümrük vergilerinde indirim yapılması öngörülmekteydi. Çeşitli ürünlerin ithalatı ve askeri malzemenin nakliyesi konusunda sınırlamalara da yer verilen yirmi üç maddelik anlaşma, ticari ilişkileri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Fahir Armaoğlu'nun dolaylı olarak dikkat çektiği üzere, bu sözleşmede, 1830 tarihli anlaşmadaki “Amerika Hükümeti” ifadesi yerine, Amerikan İç Savaşı'na atıfla, “Hükümât-ı Müctemi'a-i Amerika,” yani “Amerika Birleşik Hükümetleri” ifadesine yer verilmiştir.¹⁸ Morris, görevinin ilk aylarında müzakere ettiği bu anlaşmayı, Osmanlı hükümetinin taraf olduğu en liberal ticari girişim olarak niteler.¹⁹

Elbette Morris'in tek görevi ülkesinin içinde bulunduğu durumda her iki tarafın kaygılarını teskin etmek değildi. Elçilik mesaisinin büyük bölümünü, bekleneceği üzere, imparatorlukta Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğine yönelik rutin işler oluşturuyordu. Bu bağlamda, Morris'in Amerikan misyonerler hakkındaki görüşlerine kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Protestan misyonlarının hizmetlerini takdire değer bulan Morris, dünyanın uzak köşelerinde ülkelerinin itibarını pekiştirdikleri için misyonerlerden övgüyle söz eder. 1842 yılında yayınlanan gezi notlarında, misyonerlerle karşılaştığı her yerde onları halkların aydınlanmasına ve gelişmesine adanmış gördüğünü yazan elçiye göre, “evlerini ve yakınlarını geride bırakarak en vebalı iklimlere göğüs geren,” bu fedakâr insanlar, Doğu'da ülkelerinin itibarını artırmaktaydılar.²⁰ İstanbul'daki görevi sırasında da misyonerlerle yakın temas kuran Morris, “Amerikan vatandaşlarının ülkelerine bağlılığının bir örneği olarak, imparatorlukta ikamet eden yüz elli misyoner arasında ayrılıkçı harekete sempati duyan kimsenin bulunmadığını” ve misyonerlerin Amerika'nın farklı bölgelerinden gelmelerinin bu durumu daha da anlamlı kıldığını bildirir. Elçi, ayrıca, yerel dilleri bilen ve yerli halkla yakın ilişkiler kuran bu grupların toplum üzerinde oldukça etkili olduğunu vurgulamıştır.²¹ Dahası, misyonerlerin İç Savaş döneminde fiili diplomatik aktörler olarak Lincoln yönetiminin sözcülüğünü yapmaları Washington'da da takdirle karşılanmaktaydı.

Bu takdir duygusu, “Amerikan halkını küçük düşüren” Evangelist Adams Kolonisi örneğinde görüleceği üzere, sınırsız değildir. 1867 yılında George J. Adams öncülüğünde Yafa'da kurulan koloninin sakinleri, elçinin ifadesiyle, kurtarılmayı bekleyen cahil zavallılardır. Morris, İsa'nın İkinci Gelişi'ne hazırlanmak için Maine'den Kutsal Topraklar'a yelken açan yaklaşık 150 kişilik grubun, ülkelerini, kent surlarının ötesinde hiç kimsenin hayatının güvende olmadığı bu “kötü yönetilen, yoksul ve yarı-barbar topraklar” için arkalarında bırakmalarına anlam veremiyordu.²² Amerikan edebiyatının en büyük isimlerinden Mark Twain'in, 1867 yılındaki

¹⁷ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 4 Haziran 1862.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 7.

¹⁹ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 25 Şubat 1862, aktaran, Çağrı Erhan.

²⁰ Edward Joy Morris, *Notes of a Tour Through Turkey, Greece, Egypt, Arabia Petraea, to the Holy Land: Including a Visit to Athens, Sparta, Delphi, Cairo, Thebes, Mt. Sinai, Petra, etc.* c.1 (Philadelphia: Carey and Hart, 1842), 116-117.

²¹ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 25 Ekim 1861.

²² “Abraham Lincoln Appoints Edward Joy Morris Minister to the Ottoman Empire - and by Extension, Palestine,” <https://www.shapell.org/manuscript/abraham-lincoln-edward-morris-ottoman-empire-minister/>

Orta Doğu seyahatini kaleme aldığı *The Innocents Abroad* (1869) kitabındaki gözlemleri de Morris'i haklı çıkaracaktır. Koloni girişimini büyük bir fiyasko olarak niteleyen yazar, Adams'ın düzmece bir peygamber ve maceraperestten başka bir şey olmadığını söyler.²³

Morris'in, yurttaşlarının bu uzak coğrafyada gösterdiği dayanışmaya ilişkin görüşleri de dikkate değerdir. Elçiye göre, ülkelerinden uzaktaki Amerikalılar arasında, başka hiçbir toplumda görülmeyen milliyetçi bir his bulunmaktadır. Öyle ki, "birbirlerinden kaçınan ya da yurttaşlarından ziyade yabancılara karşı dostane tavır takınan" İngilizler ve Fransızların aksine, Amerikalılar daima kendi aralarında örgütlenmekte ve kendilerini ülkelerinin birer temsilcisi olarak görmektedirler. Amerikalı gezginlerin izini sürdüğü her yerde, onların arkalarında bıraktıkları iyi izlenimden dolayı sıcak karşılandığını söyleyen Morris, yurttaşlarının, demokratik eğitimin bir sonucu olarak, tüm toplumsal sınıflarla uyum içinde olduğunu vurgular. Bu yüzden "bir Amerikalı hem sarayların hem de basit kulübelerin kapısını kendisine daima açık bulur."²⁴ Görüldüğü gibi, Morris, bu satırları yazdığı dönemde Amerikan siyasetindeki Federalist geleneğin temsilcisi Whig Partisi ile bağlantılı olmasına rağmen, Andrew Jackson'ın temsil ettiği demokratik kitle ruhunu da benimsemektedir.

Morris, Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliği konusunda özverili bir mesai harcamıştır, ancak elçi olarak işinin hiç de kolay olmadığını belirtmekten kendini alamaz. Misyonerler William W. Merriam ve J. G. Coffing'in katledilmeleri, görevinin ilk yılında yakından takip etmek zorunda kaldığı hadiselerden ikisidir. Emniyet ve yargı süreçlerinin ivedilikle tamamlanması hususunda Babıali yetkililerinden doğrudan yardım isteyen Morris'in şikâyetleri, yabancı temsilcilikler gözünden Osmanlı yerel yönetimine ilişkin bir tablo çizmesi açısından ilgi çekicidir. Dünyada, kendi yetki alanından daha sorunlu bir Amerikan temsilciliği bulmanın zor olduğunu söyleyen elçi, imparatorluğun iç işlerinin eyalet valilerine emanet edildiğini ve düzenin korunmasının neredeyse tamamen onlara bağlı olduğunu vurgular. Elçiye göre, valiler, geniş yetkilerle donatıldıkları bu göreve, insani ya da mesleki liyakatten ziyade, saraya yakınlıkları ya da birtakım siyasi entrikalar sayesinde seçilmiyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlı taşrasında iyi bir yönetimle karşılaşmak sadece bir şanstı. Merkezi otoriteden uzakta mutlak bir kontrole sahip olan valiler, karlı çıkacaklarını düşündükleri durumlarda halk arasında çatışmaları körüklemekten ya da rüşvet karşılığında suçları örtbas etmekten çekinmiyorlardı.²⁵

Eyalet idaresi yozlaştığında can ve mal güvenliğinden söz etmenin zor olduğunu belirten Morris, bu bölgelerde ikamet eden veya seyahat halindeki yabancıların sıklıkla şiddete maruz kaldıklarını not etmiştir. Öte yandan, elçinin bizzat tecrübe ettiği üzere, diplomatik misyonlar şiddet eylemlerini ilgili kurumlara bildirdiğinde, sonuç genellikle sorumluları korumak ya da çeşitli bahanelere başvurarak yargı sürecini baltalamaktır. Valiler, merkezi yönetim tarafından, şikâyete konu olan eylemiyle ilgili ifade vermeye zorlanırsa, suçlamalar basitçe reddedilir ve elçiliklere sürecin işletildiği konusunda teminat verilir. Yargı aşamasında valinin görevden alınmasını talep etmekten başka bir yol olmadığını vurgulayan Morris, "bunu iki durumda ve büyük zorluklarla" başarmıştı. Vali atamalarına müdahale edemeyecek bir diplomatın sadece ilgili kişileri görevlerini yerine getirmeye zorlayabileceğini belirten elçi, bunun ancak sadaret talimatlarıyla mümkün olduğunu söyler. Kendisi, gerekli gördüğü her durumda resmi makamlardan emir çıkarılması için talepte bulunduğunu ve taleplerine olumlu yanıt verildiğini bildirmiştir.

Bir sonraki adım -ki elçiye göre bu en zorudur- emirlerin derhal ve tam olarak uygulandığını takip etmektir; zira mukim bir konsolos ya da özel temsilcinin bulunmadığı şehirlerde valiyi

²³ Mark Twain, *The Innocents Abroad, or the New Pilgrims Progress* (Hartford: American Publishing, 1869), 650.

²⁴ Morris, *Travels*, c. 2, 163.

²⁵ E. J. Morris'ten W. H. Seward'a, İstanbul, 11 Kasım 1862.

görevini yerine getirmeye zorlamak hiç de kolay değildir. Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, Morris, “iki başlı bir yönetim” ile uğraşmanın, yürütme yetkisinin tek merkezde toplandığı bir hükümetle çalışmaktan farklı olduğunu altını çizmiştir. Elçi, karşılaştığı zorluklara, toplumsal önyargıları ve komşu bölgeler arasında yaşanabilecek çatışmalardan duyulan çekinceyi de ekler. Ayrıca, İtalyanca ve Fransızca bilmeyen birinin Osmanlı ülkesinde Amerikan elçisi olarak görevini hakkıyla yerine getirmesi “neredeyse imkânsızdır.” Hiçbir ülkede bu kadar çok farklı dilin konuşulmadığını belirten elçiye göre, lisan bilmenin diplomatik işlerin yürütülmesinde bu kadar hayati rol oynadığı başka bir yer yoktur.²⁶

Dışişleri Bakanı Seward’ın Amerikan vatandaşlarıyla ilgili Morris’e yaptığı uyarı da dikkat çekicidir. Bakan, elçilerinin, Amerikan misyonerler ile Osmanlı hükümeti arasında zor bir durumda kaldığının farkındadır. Babıali’nin de, misyonerlerin ya da mezhep değiştiren Hıristiyanların Müslüman ahaliyle yaşadıkları sorunlar konusunda son derece hassas olduğu bilinmektedir. Amerikan hükümetinin, ülke içinde birlik ve beraberliğini koruduğu sürece her türlü saygıya mazhar olduğunu hatırlatan Seward, Osmanlı hükümetinin, ülkelerindeki misyoner faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başladığını not eder. Bakana göre bunun nedeni, Amerikan toplumunun kendi içinde bölünmüş olmasıdır. Tüm dünyanın, Amerika Birleşik Devletleri’nin aynı anda iki savaşı yürütemeyeceğini bildiğini söyleyen Seward, ulusal mücadelenin başarıyla nihayete ermesiyle yurt dışındaki ikna gücünü yeniden kazanabileceklerini belirtir. Ancak, bu gerçekleşene kadar diğer ülkelerle gerilimlerden kaçınmak gerekir. Türk hükümetinin bu olağanüstü durumda kendilerine karşı son derece adilane yaklaştığını hatırlatan bakan, yaşanan sorunlara tahammül ve dostlukla mukabele etmenin uygun olacağını vurgulamıştır.²⁷

Taşra idaresindeki yozlaşmayı çeşitli vesilelerle aktaran Morris, öte yandan, merkezi idareyle ilgili olumlu görüşlere sahiptir. Olumlu bir II. Abdülhamit portresi çizen Büyükelçi Alexander Watkins Terrell haricindeki haleflerinin aksine,²⁸ imparatorluk topraklarında Hıristiyanlara iyi muamele edildiğini savunan elçiye göre, Hıristiyan Osmanlı tebaası, bazı gelişmiş Avrupa ülkelerinin diğer dinlere mensup halklarından daha iyi durumdadır. Ticaret ve en kazançlı sanayi dalları, pek çok bakımdan Müslüman nüfustan daha yüksek ayrıcalıklara sahip olan azınlıkların elindedir ve hatırı sayılır sayıda Hıristiyan yüksek mevkilerde görev yapmaktadır. Morris, azınlıklara tanınan imtiyazlar ve Avrupalı güçlerin imparatorluk sınırları içinde inanç hamiliğine soyunmasını, Müslüman halk arasındaki hoşnutsuzluğun nedenleri arasında saymaktadır.²⁹ Bir diğer raporunda, Hıristiyan öğrencilerin 1864 Mart ayında Sultan Abdülaziz’e sundukları teşekkür konuşmasına değinen elçi, öğrenci temsilcisinin, aynı bayrak altında hizmet etmek için titizlikle çalışacaklarına söz vermesinin, Türk hükümetinin Hıristiyan tebaasına karşı artan hoşgörüsünü yansıttığını ifade etmiştir.³⁰

Morris, Rus Çarlığı ve Kuzey Kafkasya halkları arasındaki Kafkas Savaşı’nın (1817-1864) sonunda ülkelerinden sürülen Çerkez muhacirler konusunda da hassasiyet gösterir. Bu konudaki raporlarından birinde Çerkez bağımsızlık mücadelesinin sona erdiğini, son yedi aydır “kavak yapraklarını kaynatarak” hayatta kalan direnişçilerin nihayetinde açlığa yenik düştüğünü ve Çerkesya’nın artık Rus Çarlığı’nın bir eyaleti olduğunu belirtir. İşgalle birlikte Çerkez nüfusunun büyük bölümünün Türk topraklarına göç ettiğini bildiren Morris, imparatorluk topraklarının bu “cesur ama bahtsız halka” açılmasını, “Türk hükümetini daima farklı kılan misafirperverliğin” bir nişanesi olarak değerlendirmiştir. Rapora göre, mültecilerin

²⁶ Ibid.

²⁷ W. H. Seward’dan E. J. Morris’e, Washington, 19 Ağustos 1862.

²⁸ Bkz. Lewis L. Gould, *Alexander Watkins Terrell. Civil War Soldier, Texas Lawmaker, American Diplomat* (Austin: University of Texas Press, 2004).

²⁹ E. J. Morris’ten W. H. Seward’a, İstanbul, 21 Mayıs 1863.

³⁰ E. J. Morris’ten W. H. Seward’a, İstanbul, 3 Mart 1864.

karaya çıkarılacakları üç liman belirlenmiş ve on iki büyük buharlı geminin, göçmenleri almak üzere Çerkez kıyılarına gönderilmesi planlanmıştı. Böylesi önemli bir meseleyi kayıtlara geçirmemenin uygun olmayacağını savunan elçiye göre, yaşananlar tarihin bir parçasıdır ve Osmanlı hükümetinin takdire şayan eylemi özellikle not edilmelidir.

İstanbul'daki son yıllarında misyonerler ve temsilcilik çalışanlarıyla sorunlar yaşadığı bildirilen Morris, 1870 yılının ekim ayında görevinden ayrıldı ve 1881 yılında Philadelphia'da hayatını kaybetti.³¹ Ülkesini, İç Savaş ve Yeniden Yapılanma (1863-1879) dönemlerindeki üç hükümet nezdinde temsil eden Morris, konuk olduğu başkentte de dört sadrazamla çalışmış ve Babıali-Washington arasındaki ilişkilerin gelişmesine dikkate değer katkıda bulunmuştur. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, Morris'in Osmanlı toplumu ve siyasi-askeri gelişmeler hakkındaki gözlemleri, diplomatik faaliyetleri ya da bu uzak coğrafyadaki kişisel ilişkileri, elçinin görevdeki ilk yıllarına kısa bir bakış olanağı sunan bu takdim yazısının çok ötesindedir. Bununla birlikte, Morris hakkında etraflı bir çalışmanın, ikili ilişkiler tarihindeki bir boşluğu dolduracak potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

³¹ Gary Leiser, "John Porter Brown, Early American Orientalist (1814–1872)," *Journal of the American Oriental Society* 140.1 (2020): 185.

Kaynakça

“Abraham Lincoln Appoints Edward Joy Morris Minister to the Ottoman Empire - and by Extension, Palestine.” <https://www.shapell.org/manuscript/abraham-lincoln-edward-morris-ottoman-empire-minister/>

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Conn, Cary Corwin. “John Porter Brown, Father of Turkish-American Relations, an Ohioan at the Sublime Porte, 1832–1872.” Yayınlanmamış doktora tezi, Ohio State University, 1973.

Cox, Samuel S. *Diversions of a Diplomat in Turkey*. New York: Charles L. Webster & Co. 1887.

Erhan, Çağrı. “Turkish Approach to the American Civil War (1861-1865),” konferans bildirisi, “Coming to the Americas: The Eurasian Military Impact on the Development of the Western Hemisphere,” Virginia, 2002.

Gould, Lewis L. *Alexander Watkins Terrell. Civil War Soldier, Texas Lawmaker, American Diplomat*. Austin: University of Texas Press, 2004.

Howard, Harry N. “President Lincoln’s Minister Resident to the Sublime Porte: Edward Joy Morris.” *Balkan Studies* 5 (1964): 205–20.

Leiser, Gary. “John Porter Brown, Early American Orientalist (1814–1872).” *Journal of the American Oriental Society* 140.1 (2020): 183–188.

Message of the President of the United States to the Two Houses of Congress, at the Commencement of the Second Session of the Thirty-seventh Congress, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1861>

Morris, Edward Joy. *Notes of a Tour Through Turkey, Greece, Egypt, Arabia Petraea, to the Holy Land: Including a Visit to Athens, Sparta, Delphi, Cairo, Thebes, Mt. Sinai, Petra, etc.* Philadelphia: Carey and Hart, 1842.

Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Third Session Thirty-seventh Congress, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1862>

Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the First Session Thirty-eighth Congress, Part II, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1863p2>

Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session Thirty-eighth Congress, Part IV, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1864p4>

“Speech of Hon. E. Joy Morris, of Pennsylvania, on the Election of Speaker, and in Defense of the North.” Washington: Congressional Globe Office, 1859.

Straus, Oscar S. *Under Four Administrations: From Cleveland to Taft*. Boston and New York: Houghton Mifflin Co., 1922.

Twain, Mark. *The Innocents Abroad, or the New Pilgrims Progress*. Hartford: American Publishing, 1869.

“Union-Peace-Popular Rights. Speech of Edward Joy Morris of Pennsylvania, in the House of Representatives.” Washington: National Republican Office, 1861.

Tarık Tansu YİĞİT

Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü
tariktyigit@baskent.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2710-2571

Doktora derecesini Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden (ABD Tarihi Programı) alan Tarık Tansu Yiğit halen Başkent Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesidir. 2017-18 akademik yılında Fulbright konuk araştırmacı bursuyla Harvard Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdüren Yiğit'in ilgi alanları arasında ABD tarihi, Türk-Amerikan ilişkileri, gündelik yaşam ve bellek çalışmaları yer almaktadır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA TÜRKİYE’DE İNGİLİZ MANDASI TARTIŞMALARI

DEBATES ON THE BRITISH MANDATE FOR TURKEY AFTER THE FIRST WORLD WAR

Can Eyüp ÇEKİÇ

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderi artık İtilaf Devletleri’nin kararına bağlı görünüyordu. Savaş sonrasında başlayan Paris Barış Görüşmelerinde konuyla ilgili birbirinden farklı fikirler tartışılmıştı. Ancak tartışmalar özellikle Batı Anadolu’da başlayan Yunan işgali ve buna karşı hızla organize olan Türk milliyetçilerinin direnişi nedeniyle sürekli boyut değiştirecekti. Bu makale, tüm bu gelişmelerin öncesini, henüz Mayıs 1919’da İzmir’in işgali olmadan önceki aylarda Osmanlı Hükümeti ve diplomatlarının devleti yok olmaktan kurtarmak için İngiliz görevlilerin kapısını çaldığı dönemi anlatıyor. Makale, İngiltere arşiv belgeleri aracılığıyla (i) Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti’nin İngiliz himayesi altına girme önerisinin detaylarını hatırlatmayı; (ii) söz konusu önerinin sahiplerinin diplomatik çabalarını ve önerinin İngiliz siyasi çevrelerinde yarattığı tepkileri; (iii) bu sürecin savaş sonrasında kurulmaya çalışılan “Yeni Dünya”nın geleceğine dair ortaya koyduğu ip uçlarını ortaya koymayı ve değerlendirmeyi amaçlıyor.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Mandası, Paris Barış Konferansı, İstanbul Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract

In the aftermath of the First World War, the fate of the Ottoman Empire seemed to be depended on the Allies’ decision. The issue had to be discussed in the Paris Peace Conference and the Allies would set the terms for the future of the Ottoman Empire. Nevertheless, due to the Greek occupation in Western Asia Minor started in May 1919 and the following Turkish nationalist resistance, the terms drifted frequently. This article recounts the story of Ottoman diplomatic efforts to get along with Britain and even to propose British mandate for Turkey before the escalation of war in Asia Minor and Turkish nationalists undertook the both military and diplomatic struggle. Depending on British archival documents, it (i) recalls the details of the suggestion of British mandate for Turkey; (ii) Ottoman supporters of the proposal, their diplomatic efforts, and the British response; and aims (iii) to expose and interpret the process in terms of its repercussions regarding the creation of “the New World Order” led by western powers following the First World War.

Keywords: British Mandate, Paris Peace Conference, Istanbul Government, the First World War, the Ottoman Empire.

Mondros Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'nin varlığının devam etmesi gerektiğine inanan siyasi gruplar birbirinden farklı tasarılar ortaya koyarak kamuoyunu ve İtilaf Devletlerini ikna etmeye çalıştılar. Bu projeler içerisinde Türkiye'de günümüze dek en çok tartışılmış, çalışılmış ve kamuoyuna mâl olmuş olanı, Amerikan Mandası meselesidir.¹ Bu dönemde, Amerikan Mandası fikrinin Türk temsilcileri Kurtuluş Savaşı sonrasında zafer kazanılmasıyla Türk davasından şüphe duymuş ya da davaya Mustafa Kemal kadar inanmamış zayıf halkalar olarak görülmüştür.² Dahası, Halide Edip gibi Kurtuluş Savaşı'nın önemli aktörleri dâhi, Amerikan Mandasına taraftar oldukları gerekçesiyle uzun süre eleştirilmiştir. Gerçekten de o dönemde Başkan Wilson'un savaş sonunda kurulacak olan "Yeni Dünya" için ilan ettiği ilkeler, Türkiye'nin varlığının devam etmesini savunan çevrelerin söylemine yardımcı olması bakımından faydalı olmuştur. Söz konusu siyasi gruplar İngiltere ya da Fransa gibi sömürgeciliği tescilli olan devletlere yaklaşmaktansa Amerika'nın iyi niyetli görünen savaş sonrası planına sempati duymuşlardır.

Ancak ateşkesin imzalanması sonucunda Türkiye'nin geleceği açısından ilk akla gelen çözüm Amerikan mandası değildi. Fransa ise Kuzey Afrika'da kontrolü altındaki bölgelerde yaşanan istikrarsızlık ve yerel Müslüman halkın memnuniyetsizliği nedeniyle, Türk siyasetçiler için çözümün parçası olarak görülmüyordu. Türk hükümetinin ve saray çevresinin asıl muhatabı İngiltere'ydi. Bu nedenle, ateşkesin imzalanmasıyla İttihatçı kadroların yerini alan uzlaşmacı Tefik Paşa Hükümeti ve çevresi, mümkün olduğunca İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer ile temas kurmaya çalıştılar ve Türkiye'nin, İstanbul'un, Osmanlı Hanedanı'nın ve Hilafetin, İngiltere tarafından himaye altına alınıp yok olmaktan kurtulacağını umut ettiler.

Ne var ki, yükselen Bolşevizm ve Milliyetçilik gibi Osmanlı ve İngiltere'nin ortak düşmanlarını hatırlatmak söz konusu çevrenin işine yaramadı. Türkiye'nin İngiliz himayesi altına alınması İngiliz yetkililerin gündemine Mondros Antlaşması sonrasında girdi. Ancak kısa süre sonra Amerikan Mandası önerisi kamuoyunda konuşulmaya başlandığında, İngiliz himayesi tartışması aniden sona erdi.

Ortadoğu'daki savaşın sonunda İngiltere için en acil çözüm bekleyen meselelerden biri, Arapların taleplerini bölgede İngiliz çıkarlarına ters düşecek biçimde bir istikrarsızlık yaratmayacak derecede tatmin etmektir. 1915 Temmuzundan aynı yılın sonuna dek Araplar ile Osmanlı karşıtı bir isyan çıkarmaları için görüşülmüş, ödül olarak savaş sonunda 37. paralelin güneyinde yaşayan Arapların bağımsızlığı yönünde anlaşılmıştı. Buna karşın, kısa süre sonra 16 Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa, savaş sonrasında Arapların bağımsız yaşayacaklarına inandıkları toprakları manda yönetimleri altında paylaşacakları hususunda anlaşdılar. Ancak savaş sonunda, söz konusu bu paylaşım önerisi potansiyel bir ikinci Arap isyanını doğurabilirdi. Daha bir sene önce, 8 Ocak 1918'de Kongre'de Amerikan yönetiminin savaş sonrası kurulacak olan dünyaya dair provizyonunu açıklayan Başkan Wilson Arapların açığa çıkan Sykes-Picot Antlaşmasına rağmen Osmanlı idaresi sonrasında kendi kendilerini yöneteceğine dair inançlarını keskinleştirmişti.³ Bunun tersi büyük bir hayal kırıklığına yol açardı.

¹ Bu konudaki çalışmalar için bkz. Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi: 1919-1920* (İstanbul: İleri Basımevi, 1972); Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası," *Bellekten* 48/189-190 (1985), 95-108; Selçuk Duman, "Mütareke Döneminde Amerikan Mandatörlüğü Tartışmaları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 20/59 (2004), 569-595;

² Bu değerlendirmelere örnek olarak bkz. Oğuz Aytepe, "Millî Mücadele de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı," *Atatürk Yolu Dergisi* 6/24 (1999), 475-486.

³ Eugene Rogan, *The Arabs: a History* (New York: Basic Books, 2009), 246-7.

Bu nedenle İngiliz diplomatlar, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'dan vazgeçmesi için farklı önerileri tartışmaya başladılar. Bu önerilerin en çok dikkat çekenini, İstanbul ve Boğazların Fransa manda idaresine girmesiydi. Böylece hem Fransa, İngiltere için oldukça önemli olan Arap topraklarından uzak tutulmuş olacak, hem de eski Osmanlı başkenti, milliyetçi ya da Bolşevik partilerin giderek güçlendiği değil, liberal dünyanın en önemli temsilcilerinden biri tarafından yönetilen, serbest ticaretin hizmetinde bir büyük kozmopolit dünya başkenti olarak tarihi misyonuna devam edecekti.

Bu önerinin ilham kaynağı Fransız diplomat ve aynı zamanda Antik Yunan Tarihçisi Victor Berard (1864-1931) idi. Berard'a göre, Fransa savaş yorgunuydu ve Suriye'yi yönetecek kadar güçlü değildi. Belirli garantiler sağlanmak şartıyla İstanbul'un ve Boğazların manda idaresini üstenebilir, Arap topraklarının "rehberliğini" İngiltere'ye bırakabilirdi. İngiltere'nin savaştan önceki İstanbul Büyükelçisi olan ve bu tecrübeyle Paris Barış Görüşmelerinde bulunan Louis Mallet için de en makul çözüm buydu. Sonuç olarak Ermenistan, ABD'ye, Orta Anadolu'ya sıkışması planlanan Türkiye ise İtalya'ya bırakılabilirdi. Böylece İngiltere kendisi için en önemli bölge olan Mezopotamya'daki tüm kaygılarından azade olacaktı.⁴

Savaş sonunda, nüfusunun çoğunluğu Araplardan oluşan Ortadoğu dışında kalan Arap toprakları ile ilgili ilk öneri yine Ortadoğu'nun güvenliği ekseninde tartışılıyordu. Öncelik genel olarak Mezopotamya bölgesinde, özel olarak ise bu bölgenin su kaynaklarına ve limana ulaşımıydı. Anadolu ve hatta İstanbul ve Boğazlar İngiltere için serbest bölge olmasının garanti altına alınması yeterli olan tali konulardı. Buranın idaresi Fransa'ya bırakılabilirdi. Dahası, Kuzey Afrika'da 19. yüzyılın başından beri tanık olunan baskıcı sömürge deneyimi nedeniyle Müslüman Araplar Fransa idaresine gönüllü olmayacaklardı. Ancak, Fransız idaresinden çekinen sadece Müslüman Araplar değildi. Türkler için de Fransız mandası gönüllü olunacak bir teklif değildi. Ne var ki Türklerin istekleri savaşın hemen sonrasında, henüz Anadolu'daki direniş ortaya çıkmadan önce, İngiliz yetkililerin gündeminde değildi. Savaştan hemen sonra İttihat ve Terakki Hükümetinin yerini alan ve İtilaf Devletleri ile savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin bekası adına yumuşak bir geçiş sağlamak için uyumlu çalışan yeni Osmanlı Hükümeti, İstanbul'daki ve Paris görüşmelerinde bulunan İngiliz diplomatlar ve askeri yetkililer ile sıklıkla görüşmeye çalışıyorlardı. Çoğu zaman randevu verilmeyen Osmanlı yetkilileri, görüşme sağladıklarında İngiliz yetkililerin aklına yeni bir fikir yerleştirmeye çalışacaklardı. Bu yeni fikir, Osmanlı'nın kalan topraklarında bir İngiliz mandası kurulması ile ilgiliydi.

Manda idaresi teorik olarak Birinci Dünya Savaşı ve sonuçlarını retrospektif olarak okuma şansına sahip olan bizler için kulağa hoş gelmeyebilir. Bugünden bakıldığında manda sistemi "19. yüzyıl emperyalizminin kendi kaderini tayin etme görüntüsü verecek şekilde yeniden ambalajlanmasından başka bir şey değildir."⁵ Ancak söz konusu dönemde manda sistemi, medeni olduğu, çağa uyum sağladığı, maddi kazançlarını kısa sürede kümülatif olarak arttırmayı ve bu kazancı eşitsiz de olsa toplumları içerisinde bölüşmeyi başarmış devletlerin, eski imparatorlukların çökmesiyle bağımsızlığını yeni kazanmış genç devletlere belirli bir süre için yol göstermesi olarak görülüyordu. Bu nedenle savaş sonrasında Türkiye'de ortaya çıkan Amerikan Mandası ya da bu makalenin konusu olan İngiliz Mandası fikirlerini ve bu fikirleri ortaya atanları yargılamak günün şartlarını göz önüne almak gerekir.

⁴ FO 608/111/1, Louis Mallet'den İngiltere Dışişleri'ne, 11 Şubat 1919.

⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (İstanbul: Agora, 2008), 185.

Dahiliye Nazırı Reşid Bey ve Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Mehmed Şerif Paşa bu şartlar altında 28 Şubat 1919'da Paris Görüşmelerinde İngiliz Delegasyonunda bulunan Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un müsteşarı Charles Hardinge ile görüşüyordu. Reşid Bey konuşmaya Sadrazam Tevfik Paşa'nın diğer muhataplardan çok İngiltere'nin sempatisini kazanmak ve Türkiye'nin geleceğinde en önemli rolü oynamak yolundaki emriyle bu görüşmeyi talep ettiğini belirterek başladı. Reşid Bey'e göre İngiltere Türkiye'nin finansal, iktisadi ve hatta siyasi yönetimini devralmalı ve Mısır, Hindistan ve Mezopotamya'da İngiliz Mandası altında görülen gelişmenin Türkiye için de sağlamalıydı. Osmanlı Devleti'nin barış görüşmeleri sonucunda ortaya çıkacak olan sınırlarını kestirmek mümkün değildi. Osmanlı Hükümeti, devletin ezelden beri uzak eyaletlerini yönetmekte zaafı olduğunu ve bu sınırların korunmasının artık mümkün olmadığını hatta devletin çıkarlarına da hizmet etmediğini kabul ediyordu. Hardinge, Reşid Bey'in ziyaret nedeninin Osmanlı Hükümetinin İngiltere'ye Mısır'daki gibi bir yönetim için resmi davet yollamasının nasıl karşılanacağı konusunda tepkiyi ölçmek olduğunu anlamıştı. Reşid Bey kendisinden eğer İstanbul'daki Yüksek Komiser Calthorpe Sadrazam'dan bir randevu talebi alırsa bunu kabul etmesini rica etti. Reşid Bey'e savaş sonrası durumda İngiltere'nin muhtemelen eski Alman kolonileri ve Mezopotamya'da yeni sorumluluklar altına gireceğini, teklifin İngiliz Hükümeti tarafından kabul edeceğini düşünmediğini belirtti.⁶ Ancak yine de bu görüşmeyi kendisi gibi Paris'te bulunan Balfour'a bildirmesi gerekiyordu. Balfour, delegasyonda bulunan Mallet'den kendisi Paris'teyken Londra'da yerine bakan, aynı yılın sonbaharında koltuğunu resmen devredeceği ve Türkiye'nin işgal yıllarında görevde kalacak olan Curzon'a mektup yazmasını ve İstanbul'u uyarmasını istedi. Buna göre Calthorpe, Tevfik Paşa'yı kabul edecek, her sözünü dinleyecek, ancak sonuç olarak Dışişleri'ne konuyu ileteneğini söylemekten başka yorum yapmayacaktı.⁷

Belki de Calthorpe'un kendisini oyalayacağını anladığı için Tevfik Paşa işi Paris'te çözmeye karar verdi ve görüşmelerde Arnavutluk delegasyonunun başı olan, eski Beyrut Valisi Halil Paşa aracılığı ile kendisi ve Sultan adına, İngiltere delegasyonunun Ortadoğu masasını yöneten Louis Mallet'e bir mesaj gönderdi. 6 Mart'ta gerçekleşen görüşmede Halil Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok olmaktan kurtarması için İngiltere'nin tüm gücünü kullanmasını ve gelecekte imparatorluğu kendi himayesine almasını ve rehberlik etmesini istedi. Ayrıca, Sultan ve Sadrazam, İngiltere'nin müzakereler için İstanbul'a acil bir temsilci göndermesini talep ediyordu. Ancak Mallet, Halil Paşa'ya tüm bu taleplerin İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiserliği yoluyla Dışişleri Bakanı'na yapılması gerektiği yanıtını verdi. Bu usule uyulsa dahi Osmanlı'nın geleceği böyle ayrı ayrı devletlerin müzakere edeceği bir mesele değildi. Konu sadece ve sadece İtilaf Devletleri arasında, barış görüşmeleri sırasında çözülebilirdi. Ayrıca, Mallet, Paşa'yı belki de bu tür taleplerin arkasından kesilmesi amacıyla Paşa'ya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması için çok geç kalındığını, bu ihtimalin İtilaf Devletleri'nin tüm uyarılarına kulak tıkayan Enver ve Talat tarafından yok edildiğini" söyledi.⁸ Bu görüşme müttefikleri kuşkulandırabilirdi. Mallet'den ayrıntıları alan Balfour, Londra'da bulunan Curzon'dan Halil Paşa ile yapılan görüşmede İstanbul'un taleplerinin ve Paşa'ya verilen yanıtın muhtevasını pusula şeklinde Fransa, Amerika ve İtalyan Dışişleri'ne de göndermesini isteyecekti.⁹

Bu sırada İstanbul'da yaşanan kabine değişikliği sonucunda Tevfik Paşa yerini Damat Ferit Paşa'ya bıraktı. Yeni Sadrazam ilk olarak İngiliz Elçiliği Siyasi Baş Danışmanı Thomas Hohler'den randevu istedi. Reşid Bey ve Hardinge arasında geçen görüşmeden Osmanlı

⁶ FO 608/111/1, Hardinge'den Balfour'a, 28 Şubat 1919.

⁷ FO 608/111/1, Mallet'den Curzon'a, 6 Mart 1919.

⁸ FO 608/111/1, Curzon'dan Lord Derby'e, 16 Mart 1919.

⁹ FO 608/111/1, Balfour'dan Curzon'a, 8 Mart 1919.

Hükümeti'nin haberi olmadığını, bu yanlış anlamayı gidermek için kendi hükümetinin ve Sultan'ın Hohler aracılığıyla İngiltere Hükümeti ile daha güvenilir bir bağlantı kurmayı amaçladıklarını söyledi. Bu bağlantının ilk ayağı olarak da Hohler'in Sultan'ın kendisine bir randevu vermesini talep etti. Bu talebe ilk karşı çıkan Curzon oldu. Calthorpe'un yardımcısı Richard Webb'in "burada çekinilecek ne var anlamıyorum" itirazına karşı böyle bir görüşmenin müttefikler arasında kıskançlık yaratacağını iddia etti. Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz yönetimi ile kurmak istediği ilişki giderek daha zorlaşıyordu.¹⁰

Öte yandan, Anadolu'nun dört bir tarafında İngiliz kontrol memurları bulunduğundan, yerel eşraf bu memurlara daha kolay ulaşabiliyordu. Dertlerini İngiliz makamlarına İstanbul Hükümetinden daha kolay anlatabiliyorlardı. Bunlara bir örnek olarak Trakya verilebilir. Savaş sonunda Trakya'nın geleceği oldukça belirsizdi. Mesela, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasına kesin gözüyle bakılırken, Trakya için bölgenin konumu ve taliplerinin sayısının çokluğu nedeniyle hali hazırda bir plan ortada yoktu. Yunan Hükümeti'nin istekleri İngiltere'de sempatiyle karşılanırsa da Boğazlara komşu olan bu bölgeyi, hele ki Bolşevikler Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek üzereyken, Yunan Ordusu'nun koruyup koruyamayacağı bilinmiyordu. Dahası bir diğer müttefik İtalya, Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasına sıcak bakmazdı. Tüm bu aktörler sesini yükseltirken bölgedeki Müslümanlar susmadı ve bölgede müfettiş olarak bulunan Yarbay Samson'a İngiliz makamlarına iletmek üzere bir dilekçe verdiler. Buna göre Fransızca kaleme aldıkları dilekçeyi Trakya Siyasi Temsil Heyeti olarak Edirne Müftüsü Mertan, Edirne Belediye Başkanı Şevket, Edirne Milletvekili İsmail, Gümülüne Milletvekili Mehmed Celal, İskeçe Milletvekili Sabri ve Hasan Tahsin, Edirne Milletvekili Mahmud Nedim, Dimetoka Milletvekili Şeref imzaladı. Dilekçeye göre Trakya Müslümanları bölgenin Paris Görüşmeleri sonunda Osmanlı'nın elinden alınacağını kabullenmişti, ancak bölgenin Yunanistan ya da Bulgaristan'a bırakılmasının önlenmesini istiyorlardı. Bölgede nüfusun çoğunu Müslümanların oluşturduğunu iddia ediyorlar, Müslüman çoğunluğun söz konusu devletler altında mutlu olamayacağını bildiriyorlardı. Trakya için istedikleri ise, idaresinde bulundurduğu diğer Müslüman ülkeleri de "müşfikçe" yöneten İngiltere'nin mandası altına girmesiydi.¹¹

İstanbul Hükümeti'nin kendisi dışındaki aktörlerin İngiliz Mandası için kamuoyu oluşturduklarını bildiğine dair bir kanıt henüz yok. Ancak bu yolda çalışan ve eylemlerinden İstanbul'un haberdar olmaması imkânsız olan İstanbul'a ve saraya yakın çok sayıda örgüt ve kişi vardı. Örneğin, Churchill'e Fransızca bir mektup yazıp Osmanlı'nın İngiliz himayesi altına alınmasının önemini anlatmaya çalışan savaş öncesinde Bahriye Nazırlığı yapmış olan Mahmud Muhtar Paşa. Paşa, İttihatçılar ile anlaşmamış ve savaş sırasında Lozan'a yerleşmişti. Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu, Hıdiv İsmail Paşa'nın damadı olarak İstanbul'daki siyasi çevreler ve saray ile ilişkisinin hep sürdüğünü, İttihatçılar savaş sonunda İstanbul'dan ayrıldığı da bu ilişkinin yoğunlaştığını düşünmek yanlış olmaz. Mahmud Muhtar Paşa, mektubun başında bu düşünceyi destekler biçimde, mektubu birtakım siyasilerin tavsiyesi üzerine yazdığını belirtiyor. Paşa'ya göre Türkiye'nin giderek belirginleşen bir değeri var, o da Doğu ve hatta Merkezi Avrupa çalkalanırken, Türkiye'nin dini gelenekleri, toplumsal ve iktisadi durumu sayesinde artan Bolşevizme geçit vermemesi. Doğru idare edilirse Türkiye, bu türden radikal gelişmelerin önünde durabilir. Paşa ilerleyen paragraflarda Osmanlı ve İngiltere arasında Kırım Savaşı ile başlayan Ayastefanos ile devam eden müttefiklik ilişkisini hatırlatıyor ve Türkiye'den Bolşevizme karşı faydalanmak varken neden ülkenin yok edilmeye çalışıldığını sorguluyor. Paşa, Sultan'ı çok yakından tanıdığını ve İngiltere'nin müttefiki olan

¹⁰ FO 608/111/1, Webb'den Curzon'a, 21 Mart 1919; Curzon'dan Balfour'a, 29 Mart 1919.

¹¹ FO 608/111/1, Samson'dan İstanbul Yüksek Komiserliği Aracılığıyla Curzon'a, 26 Şubat 1919. Trakya Siyasi Temsil Heyeti'nin Samson'a dilekçe verdiği tarih: 22 Şubat 1919.

dedesi Abdülmecid'in mirasını yaşatmak istediğini söylüyor. Türkiye'nin bölünmesinin Büyük Devletlere fayda getirmeyeceğini, Türklerin şimdiye kadar varlıklarını tehdit eden çok sayıda saldırıya karşı direnip sonunda mücadeleden hep daha güçlü çıkmış olduklarını hatırlatıyor. Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olmanın bir büyük devlet için ne kadar faydalı olabileceğini, şayet o devlet İngiltere olursa iki imparatorluk arasında uzun ve mutlu bir birliktelik kurulabileceğini söylüyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdiki yöneticilerinin Paşa'ya eğer İngiltere himaye altına almayı kabul ederse ülkenin reforme edileceğini ve faydalı bir hale geleceğini, aksi takdirde milliyetçilerin başa geçeceğini ve ülkede değişimin mümkün olmayacağını iletiyor. Reşid Bey'in şubat ayında Hardinge ile yaptığı görüşmeyi hatırlatıyor ve kendisinin de Churchill ile Londra'da ya da ikamet ettiği İsviçre'de bu resmi ya da özel olarak böyle bir görüşmeyi tekrarlamayı arzuladığını ifade ediyor.¹² Mahmud Muhtar Paşa'nın Churchill'e böyle bir mektup göndermesi oldukça ilginç. Churchill, o sırada İngiliz ordusunun terhis ile ilgileniyordu ve henüz Mezopotamya'nın devralınması gibi Türkiye'yi de ilgilendirebilecek konular önüne gelmemişti.¹³ Mahmud Muhtar Paşa yıllar sonra Türkiye'de Bahriye Nazırlığı sırasında İngiltere'de bir şirkete gemi siparişi için gönderilen kefaletsiz para nedeniyle gıyabında yargılanacaktı.¹⁴ Paşa Bahriye Nazırı iken Churchill İngiliz Donanması'nın siyasi direktörü idi ve gemi yapımından sorumluydu. Yani sipariş verildiği sırada mevkileri gereği bu iki asker birbirine aşına olmuş olabilir. Ancak mektupta sürekli olarak Osmanlı yöneticileri ile yakın ilişkide bulunduğu ve onların yönlendirmesiyle bu mektubu kaleme aldığını hatırlatması, kendisinin özgül ağırlığının savaş öncesindeki gibi aynen devam ettiğini belirlemek için olabilir. Mahmud Muhtar mektubu Churchill'e iletilmesi için İngiltere'nin Bern Büyükelçisi'ne veriyor. Büyükelçi ne yapılması gerektiğini Curzon'a sorduğunda, bu tür mektuplara asla yanıt verilmemesi gerektiği kendisine bildiriliyor. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti ve Sarayının şubat ayında başlayan çabalarının Nisan ayında da sonuçsuz kalmaya devam ettiğine tanık oluyoruz. Günümüzden kronolojik olarak bakıldığında Yunan ordularının İzmir'e çıkarma yapmasına daha bir ay olduğunu görmekteyiz ki o tarihten sonra Anadolu'da ve İstanbul'da gittikçe güçlenen milliyetçi dalga artık saray ve çevresinin sesinin duyulmasına ve yeni projelerle İngiliz makamlarına başvurularına, her türlü eskiden kalma kişisel ilişkileri kullanmalarına rağmen imkân vermeyecekti.

İzmir'in işgalinden önce İngiltere Mandası için İngiliz yetkililere ricacı olan son isim Said Molla'dır. 1 Mayıs'ta Yüksek Komiser Calthorpe'un Askeri Ataşesi ile uzun bir görüşme gerçekleştiren Said Molla görüşmeye hiç vakit kaybetmeden neden İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Osmanlılara soğuk davrandıklarını sorarak başladı. Ataşeye göre (i) ateşkes şartları bu soğukluğu gerektiriyordu, (ii) İngiltere müttefiklerine haber vermeden hiçbir adım atmamaya kararlıydı, (iii) Paris Barış Konferansı Osmanlı için çetin sonuçlara gebeydi ve İngiliz yetkililer Osmanlılara umut vermek istemiyordu, (iv) ülkede hala İngiltere karşıtı büyük bir örgütlenme vardı ve bunlar İngiltere'nin sömürgelerinde isyan çıkarmaya çalışıyorlardı. Ataşenin uzun açıklamaları bize Said Molla ile olan görüşmesini oldukça önemsedini gösteriyor. Zira İstanbul Hükümeti temsilcilerine bu kadar yüz verilmemişti. Said Molla'nın bu açıklamalara tepkisi oldukça dikkat çekici. Said Molla ilk çekinceyi oldukça haklı buluyor. İkinci madde için ise keşke müttefikleriniz de sizin kadar bu ilkeye riayet etse diyerek ataşeye özellikle Fransızların İngiltere'den gizli görüşmeler yürüttüklerini ima ediyor. Said Molla'ya göre ateşkestten sonra İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da kurduğu yönetim birbiriyle uyumsuz görünüyor ve bu İttihatçıların işine geliyor. Said Molla, ataşeye bilerek ya da bilmeyerek İttihatçılarla görüşmenin korkunç sonuçlara neden olacağını söyleyerek, yine özellikle Fransızların İttihatçılarla görüştüğünü ima ediyor. Üçüncü madde için Said Molla konferansın

¹² FO 608/111/1, Mahmud Muhtar Paşa'dan Churchill'e, 2 Nisan 1919.

¹³ Martin Gilbert, *Churchill: a Life* (London: Heinemann, 1991), 406, 428.

¹⁴ Murat Bardakçı, "17 yıl sonra gelen Yücedivan'lı intikam," *Hürriyet*, 27 Aralık 1998.

Osmanlı için hayırlara vesile olmayacağını farkında olduğunu, ancak kararın bir an önce açıklanmasını ve kalan topraklarda Türklere, İttihatçılar başa geçtiğinden beri çok görülen özgürlük ve refah imkanlarının verilmesini istiyor. Sonucu madde için ise Said Molla, ataşeye İttihatçılara gereğinden çok ehemmiyet verilmemesini, partinin bir ülkü uğruna değil çıkar uğruna bir araya gelmiş üyelerden oluştuğunu, birkaçının tutuklanması, bazı gazetelerin ve derneklerinin kapatılmasının yeterli olacağını, İttihatçıların Mısır ve Hindistan'da son zamanlarda görülen olayları çıkaracak kuvvetinin olmadığını ifade etti.¹⁵ Dahası, eğer saltanat ve hilafet İngiltere tarafından koruma altına alınırsa, sömürgelerdeki Müslüman hareketlerin biteceğini söylüyordu.

Said Molla görüşmede kendince İngiltere'nin bir hatasına dikkat çekmişti. Ona göre savaş sonunda savaşın çıkmasından sorumlu olan tüm, tabii ki İttihatçı, yetkililer cezalandırılmalıydı. Oysa ki savaş sonunda İngilizler sadece Ermeni katliamından sorumlu olanları yargılamaya odaklanmıştı. Said Molla savaştan sorumlu olanların, ülkeye açlık ve felaket getirenlerin tümünün cezalandırılması için ısrarcıydı. Ona göre, İngiltere, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ortadan kaldırmak için hiçbir şey yapmıyordu. İngilizlerin yerinde Almanlar olsa İttihatçılar beş ay içerisinde yok edilmiş olurdu. İngiliz Kuvvetleri, İstanbul'a geldiğinde bitap düşmüş olan İttihatçılar, lakaytlık yüzünden kısa sürede toparlanmıştı.¹⁶

Görüşme notlarını alan Calthorpe, Balfour'a durumu rapor ederken kendi değerlendirmelerini de ekledi. Bu değerlendirmeler bize İstanbul'daki siyasi atmosfere Londra ya da Paris'ten daha hâkim bir asker-yöneticinin bakış açısını sunuyor. Calthorpe, Said Molla'yı tanıtarak raporuna başlıyor. Said Molla'nın eski Şeyhülislam Cemalleddin Efendi'nin oğlu olduğunu, ulema çevresinde önemli bir ağırlığı olduğunu, İngiltere yanlısı Serbestî gazetesinin editörü olduğunu bildiriyor. Calthorpe'a göre Said Molla'nın müttefiklerin eylemleri hakkında söyledikleri kayda değer. Fransız yetkililerin Müslümanların çıkarlarını, Türklerin geleceğini tek düşünen Batılı devletin Fransa olduğunu sağda solda dillendirdiklerinden bahseden Calthorpe, Fransızların niyetinin milliyetçi Türklerle iyi geçinmek ve ülkenin savaş sonrasında yeniden inşasını üstlenmek olduğunu belirtiyor. Oysa ki, Calthorpe'a göre aklı başında herkes, tüm ırk ve milletlerin çıkarlarına uygun olan çözümün tüm ülkede kurulacak bir İngiliz Mandası olduğunun farkında.¹⁷

Gerçekten de Karadeniz ve kuzeyinde yaşanan Bolşevik ilerleyişi Türkiye coğrafyasını oldukça önemli kılıyordu. Trans-Kafkasya ve Afganistan'da Bolşeviklere karşı verilen mücadele de Anadolu'yu ve Karadeniz limanlarını İngiltere askeri kargoları, personeli ve istihbaratı için sıklıkla uğranılan duraklar haline getirmişti. Aslında savaş sonrasında Türkiye'de bir İngiliz Mandası oluşturulması Lloyd George Hükümetinin çok taraftar olduğu bir fikir değildi. Zira, İngiltere'nin Ortadoğu'da, özellikle Mezopotamya ve Filistin'de çok fazla mesai harcaması gerekiyordu. Ne var ki, kimi önemli isimler, İskenderun, Karadeniz ve Mezopotamya üçgenine hâkim olması beklenen İngiltere'nin bunu Anadolu ve Boğazların kontrolünü eline almadan başarmasının imkânsız olduğunu öne sürüyordu. Bunlardan biri de 1898-1904 arasında Kıbrıs Yüksek Komiseri olarak da görev yapmış olan William Haynes Smith'di. Yunan Ordusu İzmir'e çıkmıştı. Batı Anadolu ve İstanbul'da Osmanlı Rumları tarafından bu bölgelerin Yunanistan'a bağlanması için gösteriler düzenleniyordu. Süregiden

¹⁵ Savaş sonrasında İngiliz sömürgelerinde artan muhalif hareketler için bkz. Naeem Qureshi, *Pan-Islam in British Indian Politics: a Study of the Khilafat Movement, 1918-1924* (Leiden: Brill, 1999); Azmi Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden: Brill, 1997).

¹⁶ FO 608/111/1, İstanbul İngiltere Yüksek Komiserliği Askeri Ataşesi ile Said Molla'nın görüşme notları, 1 Mayıs 1919.

¹⁷ FO 608/111/1, Calthorpe'dan Balfour'a, 6 Mayıs 1919.

propagandanın en önemli mümessili din adamları ve Patrikhane'ydi. Kariyerindeki Kıbrıs tecrübesinden cesaret alan Smith, işgalden iki hafta sonra din adamlarına paye verilmemesini, bölgenin Yunanistan'a bırakılmamasını, Mezopotamya'nın Akdeniz'e doğal çıkış noktası olan İskenderun ile Karadeniz ve Fırat üçgeninin Milletler Cemiyeti kararıyla İngiliz Mandasına bırakılmasını öneriyordu.¹⁸

İngiliz Mandası tartışmaları farklı çevrelerce dillendirilmiş, bu fikrin gerek Osmanlı gerek İngiliz müdafileri konunun farklı unsurlarına değinmiş, ancak hiçbiri Paris Barış Görüşmelerini etkileyecek kadar gündeme gelmemişti. Zaten Osmanlı Hükümetinin resmen böyle bir teklif yapmış olduğu söylenemez. Bu ancak İngiliz yetkililer ile kapı arasında dillendirilip tepki ölçülen bir meseleydi ve meselenin çerçevesi açıkça çizilmemişti. Buna bir istisna olarak barış görüşmelerinde Damat Ferit Paşa ile birlikte Osmanlı'yı temsil eden hatta daha sonra Sevr'i imzaladığı için hakkında Ankara'daki meclis tarafından sürgün kararı çıkarılan Rıza Tevfik'in İngilizler ile yaptığı gayri-resmî görüşmelerin ayrıntılarını gösterebiliriz. Bu görüşmelerde Rıza Tevfik (i) bütün Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerin aynı Türkiye çatısı altında korunmasını ve (ii) Hilafetin, Sultanın şahsında idame ettirilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Bölgede birbiriyle çatışma ihtimali olan farklı manda rejimleri yerine tüm bölgenin, Suriye dahil olmak üzere İngiltere Mandası altına alınmasını. Burada kastedilen bir sömürge modeli değil, Wilson Prensiplerine de uygun olacak biçimde milletlerin çağdaşlaşma yolunda kendi potansiyellerini maksimize edebildikleri bir rejimdi. Rıza Tevfik, Türk Delegasyonu ile irtibattan sorumlu Binbaşı Blaker'a bu söylediklerinin Türk Delegasyonu Paris'ten ayrılanaya kadar paylaşılmamasını, bu süre zarfında da İngiliz yetkililer dışında kimseye iletilmemesini rica etmişti.¹⁹ Yukarıdaki maddeler, Osmanlı Hükümetinin Paris Barış Görüşmelerinde İngiltere Mandasına ilişkin yarı-resmi teklifini oluşturuyordu. İngiltere tüm Ortadoğu'nun hâkimi olarak görülse de Rıza Tevfik'in İngiliz yetkiliyle görüşmesinde referans vermekten geri durmadığı Wilson Prensipleri, Türkiye'nin kaderine dair görüşmelerde yeni bir aktörün varlığına işaret ediyordu. İngiliz Mandası görüşmeleri Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğunun kaderinin ne olacağına dair tartışmaların sadece ilk safhasını oluşturacaktı. Bu ilk safhada henüz diplomatik aktörler arasında ne Anadolu'da direniş başlatacak olan milliyetçiler, ne de kamuoyu oluşturmaya çalışan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoktu. Yunanistan'ın İzmir'i 15 Mayıs 1919'da işgal etmesiyle, buna yol verdiği düşünülen İngiltere, Türkler için bir opsiyon olmaktan çıkıyordu. Onun yerine Müslümanların çoğunluk olduğu yerleri yönetmesi fikriyle uyumlu görünen Amerikan Mandası fikri kimi çevrelerde destek kazandı. İngiliz Mandası fikri kısa süren tartışmalardan sonra yerini Ortadoğu'nun ve Türkiye'nin geleceğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin rolünün ne olması gerektiği tartışmalarına bırakmıştı.

¹⁸ FO 608/111/1, William Haynes Smith'den David Lloyd George'a, 30 Mayıs 1919.

¹⁹ FO 608/111/1, W. F. Blaker'dan İngiltere Delegasyonu Sekreteri Yüzbaşı E. Abraham'a, 3 Haziran 1919.

Kaynakça

Foreign Office Records, 608/111.

Akgün, Seçil. “Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye’de Amerikan Mandası.” *Belleten* 48/189-190 (1985): 95-108;

Aytepe, Oğuz. “Millî Mücadele de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal in Yaklaşımı.” *Atatürk Yolu Dergisi* 6/24 (1999): 475-486.

Bardakçı, Murat. “17 yıl sonra gelen Yücedivan’lı intikam.” *Hürriyet*. 27 Aralık 1998.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora, 2008.

Duman, Selçuk. “Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 20/59 (2004): 569-595

Erol, Mine. *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi: 1919-1920*. İstanbul: İleri Basımevi, 1972.

Gilbert, Martin. *Churchill: a Life*. London: Heinemann, 1991.

Özcan, Azmi. *Pan- Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*. Leiden: Brill, 1997.

Qureshi, Naeem. *Pan-Islam in British Indian Politics: a Study of the Khilafat Movement, 1918-1924*. Leiden: Brill, 1999.

Rogan, Eugene. *The Arabs: a History*. New York: Basic Books, 2009.

Can Eyüp ÇEKİÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
caneyupcekic@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6253-9464

2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden lisans derecesi alan Can Eyüp Çekiç Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programından mezun oldu. 2016 yılında Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora çalışmalarını tamamladı. "Savoir vivre Cosmopolite: Ottomanism and Cosmopolitanism in Ahmed Midhat's Alafranga" adlı bir kitabı basıldı. "On the Front and at Home: Women in Modern Ottoman Epic" ve "Ottomanism at Its Final Gasp: Memoirs of The Ottomans on Duty in Arab Provinces during World War I" adlı makaleleri yayımlandı. 2019 yılında Londra Üniversitesi, SOAS'ta doktora sonrası çalışmalarını gerçekleştirdi. Osmanlı Çağdaşlaşması, Modern Orta Doğu Tarihi ve Mütareke Dönemi üzerine araştırmalarına devam etmektedir. Daha önce Bilkent ve TED Üniversiteleri'nde dersler veren Çekiç halen Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

MOĞOL İSTİLASININ EĞİTİM DİPLOMASİSİ ÇERÇEVESİNDE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NA ETKİSİ

THE EFFECT OF THE MONGOLIC INVASION ON THE TURKISH SULTANITY OF DELHI WITHIN THE SCOPE OF EDUCATIONAL DIPLOMACY

Melek EMEKTAR

Murat SERDAR

Öz

Devletler arası ilişkiler tarihsel olayların aydınlatılmasında tarihle bütünleşmiştir. Zamanın çizdiği sınırlarda yaşanan süreçler toplumların geçmişi daha iyi anlamak için çalışma alanı sunmuştur. Bu bağlamda, “XIII. yüzyılın İslâm topraklarını istilalarıyla derinden sarsan Moğollar, zamanın Hindistan’ında siyasi güç olarak Delhi Türk Sultanlığı’nı nasıl etkilemişti?”, “Sultanlar, Moğol hücumlarını engellemek için neler yaptılar?”, “İstilaların eğitim diplomasisi çerçevesinde Delhi Türk Sultanlığı’na etkileri ne şekildeydi?” gibi sorulara cevap aramak Hindistan’da Türk-İslâm devleti olarak Delhi Türk Sultanlığı’nın Moğollarla ilişkilerinin sadece siyasi bakımdan değil sosyo-kültürel bakımdan da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışmayla Hindistan’a yapılan Moğol istilalarının her ne kadar İslâm âleminde olumsuz sonuçları olsa da farklı bir bakış açısıyla Delhi Türk Sultanlığına ilmi etkilerine dair yaşananlar kaynaklar ışığında irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Moğollar, Hindistan, Delhi Türk Sultanlığı, Eğitim Diplomasisi, Hindistan Tarihi.

Abstract

International relations have been integrated with history shed light on historical events. The processes occurring over time have provided opportunity field of study to understand better the history of societies. In this context, to seek answers to questions such as ” How did the Mongols, who shook deeply the Islamic lands of the 13th century with the invasions, affect the Delhi Turkish Sultanate as a political power in India at the time?”, “ What did the sultans do to prevent The Mongol attacks?”, “What were the effects of the invasions on the Delhi Turkish Sultanate within the scope of educational diplomacy?” as a Turkish Islamic State in India, The Delhi Turkish Sultanate’s relations with the Mongols are required to be evaluated in terms of not only political but also socio-cultural aspects. In this study, although the Mongol invasions to India had negative consequences in the Islamic world, the scientific effects to the Delhi Turkish Sultanate from a different perspective were studied in the light of the sources.

Keywords: Mongols, India, Delhi Turkish Sultanate, Educational Diplomacy, History of India.

Giriş

Hindistan, ilk kez râşid halifeler döneminde İslâm ile temas etmiş¹ olsa da buraya Emeviler ile devam eden fetih hareketleri merkezden gönderilen valilerle VIII. yüzyılın başlarında Sind'in zaptı ile başladı. Ardından Abbasiler döneminde bölgede fetih hareketleri daha kapsamlı olarak sürdürüldü². X. ve XI. yüzyıllarda Gaznelilerin seferleri İslâmiyet'in alt kıtada yayılmasında önemli bir rol oynadı³. XII. yüzyılda Gurlular ise Kuzey Hindistan'da fetihleri genişleterek pek çok yere hakim oldular. XIII. yüzyıla gelindiğinde Gur sultanlarının Türk komutanı Kutbeddîn Aybeg, Delhi'yi başkent yaparak 1206'da Delhi Türk Sultanlığı (1206-1414)'nı kurdu. Sırasıyla Kutbîler (1206-1290), Şemsîler (1211-1266), Balabanlar (1266- 1290), Halacîler (1290-1320) ve Tuğluklular (1320-1414) hanedanlarının Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin Hindistan'da yayılmasında büyük hizmetleri oldu⁴.

Moğolların Hindistan Seferleri

XIII. yüzyılda doğu bozkırlarından tarih sahnesine çıkan Moğollar; Çin'i, Afganistan'ı, Hindistan'ın bir kısmını, İran'ı, Kafkaslar'ı, Rusya'yı ve Doğu Avrupa'yı işgalleriyle dünya tarihinde önemli siyasi, askeri sonuçlar doğurdıkları kadar dini, ilmi ve sosyal bakımdan pek çok hadiseye sebep oldular⁵. Moğol aşiretlerini devlet çatısı altında toplayan Cengiz Han, Karahitaylar'ın topraklarını ele geçirmesinin ardından batıda Harezmsahlar ile komşu oldu⁶. 1218'de Cengiz Han'ın ülkesinden bir ticaret kervanını Harezmsah ülkesine alış veriş için gönderdiği, kervanın Harezmsah naibi tarafından katledildiği ve mallarına el konulduğu hadisesi iki devleti karşı karşıya getirdi. Cengiz Han, Muhammed Harezmsah'a haber göndererek⁷ zararın giderilmesini ve suçluların cezalandırılmasını talep etti. Ancak Harezmsahlı Alaaddîn Muhammed'in yanlış kararı, Harezmsah Devleti ile Moğolları mücadeleye sürükledi. Cengiz Han, art arda kazandığı galibiyetlerle daha da güçlenip İslâm ülkelerini istilaya başladı⁸.

¹ Hz. Ömer döneminde vali Sekafi'nin Sind'in bir liman şehri olan Deybül'e yaptığı ilk sefer ve Hz. Ali döneminde Sind'e yapılan seferler için bakınız. Ahmed b. Yahya Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân* (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, 495.; Kudame İbn Cafer, *Kitâbü'l Harac* (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, 99-100.

² Muhammad Habib, "The Arap Conquest of Sind" *İslâmic Culture Vol. III*, Deccan 1929, 87-90.; Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, 499.; Kudame İbn Cafer, *Kitâbü'l Harac*, 104-105.; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi* (çev. E. Merçil, M. İspirli), Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, 233.; Mübarek Galip, *Hindistan'da Türk Hükümdarları* (Haz. Saadetin Gömeç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 3-4.

³ Babası Sebüktegin'in başlattığı Hindistan'da ilerleme siyasetini devam ettiren Gazneli Mahmud ve seferleri hakkında daha geniş bilgi için bakınız. Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's Safâ* (çev. Erkan Göksu), Kronik Yayınları, İstanbul 2019, 37-108.; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide* (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 313-319.

⁴ Melek Emektar, *Hindistan Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı* (Yüksek Lisans Tezi), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2019, s. 6-11.

⁵ Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar* (Çev. Füsün Doruker), Sabah Yayınları, İstanbul 1986, 1.

⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar" *DİA*, C. XXX., İstanbul 2005, 225.

⁷ Cengiz Han'ın elçiyle gönderdiği söz konusu haberi İbn Kesir şöyle nakletmektedir: "Hükümdarların tüccarları öldürdükleri görülmemiştir. Çünkü tüccarlar ve kervanlar ülkeyi şenlendirirler. Mamûr hale getirirler. Kervanlar ve tüccarlar hükümdarlara kıymetli ve nefis hediyelerle armağanlar ulaştırırlar. Sonra kaldı ki bu ticaret kervanında bulunan insanlar senin dinindendirler. Senin naibin onları öldürdü. Eğer bu naibe sen emretmişsen biz bunların kan bedellerini talep ederiz. Yahut sen bundan haberdar olmadığınızı söylersen o zaman naibini cezalandır. Naibine kısas tatbik et!" Bkz. İbnü'l Kesir, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye* (Çev. Mehmet Keskin) C. XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, 245.

⁸ Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel* (çev. Şerafeddin Yaltkaya), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 8-11; Alaaddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, 80-81; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide* (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih

Moğollar 1220-1221 yıllarında Türkistân ve Harezm'i zaptettiler. Cengiz Han'ın ordusu Ögeday ve Çağatay komutasında ilerlemeye devam etti. Harezmşah Alaeddîn Muhammed'in vefatıyla sultan olan oğlu Celâleddîn Harezmşah, saltanatında Moğollar ile mücadele ettiyse de düşmanı Cengiz Han'ın ilerleyişini durduramadı. 1221'de Cengiz Han'ın ordusu Celâleddîn Harezmşah'ın ordusuna galip gelince sultan, annesinin memleketi Hindistan'daki beylerin kendisine yardım edebileceğini umarak Sind kıyısına geldiğinde nehre atladı. Burayı geçip Delhi Türk Sultanlığı topraklarına doğru ilerledi⁹.

Celâleddîn Harezmşah, Hindistan'a girdiğinde bölgedeki Hindu şefiyle savaşıp bozguna uğrattı. Mengüberti (Celâleddîn Harezmşah), ele geçirdiği ganimetlerle gücünü artırdı. Sultanın Hindistan'da güçlenmeye başladığı haberini alan Cengiz Han, üzerine bir ordu gönderdi. Sultan, Moğollara karşı koyamayınca Delhi'ye yöneldi¹⁰. Celâleddîn Harezmşah'ın Delhi'ye sığınmasıyla Delhi Türk Sultanlığı Moğol tehlikesine maruz kalmıştı. Zira sultanın peşinden komutanlarıyla ordular gönderen Cengiz Han, Hindistan'da da Harezmşah sultanını rahat bırakmayacaktı. Bunun üzerine Celâleddîn Harezmşah, Delhi Türk sultanı Şemseddîn İltutmuş (1211- 1236)'tan Moğollara karşı işbirliği, yardım ve ordusuyla barınabileceği yer istedi¹¹. Şemseddîn İltutmuş ise Moğollara direnmesiyle Müslüman Türklerin kahramanı haline gelen Celâleddîn Harezmşah gibi cesaretli, yiğit bir sultanı takdir etse de Delhi Türk Sultanlığı ve iktidarı için ülkesinde yabancı bir hükümdarın yer edinmesini istemedi¹². Cüveynî'ye göre Şemseddîn İltutmuş, bir elçiyle sultana hediyeler göndererek Hindistan'ın her ne kadar güzel görünse de havasının ve suyunun onun için uygun olmadığını, isterse kendisine başka bir yerde yardımcı olabileceği ifadesini kullanır¹³. Daha sonra İltutmuş'un ordusu da harekete geçince yeni bir düşman daha kazanmak istemeyen Celâleddîn Harezmşah, burada kalamayacağını anladı. Sivistan ve Sind taraflarına doğru çekildi. Nihayet 1224'te Mekran yolu üzerinden Hindistan'dan ayrılmasıyla Delhi Türk Sultanlığı için bir dış tehdit olmaktan çıkmıştır¹⁴.

Şemseddîn İltutmuş, hem Cengiz Han'ın Hindistan'dan geçip Çin'e gitmesini önlemiş hem de Celâleddîn Harezmşah'ın Delhi Türk Sultanlığı'ndan gitmesini sağlayarak üstün zekâsıyla dış siyasetinde izlediği başarılı politikalarla sultanlığını korumuştur¹⁵.

Kurumu Yayınları, Ankara 2018, 395-396; *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 174-183.

⁹ Henry Beveridge, *A Comprehensive History of India Vol I*, Associated Publishing House, New Delhi 1982, 77.; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, *a.g.e.*, 13-14.; J. Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, 255.; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Çev. M. Fuad Köprülü), Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 79.; Y. H. Bayur, *Hindistan tarihi*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1946, 278.; *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev. Ahmet Temir), 185. Ayrıca Cengiz Han, Celâleddîn Harezmşah'ın hareminin Moğolların eline geçmemesi için nehre atması ardından atını nehre sürüp yüzerek nehri geçmesi, cesareti ve yiğitliği karşısında “ *Böyle bir oğlu olan babaya ne mutlu ki su ve ateş gibi iki bela girdabından kurtulup sahile vardı. Eğer bunu da atlatacak olursa yapacağı daha nice işler vardır. Akıllı bir kimse onun karşısında gafil davranmamalıdır...*” der. Bkz. Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, *a.g.e.*, 14.; Ata Melik Cüveynî, *a.g.e.*, 116.

¹⁰ A.L. Srivastava, *The Sultanate of Delhi*, The Educational Press, Agra 1966, 96.; H. Beveridge, *a.g.e.*, 77.

¹¹ Cüveynî, Celâleddîn Harezmşah'ın söz konusu isteğini şöyle aktarmaktadır:” *Soylu kişi soylunun halinden anlar. Kaderin cilvesi beni sizin yanınıza attı. Şimdiye kadar pek rahat günüm geçmedi. Eğer dostluk kurup anlaşmazlıkları bir tarafa bırakırsak, kardeşlik bağlarımızı kuvvetlendirir, iyi ve kötü günlerde birbirimizin yanında oluruz. Anlaştığımızı duydukları vakit düşmanlarımızın savaşçı dışleri kütlesir.*” Bkz. Alaeddîn Ata Melik Cüveynî, *a.g.e.*, 118.

¹² Ishwari Prasad, *History of Medieval India*, The Indian Press LTD, Allahabad 1933, 174-175.; Henry Beveridge, *a.g.e.*, 77.; Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1949, 171.; Y.Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 279.

¹³ Cüveynî, *a.g.e.*, 118.

¹⁴ A.L. Srivastava, *a.g.e.*, 96-101.; A. Ahmet, *a.g.e.*, 171.; Cüveynî, *a.g.e.*, 119-121.

¹⁵ J. Mcleod, *The History of India*, Greenwood Press, ABD 2002, 35.; Melek Emektar, *a.g.e.*, 7-8.

Moğollara bakacak olursak Cengiz Han, sağlığında hakim olduğu yerleri oğulları arasında paylaştırmıştı. Ölümünden sonra veliaht olarak seçtiği Ögeday (1229-1241) başa geçti¹⁶. Moğol akınları Delhi Türk Sultanlığı için tehlike arz etse de bir yandan İltutmuş'un tedbirleri, izlediği dış politikası öte yandan Moğolların Cengiz Han'ın vefatının ardından batıya yönelmesi sayesinde sultanlık yirmi yıl Moğol istilalarından korunmuştur.

1236 yılında İltutmuş'un ardından Delhi tahtına oğlu Rukneddîn Firûz geçse de yönetimi kısa sürmüştür. Daha sonra Delhi Türk Sultanlığı'nın tek kadın sultanı Raziye Begüm (1236-1240) tahta çıktı. Raziye Sultan, saltanatında ülkesini babası gibi iç ve dış tehditlere karşı korumak için mücadele verdi. Lakin bir melikenin ülkeyi yönetmesi Kırklar¹⁷'ı rahatsız etti. Raziye Begüm'den sonra ise güçsüz sultanların yönetime geçmesi ve taht mücadeleleri Delhi Türk Sultanlığı'nda siyasi istikrarı sarstı¹⁸. Öte yandan Moğollar, Delhi Türk Sultanlığı'nın iç karışıklıklarından faydalanıp Hindistan'a akın ettiler. Nihayetinde 1241'de Lahor'u kuşattılar. Ögeday'ın gönderdiği ordu şehre girmeyi başardı. Delhi Türk sultanı Muizzeddîn Behram, Moğol saldırılarına karşı tedbirler aldı. İstilalara karşı harekete geçti¹⁹. 1241 yılında Ögeday'ın vefatı üzerine Moğol seferlerinin yarıda kalması Delhi Türk Sultanlığı'na zaman kazandırdı. Ardından Çağatay Han'ın vefatıyla Moğol Hanı Güyük oldu. Cengiz Han soyundan gelenler kağan taraftarları ve kağana karşı olanlar olmak üzere kendi içlerinde gruplaştılar. Aralarında iç karışıklıklar olmasına rağmen Hindistan'a saldırılara da devam ettiler. 1246 yılına gelindiğinde Sultan Nasîreddîn Mahmud Şah, Uluğ Han ile beraber ordusunun başına geçip Moğolların Delhi Sultanlığı'ndan geri çekilmesini sağladı²⁰.

Moğollardan Hülagü'nün Bağdat'ı İlhanlı hakimiyetine alması Ortadoğu'da gücünü arttırdı. Hülagü'nün buradaki faaliyetleri kısa süreliğine onu Hindistan'dan uzaklaştırırsa da Delhi Türk Sultanlığı'nda yaşanan iktidar mücadeleleri Moğolları buraya çekti. 1257 yılında Horosan'dan hareket eden Moğol ordusu, Delhi Türk Sultanlığı topraklarından Uça ve Multan'a geldi²¹. 1258 yılında Moğol tahriplerine karşı Uluğ Balaban Han'ın aldığı önlemlerle büyük bir ordu hazırlandı. Bunun üzerine Moğollar Multan'dan geri çekildiler²². Uluğ Balaban, bazı vali ve emirlerin düzensiz hareketleri ile Hindular gibi iç sorunlara müdahale ettiği esnada Moğol Han'ı Hülagü'nün elçisi Hindistan'a geldi. Bu dönemde Moğol akınları kısa bir süre durdu²³.

Delhi Türk Sultanlıklarından Balabanlar (1266-1290) döneminde de Moğol tehlikesi devam ediyordu. Sultan Gıyâseddin Balaban (1266-1286)²⁴, iç ve dış siyasetinde sulh ve düzeni sağlamaya çalışarak hükümdarlığını tehditlere karşı korudu. İçte Kırklar'ın gücünü kırdı. İsyanları bastırdı, orduyu ve iktaları yeniden düzene koydu. Dış siyasetinde Moğol hücumlarını

¹⁶ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsirî (çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, 105.; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, a.g.e., 472-473.; Osman Gazi Özgüdenli, a.g.m., 226.

¹⁷ Kırklar/Çihilgân denilen Şemsî Melikleri, Delhi Türk Sultanı Şemseddîn İltutmuş'un kırk Türk kölesi olmakla beraber bazıları zamanla emir, melik gibi rütbelere kadar yükseldi. Bkz. Y.H.Bayur, a.g.e., 283.; A. Ahmet, a.g.e., 252.

¹⁸ Melek Emektar, a.g.e., 8.

¹⁹ Cûzcânî, a.g.e., 117-121.; J. Paul Roux, a.g.e., 275-276.; Osman Gazi Özgüdenli, a.g.m., 226.

²⁰ H. Beveridge, a.g.e., 79.; A. Ahmet, a.g.e., 206-215.; Y.H.Bayur, a.g.e., 289-294.

²¹ Neslihan Durak, Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler, Asam, Ankara 2000, 94-95.; Ishwari Prasad, a.g.e., 198-199.

²² A. Ahmet, a.g.e., 228.

²³ A. Ahmet, Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları (çev. Latif Boyacı), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 23.

²⁴ Avrupalı yazarlar tarafından Balin diye de bilinen Balabanların kurucusudur. Bkz. H. Beveridge, a.g.e., 81. Ayrıca Gıyâseddin Balaban, Kırklardan biriydi. Moğollar'ın Türkistan'a saldırdıkları sırada kardeşiyle birlikte onlara esir düşmüş ardından Bağdat'ta Hint Müslümanları tarafından alınmasıyla Hindistan'a gelmişti. 1232 yılında Sultan İltutmuş'un saray memurlarına satılmasıyla ise buradaki başarılarından dolayı itibarı artınca devlet kademelerinde önemli görevlere tayin edilmişti. Bkz. F. Köprülü, "Balaban Han" *DİA*, C.V, İstanbul 1992, 3.; Ishwari Prasad, a.g.e., 192.; H. Beveridge, a.g.e., 82.

engellemek için tedbirler aldı. Olası Moğol tehdidine karşı Sind ve Pencâb'tan Delhi'ye uzanan yollarda güçlü bir savunma hattı kurdu²⁵. İlaveten berid sistemi²⁶ne önem vererek içte ve dıştaki hadiselerden haberdar oldu²⁷. Yıpranan kalelerin onarım ve yapımını emredip dıştan gelecek tehditler için güvenliği artırmaya gayret etti. Sınırların savunulmasında Şîr Han'ı görevlendirdi. 1270'de Şîr Han'ın ölmesiyle Lahor, Multan ve Sind bölgesi yeniden Moğol hücumlarına maruz kaldı. Oğlu Muhammed'i Hindistan'a saldıran Moğol kuvvetlerine gönderdiği orduda görevlendirdi. Akınları büyük ölçüde engelleyen Muhammed, Multan'da Moğol kuvvetlerinin ani baskınında öldü. Sultan Gıyâseddin Balaban, oğlunun vefatına çok üzüldü, acısıyla 1287'de vefat etti²⁸.

Balaban'dan sonra Delhi tahtına Muizzeddîn Keykûbat (1287-1290) geçti. Ardından Halacî emirlerinden Celâleddîn Firûz (1290-1296)'un sultan olmasıyla hanedan el değiştirdi ve Delhi Türk Sultanlığı'nda Halacîler (1290- 1320) saltanatı başladı²⁹. Sultan Celâleddîn Firûz; iyi huylu, âlimleri himaye eden bir hükümdardı. İçte isyanları bastırıp devlet işlerini düzene koymak için uğraştı. Daha önce Delhi Türk Sultanlığı'nın Sind ve Pencâb bölgelerine akınlar düzenleyen Moğollar'ın akınları Halacîler zamanında da sürdü. Bu dönemde görülen Moğol akınları Çağatay Hanlığı'nın düzenlediği akınlardır. Çin'de Kubilay Hanlığı, Batı'da İlhanlılar ve Kafkaslarda Altınordu olduğundan Çağataylılar için güneydeki Hindistan cazip gelmişti. 1291-1292 yılında Moğolların Sind'e ilerleyişini durdurdu. Hatta Moğollardan Müslüman olan esirleri Delhi çevresine yerleştirdiği gibi sultanlığın hizmetine aldı³⁰.

Hindistan'ın başarılı hükümdarlarından Alâeddîn Muhammed (1296-1316) döneminde Delhi Türk Sultanlığı'na yapılan Moğol saldırıları Halacî kuvvetlerine karşı koyamadı. Zira saltanatında idari, iktisadi ve pek çok alanda düzenlemeler yapan sultan, devletin gücünü artırmaya çalıştı. İyi bir idareci olduğundan onun döneminde halk refaha kavuşmuş yönetimi "Devr-i Alâ" adıyla anılmıştır³¹. Sultanın dışta Moğollara karşı ülkesini koruma; içte muhtemel isyanları, karışıklıkları engellemek amacıyla aldığı tedbirler sonucunda hem Moğolların akınları bertaraf edilmiş³² hem de Bengal ile Doğu Hindistan'a yapılan seferlerle buralara İslâmiyet yayılmıştır³³.

Alâeddîn Muhammed Halacî'den sonra Delhi Sultanlığında yönetimde iktidarsızlıklar, iç karışıklıklar yaşandı. Hakimiyet diğer bir Türk boyundan Tuğluklular (1320-1414)'ın idaresine geçti³⁴. "Gıyâseddin" unvanıyla Delhi'nin yeni sultanı Gazi Melik Tuğluk³⁵, sultanlığın bozulan

²⁵ V. D. Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, S. Chand, Delhi 1963, 92.; W. Haig, *The Cambridge History of India Vol III*, Cambridge At The University Press, London 1928, 66-70.; A. B, M, Habibullah, "The Mamluk Sultans Of Delhi" *The History And Culture Of The Indian People The Struggle For Empire*, Bharatiya Vidya Bhavan, Mumbai 2001, 150-151.; A.L. Srivastava, a.g.e., 122.; Ishwari Prasad, a.g.e., 200-206.; F. Köprülü, a.g.m., 3.

²⁶ Posta sistemidir. İbn Battûta, eserinde Delhi Türk Sultanlığı'ndaki Berid sisteminin atlı ve yaya olmak üzere çeşitleri, posta sisteminin işleyişi ve Muhibir adı verilen istihbarat memurları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bkz: Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul 2005, 378-379.

²⁷ Ishwari Prasad, a.g.e., 200-205.

²⁸ A. B, M, Habibullah, a.g.m., 142-144.; Y. Hikmet Bayur, a.g.e., 298-299.; A. Ahmet, a.g.e., 270.

²⁹ İbn Battûta, a.g.e., 411-412.; Bosworth, a.g.e., 236.

³⁰ A. Ahmet, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları* (çev. Latif Boyacı), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 25-26.; W. Haig, a.g.e., 92-95.; A.L. Srivastava, a.g.e., 143.; Ishwari Prasad, a.g.e., 230-234.

³¹ İbn Battûta, a.g.e., 413-415.; W. Haig, a.g.e., 95-112.; J. Paul Roux, a.g.e., 421.

³² S. Roy, "The Khalji Dynasty" *The History And Culture Of The Indian People The Delhi Sultanate*, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1967, 27-29.

³³ Y. Hikmet Bayur, a.g.e., 313-315.

³⁴ İbn Battûta, a.g.e., 420.; A. Ahmet, a.g.e., 27.

³⁵ Halacîler döneminde dışta Moğollara karşı başarılar göstermesi içte Hindu isyanlarını bertaraf etmesi hizmetlerinden dolayı "Melik Gazi" adını aldı. Bkz. İbn Battûta, a.g.e., 420.

düzenini yeniden tesis etmede önemli adımlar attı. Oğlu Muhammed Tuğluk (1325-1351), yönetim ve mali bakımdan yenilikler yaparak 1327'de sultanlığın başkentini Yadavas'taki Deogir/Devâgiri/ Devletâbâd'a nakletti. Bu esnada sultanlığında iç isyan ve kargaşayla uğraşırken Çağataylılardan Tarmaşirin için 1328 yılında Kuzey Hindistan'da ilerleme fırsatı doğdu³⁶. Ancak Muhammed Tuğluk, 1329'da Moğolların akınlarını başarıyla püskürttü, sınırlarını güvence altına aldı³⁷. Tarmaşirin ise kısa bir süre sonra İslâmiyet'i kabul etti³⁸.

Moğol İstilasının Delhi Türk Sultanlığı'na İlmî Etkileri

Buhara, Semerkand, Rey, Hamedan, Zencan, Kazvîn, Merv, Nişapur, Harezm ve Bağdat gibi İslam şehirleri, Moğol istilalarından önce tekkeler, camiler ve medreselerle baştanbaşa donanmıştı. Adeta ilim ve medeniyetin övünç kaynağı, evliyaların yatağı ve ilimler merkezi olmuşlardı. Hülagû Han komutasında birleşen Moğol ordularının Bağdat'ı kuşatmasıyla ise İslam dünyasının temelleri sarsıldı. Moğol istilası, Çin'e Türkistan'a, İran'a, Anadolu'ya Doğu Avrupa'ya ve Hindistan'ın bir kısmına kadar yayıldı. Hemen yukarıda ele aldığımız Hindistan'a yapılan Moğol seferlerinde görüleceği üzere Hindistan'ın Sind ve Pencâb bölgelerine saldırılar olsa da dönemin sultanlarının zekâsı, dış politikası ve aldıkları önlemlerle bertaraf edilmiştir. Öyle ki Tuğluklular Hanedanı sultanı Gazi Melik Tuğluk'un Moğollar karşısında gösterdiği yiğitlik, Muhammed Tuğluk'un Moğolları yenilgiye uğratması Hindistan'ı huzur yurdu kılmıştır.

Bu gibi sebeplerden İran, Türkistan ve Irak bölgelerinden dönem dönem dalgalar halinde Hindistan'a doğru göçler yaşandı. Ulema, ilmi faaliyetlerini rahatça icra edebileceği uygun bir ortam arayışı içine girdi. Yakıp yıkılan İslam şehirlerinden şerefli aileler, ilim ve takva sahibi âlimler, sûfiler, büyük müridler, sanatkârlar, edipler, tabipler, tarihçiler gibi İslam dünyasının değerleri Hindistan'a geldiler. Bazıları burayı yurt edinerek İslamiyet'in yayılmasına da hizmet etti. Sultanlığın başkenti Delhi, İslam dünyasının değerlerini kendisinde toplamaya başladığı milletlerarası bir kent haline geldi³⁹.

Hindistan'da yöneticilerin ulemayı himayesinin ilmi hayata etkisine bakacak olursak, ulemâ şehirlerde dinî ve sosyo-kültürel hayatın düzenli işlemesine önemli katkı sağladığından sultanların ulemâ ile uyum içinde olduğunu görmekteyiz. Moğolların İslam şehirlerindeki işgalleri, kendilerine karşı koyan şehirlere karşı giriştikleri katliam ve yağma hareketleri sonucu memleketlerinden ve yaşadıkları yerlerden Hindistan'a gelen ilim ehli kimselerin çoğu Delhi sultanlarına sığınıp hizmetlerine girdiler. Zira Delhi sultanları ulemaya büyük bir saygı duyar, tahsilli kişileri saraylarında toplar, bilim ve eğitime önem verirlerdi.

Delhi Türk Sultanlığı'nın temellerini atan Kutbeddîn Aybek, adaletli bir yönetici olmasının yanı sıra ulemaya çok değer verirdi. Divanında alanında nitelikli âlimler yer alırdı⁴⁰. Yine Sultan Şemseddîn İltutmuş; yardımsever, âlimlerin hamisi ve adaletli bir yöneticiydi. Saltanatında Moğolların yarattığı kargaşa, telaş ve güvensizlikle çeşitli yerlerden gelen kadılar, dervişler, âlimler, tabipler gibi dönemin ünlü kişileri Delhi'ye göç etmeye başladı. Hükûmet merkezi Delhi, onun zamanında ilim ehli kimseler için sığınma, dinlenme yeri, ilmi faaliyet sahası haline geldi. Ayrıca sultan, dini çalışmaların yanı sıra ilmi sohbetleri, felsefi tartışmaları

³⁶ R.C.Majumdar, "Muhammad Bin Tughluq" *The Delhi Sultanate, The History and Culture of The Indian People The Delhi Sultanate*, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1967, 70.; A.L. Srivastava, *a.g.e.*, 197.; H. Beveridge, *a.g.e.*, 110.; Ishwari Prasad, *a.g.e.*, 288.

³⁷ J. Paul Roux, *a.g.e.*, 422-423.

³⁸ A. Ahmet, *a.g.e.*, 28.

³⁹ Ebu'l-Hasan En-Nedevî, *İslam Önderleri Tarihi* (çev. Yusuf Karaca) C.III, Kayhan Yayınları, İstanbul 1992, 26-27.; Y.H.Bayur, *a.g.e.*, 359.

⁴⁰ Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1949, 141.

da desteklerdi. Kadı, kâtip ve âlimlere bolca ihsanlarda bulunur, maaş bağlardı⁴¹. İltutmuş, XIII. yüzyılın seçkin öğretim merkezlerinden Muizzî Medresesi ve Nâsiriyye Medresesi'ni bina ettirerek⁴² de eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında dönemin seçkin âlimlerinin çoğuna geçim yolu ve üretim sahası sundu. Onlara, bir sanat yani mesleklerini icra edebilecekleri bir iş kolu imkanı verdi.

Mescidler, camiler ve medreseler eğitim sahasında önemli bir yere sahipti. Ders halkaları Hindistan'da farklı dinlere mensup yerli halka İslamiyet'in öğretilmesinde etkili oldu. Alimlerin gelişile eğitim çalışmaları ağırlık kazanmış, devlet adamlarının da teşvikiyle öğretim kurumlarının sayısında zamanla artış gözlenmiştir⁴³.

Moğol istilasından kurtulan Horosanlı Gur ve Gazneli birçok değerli âlimin Multan'a gelmesi ve Nasireddin Kabace'nin onları himaye etmesi ile Multan, dönemin İslam eğitim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur⁴⁴. Sözkonusu âlimlerden Minhâc-ı Sirâc adıyla tanınan Cüzcânî⁴⁵, Moğolların tehdidinden daha güvenli gördüğü Hindistan'a geldi. Daha sonra Medrese-i Firûzî'nin müderrisliğine atandı. Ardından Delhi'deki hukukî ve dini müesseselerin başına geçince bütün devlet erkânı onun verdiği derslerden istifade etti. Cüzcânî, Behram Şah tarafından kâdiü'l-kudâtlığa tayin edildiyse de daha sonra Nâsiriyye Medresesi'nin müderrisliğine getirildi. Gıyaseddin Balaban'ın saltanatında vefat etti⁴⁶. Bir diğer âlim Harezmi Mevlânâ Şemseddin, sultan Nasireddin Mahmud'un saltanatında Şemsü'l Mülk unvanıyla tanınan dönemin eğitim ve öğretimiyle meşgul müderrislerindendi. Onun eğitim halkasına giren öğrencilerinden biri de Nizâmedin Evliyâ idi⁴⁷.

Yine Sultan Balaban döneminde emirler, melikler, şehzadeler, düşünürler ve ilim adamları gibi Moğolların önünden kaçarak gelen, meclisini şerefliendiren kimseleri Aziz Ahmet, Berenî'den naklen şöyle sıralamaktadır: “*Balaban Meclisi ise çok sayıda tanınmış asillerin ve meşhurların bolluğuyla dikkat çekerd. Seyid ailesinden Şeyhü'l-İslâm-ı Şehr Kutbeddin, Seyid Muntakibüddin, Seyid Mübârek'in oğlu Seyid Celâleddin, Seyid Aziz, Samanahlı Seyid Mu'ineddin, Kardaz, Kathel, Biyana ve Bedaun Seyidleri; Mevlânâ Burhaneddin melik, Mevlânâ Necmeddin, Kadı Rafâeddin, Kadı Şemseddin, ve diğerleri gibi meşhur müderrisler; Şeyh Şevkü'lâlem Ferideddin Mesud, Kutbu'l-âlem Şeyh Sadreddin, Şeyhü'l-İslâm Bahaeddin Zekeriya'nın oğlu, Şeyh Bedreddin Gaznevî, Halife Şeyh Kutbeddin Bahtiyar, Şeyh Melikyâr Paran, Daibi Sam, Seyîdî Mevlâ ve diğerleri gibi azizler ve mistikler; Mevlânâ Bedreddin*

⁴¹ Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Vol I: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia* (Major H.G. Raverty), London 1881, 599.; A. Ahmet, a.g.e., 182. ; S.Z.H.Jafri, “Education and Transmission of Knowledge in Medieval India” *Intellectual Discourse* 20.,1., (2012), 79-102.

⁴² K.A.Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the Thirteenth Century*, Dept. Of History Muslim University, Aligarh 1961, 171.; A. Birışık, “Hint Alt Kıtasında Medrese” *DİA C. XXVIII*, Ankara 2003, 333.

⁴³ Melek Emektar, a.g.e., 18.

⁴⁴ A. Ahmet, a.g.e., 125.

⁴⁵ Cüzcânî, kaleme aldığı en mühim eseri *Tabakât-ı Nâsirî*'yi 1260 yılında tamamlayarak sultan Nasireddin Mahmud'a sunmuştur. Eser, yazarın bilhassa yaşadığı dönemde Delhi Türk Sultanlığı'nda meydana gelen olayları ve Cengiz Han'ın seferleri ile Moğol istilasını içermesi bakımından birinci elden kaynaktır. Sözkonusu eser, giriş kısmı ve yirmi üç tabakadan meydana gelmektedir. Bu tabakalardan Hindistan ile ilgili kısımları 11, 17, 19 ve 23. Tabakalar aydınlatmaktadır. Bkz: A.S. Bazmee Ansari, “Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc” *DİA C.VIII*, İstanbul 1993, 99.; Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî* (çev. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, 24-26.

⁴⁶ H.G. Raverty, *Tabakât-ı Nâsirî Vol I*, giriş kısmı XXXV-XXXVIII.; S.Z.H.Jafri, a.g.m., 79-102.

⁴⁷ Ebu'l-Hasan En-Nedevî, a.g.e., 64.

*Dimaşkî ve Mevlânâ Hüsâmeddîn Bazgalah gibi ünlü hekimler ve filozoflar ...*⁴⁸. Böylece Delhi Türk Sultanlığı şehirleri canlanarak medeni ve edebi faaliyetler sahası olmuştur.

Birçok yerde kurulan İslâmi eğitim kurumlarını sultanlar maddi ve manevi her yönden desteklediler. Sanatta, edebiyatta milletler arası kültür alışverişinden dolayı ilmi bakımdan zenginlik yaşandı⁴⁹. Eğitim-öğretim faaliyetlerine sultanların desteği Tuğluklar Döneminde de devam etti. Alimlere karşı hürmetiyle bilinen Sultan Firûz Tuğluk, 1352 yılında Delhi’de özel olarak tasarlayıp donatılmasını sağladığı Medrese-i Firuzşâhî’yi yaptırdı. Sultan, 30 tane daha medrese bina ettirdiği gibi bu yapılara nitelikli görevliler tayin ettirdi. Zira bu dönemde öğretmenlik son derece kutsal sayıldığından âlimler serbestçe çalışıyorlardı. Yine bu dönemde ilmi faaliyetleri sürdürenlere bağlanan maaşlarla, burslarla eğitim kurumlarında öğrencilerin sayılarında artış oldu, eğitim-öğretim canlandı⁵⁰.

Delhi Türk Sultanlığı’nda dönemin eğitim-öğretim programlarını teşkil eden ilimlerden nakli ilimlerin geliştiği, aklı ilimlerin gerilediği görülmektedir. Burada Moğol istilası sonrası halkın mistik eğilimlere yoğunlaşmasının ve âlimlerin, sûfilerin eserlerinin medreselerde ders kitabı olarak okutulmasının ayrıca okutulacak kitapların da dersi veren kişilere göre farklılık göstermesinde etken olmuştur diyebiliriz. Örneğin Delhi sultanı Nâsireddîn Mahmud döneminin öğretim programına, Harirî’nin Makâmât eseri ders kitabı olarak girmişti. Nedeî’ye göre öğrenciler genellikle eseri anlamak ve okumakla yetinirken Nizâmeddîn Evliyâ, kitabın kırk hikâyesini ezberlemişti. Hatta dönemin meşhur hadis kitabı Meşâriku’l Envar’ı okuyup ezberledi. Hadis bilgisinde icâzet (diploma) aldı⁵¹. Yine bu dönemin müfredatında tasavvuf kitabı Avârifü’l Maârif de yer alır, öğrencilere okutulurdu⁵². Öğretim yöntem ve tekniklerinden soru sorma ve cevap verme şeklinde eski eğitim yöntemi yaygındı. Öyle ki ilmi tartışmalarda ilmi yetenek ve zekâ alameti olarak kabul edilirdi. Mesela, Hindistan’ın âlimlerinden Nizâmeddîn Evliyâ, akıcı konuşması ve muhakeme gücü sayesinde ilmi tartışmalarda çevresindekileri kendine hayran bırakır, soru ve cevaplarla bilgisini gözler önüne sererdi⁵³.

Moğollar karşısında tutunamayan sufiler, Delhi Türk Sultanlığı’nda dinî- tasavvufi hareketlerin yer edinmesine, güçlenmesine ve zaman içinde gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Zira Çiştîyye, Kâdiriyye, Sühreverdîyye ve Nakşibendîyye tarikatları buraya yerleşen tarikatlardır. Ancak özellikle Çiştîyye tarikatı⁵⁴, Hindistan’ın manevi, kültürel ve zaman zaman siyasi tarinde önemli bir yer edinmiştir⁵⁵. Yöneticilerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği üzerine tartışıp dönemin hükümdarlarından, siyasetten uzak durmaya çalıştılar. Çiştîler, ilmi ve irfanî faaliyetleriyle Orta Çağ Hindistan’ında toplumu etkileyerek maneviyatlarını zenginleştirdiler. Tarikat âlimleri zaman zaman sultanlara yol gösterip İslâm idaresini koruyup güçlendirdiler. Zira dönemin gelişen hadiselerinden toplumun ve sultanların onlara önemli bir misyon yüklediği görülmektedir.

⁴⁸ A. Ahmet, *a.g.e.*, 246.; I.H. Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Delhi*, Muhammad Ashraf Kashmiri Bazaar, Lahore 1944, 179.; Khaliq Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the Thirteenth Century*, Dept of History Muslim University, Aligarh 1961, 156-157.

⁴⁹ W. Barthold, *a.g.e.*, 83.

⁵⁰ S.Z.H.Jafri, *a.g.m.*, 79-102.; Melek Emektar, *a.g.e.*, 21-28.

⁵¹ Ebu’l-Hasan En-Nedeî, *a.g.e.*, 65-66.

⁵² S.Z.H.Jafri, *a.g.m.*, 79-102.; Nedeî, *a.g.e.*, 73.

⁵³ Nedeî, *a.g.e.*, 65.

⁵⁴ Bu tarikat, adını Herat şehrinin yakınındaki Çişt’ten alır ve Ebû İshâk-ı Şami’nin çabasıyla kurulmuştur. Tarikatın silsilesi Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed’e varmaktadır. XII. yüzyılda Muîneddîn-i Çiştî’nin Ecmir’de tekkesini kurmasıyla Çiştîyye tarikatı Hint alt kıtasına taşınmıştır. Bkz. K. A.Nizami, “Çiştîyye” *DİA* C. VIII, İstanbul 1993, 343-344.

⁵⁵ K.A.Nizami, *a.g.e.*, 177-214.; Nedeî, *a.g.e.*, 3-29.; S.Z.H.Jafri, *a.g.m.*, 79-102.; Y.H.Bayur, *a.g.e.*, 357.

Nedevî, Hindistan'da Moğol istilalarına son vermek için Sultan Muhammed Tuğluk'un Delhi ve civarındaki ileri gelenleri, devlet adamlarını bir araya toplayıp büyük âlimlerin onlara vaazda bulunmalarını, halkı cihada teşvik etmelerini emrettiğini nakleder. Sultan, âlimlerin halk üzerindeki etkisinden faydalanmayı ister. Hatta Hacı Nizâmeddîn'in halefi Mevlânâ Fahreddîn Zerrâdî'nin, Mevlânâ Şemseddîn Yahya ve Şeyh Nasruddîn Mahmud'un⁵⁶ da bulunmaları yönünde istekte bulunduğu görülür.

Çiştîyye tarikat mensuplarına ilim okuma, okutma ve ilmi etrafa yayma, insanları bilgilendirmede kısaca ilim tahsillerinde üstün dereceye ulaşınca icâzet verilirdi. Delhi'nin çırası diye anılan dönemin ünlü âlimleri arasında Kadı Abdülmuktedir Kindî, Ahmet Taniserî ve Hacı Dehlevî bulunmaktadır⁵⁷.

Moğol tehdidine maruz kalan şair ve ediplerden memleketlerinden ya da yaşadıkları yerlerden Hindistan'a gelenler sonucunda Hindistan; İran kültür sahasından etkilenmiş, İslami unsurların sultanlıkta daha çok artmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü kültürel mirasları sultanların desteğiyle Delhi Türk Sultanlığı zamanında korundu. Şemseddîn İltutmuş ve halefleri döneminde edebiyat, buradaki medeniyeti zenginleştirdi⁵⁸.

Sonuç

Moğol istilaları kısa sürede Türkistan'a, Çin'e, İran'a, Anadolu'ya, Doğu Avrupa'ya yayılsa da Hindistan'ın bir kısmına kadar gidebilmişti. Delhi Türk Sultanlığı'nın yöneticileri, Moğolları zekâlarıyla, dış siyasetlerinde izledikleri başarılı politikalarla ülkelerini saldırılara karşı korumayı bilmiş, Moğol kuvvetlerinin Hindistan'ın içlerine doğru ilerlemelerine fırsat vermemişlerdir. Olası Moğol tehdidine karşı da tedbirler almışlardır. Moğol istilaları her ne kadar İslâm dünyasında yıkıcı sonuçlarıyla pek çok eserin, ilmi geçmişin yok olmasına sebep olsa da dolaylı olarak Hindistan'da eğitimin ilerlemesine yani ilmi ve kültürel gelişmelere ortam hazırlamıştır. Ulemâ, ilmi faaliyetlerini rahatça icra edebileceği uygun bir ortam arayışı içine girdiğinden tam da bu noktada Delhi sultanları başta ilim adamları olmak üzere şeyh, sûfî, şair, edebiyatçı ve hekime ihسانlarda bulunarak onları himâye etmişlerdir. Orta çağda Hindistan'ın kültür ve medeniyet seviyesini kurdukları eğitim kurumlarıyla da artırmışlardır. Dolayısıyla sultanların, ulemâ göçü sonrasında da bilim, kültür ve eğitime verdikleri destekle Hindistan'da İslam idaresinin kalıcı olması sağlandı, ilmi ortam canladı ve ilim umranı çoşmuştur.

⁵⁶ Nedevî, *a.g.e.*, 189.

⁵⁷ Nedevî, *a.g.e.*, 205-206.

⁵⁸ A. Ahmet, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları* (çev. Latif Boyacı), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 312-313.

Kaynaklar

- Ahmed B. Yahya Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân* (Çev. Mustafa Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Ahmet, A. *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları* (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Ahmet, A. *Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*. Tercüman 1001 Temel Eser, 1949.
- Alaeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-İ Cihan Güşâ* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Ansarı, A.S. Bazmee. "Cüzcânî, Minhac-I Sirac" *Dia C.Vii*. İstanbul, 1993.
- Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi* (Çev. Fuad Köprülü). Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Bayur, Y. H. *Hindistan Tarihi*, C.I. Ankara: Ttk Yayınları, 1946.
- Beveridge, Henry. *A Comprehensive History Of India Vol I*. New Delhi: Associated Publishing House, 1982.
- Birişik, A. "Hint Alt Kıtasında Medrese" *Dia C. Xxviii*. Ankara, 2003.
- Bosworth. *İslâm Devletleri Tarihi* (Çev. E. Merçil, M. İspirli). İstanbul: Oğuz Yayınları, 1980.
- Durak, Neslihan. *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*. Ankara: Asam, 2000.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut). İstanbul 2005.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarih-İ Muhtasarü'd-Düvel* (Çev. Şerafeddin Yaltkaya). İstanbul Maarif Matbaası, 1941.
- Ebu'l-Hasan En-Nedevî, *İslam Önderleri Tarihi* (Çev. Yusuf Karaca) C.III. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1992.
- Emektar, Melek, *Hindistan Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı* (Yüksek Lisans Tezi), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, 2019.
- Galip, Mübarek. *Hindistan'da Türk Hükümdarları* (Haz. Saadettin Gömeç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Habıbullah, A. B. M. "The Mamluk Sultans Of Delhi" *The History And Culture Of The Indian People The Struggle For Empire*. Mumbai: Bharatiya Vidya Bhavan, 2001.
- Habib, Muhammad. "The Arap Conquest Of Sind" *İslâmic Culture Vol. III*. Deccan 1929.
- Haig, W. *The Cambridge History Of India Vol III*. London: Cambridge At The University Press, 1928.
- Hamdullah Müstevfi-Yi Kazvinî. *Tarih-İ Güzide* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- İbnü'l Kesir. *El-Bidâye Ve'n-Nihâye* (Çev. Mehmet Keskin) C. XIII. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Jafri,S.Z.H., "Education And Transmission Of Knowledge in Medieval India" *Intellectual Discourse* 20.,1., (2012), 79-102.
- Köprülü, F., "Balaban Han" *Dia*, C.V. İstanbul 1992.

- Kudame İbn Cafer, *Kitâbü'l Harac* (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Mahajan, V. D. *The Sultanate Of Delhi*. Delhi: S. Chand, 1963.
- Majumdar, R.C. "Muhammad Bin Tughluq" *The Delhi Sultanate, The History And Culture Of The Indian People The Delhi Sultanate*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1967.
- Marshall, Robert. *Doğudan Yükselen Güç Moğollar* (Çev. Füsün Doruker). İstanbul: Sabah Yayınları, 1986.
- McLeod, J. *The History Of India*. Greenwood Press, 2002.
- Minhâc-I Sirâc El-Cûzcânî. *Tabakât-I Nâsirî* (Çev. Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Minhâc-I Sirâc El-Cûzcânî. *Tabakât-I Nâsirî Vol I: A General History Of The Muhammadan Dynasties Of Asia* (Major H.G. Raverty). London, 1881.
- Moğolların Gizli Tarihi* (Çev. Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Muhammed Bin Hâvendşâh Bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's Safâ* (Çev. Erkan Göksu). İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Nizami, K. A. "Çiştîyye" *Dia* C. VIII. İstanbul 1993.
- Nizami, K.A. *Some Aspects Of Religion And Politics In India During The Thirteenth Century*, Dept. Of History Muslim University, Aligarh 1961.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar" *Dia*, C. XXX. İstanbul 2005. 225-226.
- Prasad, Ishwari. *History Of Medieval India*. Allahabad: The Indian Press Ltd, 1933.
- Qureshi, I.H. *The Administration Of The Sultanate Of Delhi*, Muhammad Ashraf Kashmiri Bazaar. Lahore, 1944.
- Roux, J. Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2001.
- Roy, S. "The Khalji Dynasty" *The History And Culture Of The Indian People The Delhi Sultanate*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1967, 27-29.
- Srivastava, A.L. *The Sultanate Of Delhi*. Agra: The Educational Press, 1966.

Melek EMEKTAR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

mmelekemektar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2881-1046

1989 yılında Tokat'ta doğdu. İlk ve orta okulu Tokat Melik Ahmet Gazi İlköğretim okulunda, liseyi Tokat Anadolu Öğretmen Lisesi'nde okudu. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden 1.likle mezun oldu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ kürsüsünde "Hindistan Türk-İslam Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında doktora öğrencisidir.

Murat SERDAR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

mserdar61@live.com

ORCID ID: 0000-0003-2922-1096

1981 yılında Trabzon'un Düzköy İlçesine bağlı Gökçeler Mahallesinde dünyaya geldi. İlk ve Orta öğrenimini Gökçeler İlköğretim Okulu'nda liseyi ise Akçaabat Lisesinde tamamladı. 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen_Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi. 2005 yılında adı geçen üniversitenin tarih bölümüden mezun oldu. 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyl Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2008 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. 2009 yılında ilk yüksek lisansını 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferleri Esnasında Trabzon Eyaletinde Güvenlik adlı tezle başarıyla tamamladı. 2009 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda ikinci yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 yılında Geç Ortaçağlarda Dğu Bilimnin Batıya Yansıması adlı Yüksek Lisans tezini başarıyla savunarak bu alandan mezun oldu. 2012 yılında aynı üniversitede doktora eğitimine başladı. Aynı yıl 3 aylık bir süre zarfında Polonya ve Almanya'da eğitim aldı. 2015 yılında Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi adlı doktora teziyle doktor ünvanı aldı. 2016 yılında Dr. Öğretim Üyesi; 2020 yılında Ortaçağ Alanında doçent oldu. 2021 yılında Oksidentalim Uygulama ve Araştırma Merkezi müdürü oldu. Ortaçağ Avrupası ve Türk-İslam Dünyasına dair birçok çalışması olan Murat Serdar, evli ve bir kız çocuğu babasıdır.

